

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

Tudomány
és kultúra

2019/2

Szerkesztik:

ifj. Barta János *főszerkesztő*

Szerkesztőbizottság: *elnök* Bazsa György, *tagok*: Angi János
Baráth Béla, Csorba Péter, Pallai László, Papp Gábor, Pusztai
Gábor, Rácz István, Udvardy Antal, Virágos Márta

A szerkesztőség címe:

Debreceni Szemle, Szerkesztőségi titkárság
Dancs Ágnes *kuratóriumi és szerkesztőbizottsági titkár*
Debrecen, Egyetem tér 1.
Postacím: 4002 Debrecen, Pf. 400
Telefon: 06 (52) 512-900/22133, 22388 mellék
E-mail: szemle@unideb.hu
URL: <http://szemle.unideb.hu>

Kiadja:

A „Debreceni Szemle” Alapítvány

Kuratórium és Szerkesztőbizottság:

Imre László <i>elnök</i>	Bazsa György <i>alelnök</i>
Baráth Béla	Jávor András
Bitskey István	Mazsu János
Csorba Péter	Rácz István
Gaál Botond	Sipka Sándor
Gergely Pál	Virágos Márta

2014-től megjelenik – színes változatban – a
<http://szemle.unideb.hu> weboldalon is

Előfizethető, illetve a megjelenés támogatható

Debreceni Szemle 11625009-07950000-25000006 sz. számláján.
Bank neve: Erste Bank Hungary Zrt., SWIFT kód: GIBA HU HB
Éves előfizetési díj 2.000 Ft
Árusítás: Alternatív könyvesbolt, Debrecen, Hatvan u. 1.

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata

XXVII. ÉVF.

ÚJ FOLYAM

2019. II. NEGYEDÉV

Az első folyam 1927-től 1944-ig jelent meg.

TANULMÁNYOK

<i>Szegedi Andrea</i> : A bőr mikrobióta jellemzői és hatásai a bőr immunműködésére	121
<i>Égerházi Péter</i> : A makacs emberekből lesznek jó kutatók (Interjú Szöllősi János akadémikussal).....	131
<i>Csorba Péter</i> : A földrajztudomány irányváltásai és a táj kutatás aktuális törekvései	136
<i>Rácz Zoltán – Rácz István</i> : Professzori villák és akik bennük laktak	144
<i>Püski Flóra – Máté Domicián</i> : Nyakunkon az újabb válság? Az Egyesült Királyság kiválása az Európai Unióból különös tekintettel a gazdasági következményekre ..	156
<i>Nagy Nikoletta</i> : A Baross Szövetség propaganda tevékenysége Kárpátalján 1939–1944 között	167

ÉVFORDULÓK

<i>Imre László</i> : A debreceni trónfosztás évfordulója	178
<i>Herczeg Ákos</i> : Korszakhatárok metszéspontján. Hagyomány és művészi szabadság az <i>Új versekben</i>	183
<i>Takács Miklós</i> : Az automobilitás Ady Endre életművében	192
<i>Antal Tamás</i> : A Vasudvartól a Felsőházig. Emlékezés Sesztina Jenőre születésének 150. évfordulóján	201
<i>Fogarassy Zoltán</i> : A Tanácsköztársaság eseményei és következményeik a debreceni református leánynevelő intézet életében	217

DEBRECENI TUDOMÁNYOS ÉLETÉBŐL

<i>Gergely Pál – Hodossy-Takács Előd – Magyar Éva</i> : Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottságának 2018. évi munkájáról.....	228
<i>Kelemen Ivett</i> : Finnugristák találkozója Debrecenben	238

KÖNYVSZEMLE

Oda-vissza. A kulturális transzfer folyamatai Hollandia, Flandria és Magyarország között (Gera Judit – Vesztergom Janina, szerk.) (<i>Küzmös Dóra</i>)	242
<i>E számunk szerzői</i>	247
<i>Contents</i>	248

Támogatóink

Debreceni Egyetem
www.unideb.hu

Debreceni Universitas Nonprofit Közhasznú Kft.
www.debreceniuniversitas.hu

Debreceni m. j. Város és a Debreceni Egyetem
Művészeti és Közművelődési Bizottsága

A Magyar Tudományos Akadémia Debreceni Területi Bizottsága
<http://tab.mta.hu/debreceni-területi-bizottsag>

THE DEBRECEN REVIEW – SCIENCE AND CULTURE

is an academic quarterly that publishes studies in the humanities as well as in the social and natural sciences, focusing on the findings of recent research in these disciplines. Since it appeals to a wide and educated public, it aims to combine scientific exactness with readability in its style.

Drawing upon the centuries-old academic traditions of the city, *Debreceni Szemle* has adopted and continues the legacy of its predecessor with the same title, which was published between 1927 and 1944.

Although *Debreceni Szemle* is mainly reliant on and addresses the intellectuals of the Debrecen region, it also publishes contributions by leading experts both in Hungary and abroad.

In addition, the journal reports on scientific and cultural events of the region, especially on those organized by the University of Debrecen and the Regional Centre of the Hungarian Academy of Sciences. Events related to the city from anywhere in the world are also given detailed coverage.

Debreceni Szemle was launched by Debrecen Universitas (the legal predecessor of the University of Debrecen) in cooperation with the Debrecen Committee (the present Regional Centre) of the Hungarian Academy of Sciences in 1993 with the support of the municipality of Debrecen.

Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen
Felelős vezető: Kapusi József ügyvezető
Nyomdai előkészítés: Dancs Ágnes és Udvardy Antal
Megjelenik 2019 júniusában
HU ISSN 1218-022X

500,- Ft

DEBRECENI SZEMLE – TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Tudományos folyóirat, amely a humán és a társadalomtudományok, valamint a természet- és műszaki tudományok minden ágának legújabb eredményeivel – és nem csak a régióban vagy hazánkban elértokről – kívánja megismertetni a széles értelemben vett tudományos értelmiséget. Tanulmányainak tárgyalásmódja: stílusa, nyelvezete olyan, hogy befogadható legyen az illető tudományterületet nem művelő kutató és érdeklődő értelmiségi számára is.

A Debreceni Szemle az ugyanilyen címen *1927 és 1944* között megjelent folyóirat folytatójának tekinti magát, épít a századokon át kisu-gárzó debreceni kulturális hagyományokra.

A folyóirat támaszkodik a város, a megye és a régió tudományos és kulturális potenciáljára, de *országosan csaknem egyedülálló célkitűzésének* megfelelően a szóban forgó tudományterületek legjobbjai to-lá-ból közöl tanulmányokat.

A Debreceni Szemle ugyanakkor hírt ad a város és a régió tudományos eseményeiről (elsősorban a Debreceni Egyetem és a Debreceni Akadé-miai Bizottság rendezvényeiről), illetve az ilyen eseményekről bár-hol a világon, ha azokban a debrecenieknek lényeges szerepük volt.

A Debreceni Szemlét 1993-ban a Debreceni Egyetem jogelődjét képe-ző Debreceni Universitas, valamint az MTA Debreceni Akadémiai Bi-zottsága, DAB – (mai nevén: MTA Debreceni Területi Bizottsága) in-dította újra Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának akkori támogatásával.

Gerincfelirat
Gerincfelirat

A bőr mikrobióta jellemzői és hatásai a bőr immunműködésére¹

Szegedi Andrea, orvos, bőrgyógyász, immunológus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

A bőr mikrobióta jellemzői

A bőr az egyik legnagyobb szervünk, hozzávetőlegesen 2m² felületű, fizikai valamint immunológiai védelmet nyújt a fertőzések és a különböző toxikus anyagok penetrációja ellen, a szervezet hőháztartásának és hormontermelésének fontos szereplője, de egyúttal a nyálkahártyákhoz hasonlóan, élőhelyétül szolgál számos mikroorganizmusnak. A testünkön vagy testünkben élő mikroorganizmusok összességét mikrobiótának nevezzük, ezek kollektív genomja a mikrobiom. A bél és a széklet mikrobiom vizsgálata már hosszabb idő óta folyik, ugyanakkor a bőr mikrobióta és mikrobiom tanulmányozása csak az utóbbi évtizedben kapott nagyobb lendületet. Az emberi szervezetben lévő mikrobióta súlya hozzávetőlegesen 2,5 kg lehet, bőrünkön négyzetcentiméterenként 10⁹ számú mikroba található.

A bőr mikrobióta populációja két csoportra osztható. Az első a rezidens mikroorganizmusok csoportja, amelyek stabilan vannak jelen a bőrön. A másik csoport a tranziens mikroorganizmusok csoportja, amelyek néhány óráig vagy napig találhatóak a bőrön. Egészséges esetben egyik csoport sem patogén. A bőr mikrobióta benépesíti az *epidermist* és a *pilosebaceus* egységeket, de vannak adatok arról, hogy a *dermis*ben is kimutatható. A mai napig körülbelül 1000 baktériumfaj 19 törzset, valamint gombákat, ízeltlábú atkákat és vírustörzseket azonosítottak, mint a bőr mikrobióta közösség tagjait.

A bőr mikrobióta leggyakrabban előforduló 4 fő baktérium törzse az *Actinobacteria* (*Propionibacterium* és *Corynebacterium* nemzetség), *Proteobacteria* (*Enterobacterales*), *Firmicutes* (*Staphylococcus*, *Streptococcus*, *Enterococcus*, *Clostridium*, *Lactobacillus* nemzetség) és a *Bacteroidetes* baktériumtörzsek. Számos tényező (genetikai és szerzett illetve környezeti) befolyásolja a mikrobák sokféleségét a bőrön, és ezek bármelyikének megváltozása gyors módosulást eredményez a fajok összetételében a közösségen belül.

¹ Szegedi Andrea professzor 2019-ben elnyerte az *MTA DAB Plakett* díjat.

Hogyan alakul ki a bőr mikrobióta az élet során

A bőr kolonizációja a születéskor kezdődik, *in utero* a bőr steril. Hüvelyi úton történő szülés esetén a babák először az édesanyjuk hüvelyi mikrobáival kerülnek kapcsolatba, míg császármetszés esetén az újszülöttek bőrén az első mikrobák a környezetükből telepsznek meg, ami nem feltétlenül ered az édesanyjuktól. A szülés módján kívül egy másik faktor, ami befolyásolhatja a korai kolonizációt a *vernix caseosa* (VC) jelenléte az újszülött bőrén.

Az eddigi vizsgálatok arra utalnak, hogy a hüvelyi mikroflóra és a *vernix caseosa* is kedvező az újszülött bőr mikrobióta egészséges fejlődése szempontjából. Ismertek törekvések arra, hogy császármetszés után is hüvelyi mikrobiótával hozzák kapcsolatba az újszülött bőrét. Amennyiben a bőr mikrobióta összetétele kedvezően alakul, vele párhuzamosan a bőrben számos reguláló jellegű T sejt jelenik meg, melyek fontos szerepet játszanak abban, hogy a gyermek bőre későbbiekben tolerálja a bőr mikrobiótát, ugyanakkor a mikrobióta edukálni kezdi a bőr immunrendszert és egy kölcsönösen hasznos együttműködés kezd kialakulni közöttük. A korai kolonizáció kritikus pillanat és hosszú távú következményei lehetnek, mivel később a leghatékonyabban alkalmazkodó mikrobák válnak dominánssá, nem pedig a leghasznosabbak és ezek az először megtelepedő törzsekből kerülnek ki. A korai kolonizáció mintájának megváltozása kedvezőtlen következményekhez vezethet, rossz hatással lehet a csecsemő bőr immunrendszerének fejlődésére, és később olyan betegségek kialakulásához vezethet, mint a krónikus gyulladásos vagy allergiás bőrbetegségek. Ezeket a kapcsolatokat részletesen tanulmányozták a bél betegségek és a bél mikrobióta esetében, de keveset tudunk a bőr mikrobióta változásának hatásáról bőrbetegségek kialakulásában.

A bőr kolonizációja a szoptatás során folytatódik. A környezetben fellelhető baktériumok az életkor előrehaladtával folyamatosan kolonizálják a bőrfelszínt, a hajas fejbőrt és az egyéb régiókat. Néhány hónap-év alatt kialakul a gyermekre jellemző egyéni mikrobióta. Ezen közösség összetétele a pubertás időszaka alatt jelentősen változhat, amikor hormonális hatásokra a faggyúmirigyek és apokrin mirigyek mérete és aktivitása fokozódik, jelentős mirigyváladékot bocsájtva a bőrfelszínre. A serdülőkori jelentős változások után a bőr mikrobiótájának fő összetevője a korai felnőttkor idejére nagyrészt állandósul.

Mi hat a mikrobióta összetételére

A fentiekből láthatóan minden ember bőrének mikrobióta összetétele az életkorral párhuzamosan fiziológiásan is változik, és felnőttkorban egy stabil összetételt mutat. Érdekes, hogy az egyes egyének között a mikrobióta összetétel igen jellegzetesen eltérő lehet és egyes tanulmányok azt is kimutatták, hogy bár

számos faktor hatással lehet a mikrobióta alakulására, de alapvetően egyféle stabilitás fenntartására törekszik a bőr.

A stabilitásra törekvés azonban nem jelent homogén megjelenést a teljes bőrön. A bőr teljes felszínét tekintve a mikrobióta összetétele nem azonos, hanem a testfelszín különböző régiói között megoszlás mutatható ki. A bőrfelszín egyes területeinek változó hőmérséklete, változó nedvessége, a napfény hatása, a pH és a sótartalom mind olyan tényezők, melyek jelentősen irányíthatják a különböző fajok megjelenését. Az egyes régiók tulajdonságait a bőr vastagsága, az invaginációk, a szőrtüszők, a faggyú- és verejtékmirigyek száma is erősen befolyásolja. Ezek alapján a bőr felszínét három fő régióra lehet osztani: nedves (hajlatok, hónalj, lágyék), száraz (lábszárok, karok) és faggyúmirigyekben gazdag (arc, mellkas, hát) területekre, melyeken a különböző fajok/nemzetségek/törzsek eltérő eloszlást mutatnak. A nedves területeken főleg *Staphylococcus* és *Corynebacteria* fajok fordulnak elő. A faggyúmirigyekben gazdag helyeken lipofil baktériumokat találunk, pl. *Propionibacteria* (újabb elnevezéssel *Cutibacteria*). A száraz bőrterületeken változatos a baktériumok megjelenése. Előfordulhatnak *Staphylococcusok*, *Streptococcusok*, *Corynebacteriumok*, és *Propionibacteriumok* is.

A bőr régióin kívül, a nemnek is meghatározó szerepe van a mikroflóra alakulásában. A környezeti hatások közül az életmódnak, a táplálkozásnak, az eltérő mértékű személyes és háztartási higiénának, a családban élő tagok számának szintén jelentős hatása van a mikrobióta összetételének alakulásában. Általában elmondható, hogy az elnyugatiasodott életmód és helytelen táplálkozás csökkenti a mikrobák diverzitását, ami kedvezőtlen. Rendszerint a nagy heterogenitást mutató mikrobióta összetétel kedvező, a csökkent diverzitás kedvezőtlen a bőr immunrendszer és a mikrobióta közötti homeosztatikus együttlélés szempontjából.

Kapcsolat a bőr immunrendszer és a mikrobióta között

A mikrobióta tagjainak többsége ártalmatlan, és a gazdaszervezettel szimbiózisban él. Az immunrendszerrel, elsősorban a bőr és a nyálkahártyák immunsejtjeivel folyamatos kölcsönhatásban állnak, s így befolyással vannak a szervezet veleszületett és adaptív immunrendszerére, azt segítik, tanítják. Az immunrendszer az apathogén mikrobákkal történő interakciók során képessé válik az ártalmas és ártalmatlan antigének elkülönítésére és a megfelelő immunválasz kialakítására. A gazdaszervezettel szimbiózisban élő baktériumok jelentős szerepet játszanak az immunrendszer egyensúlyának fenntartásában. Közvetlenül vagy az immunrendszerrel közösen segítenek a pathogen kórokozókkal szembeni küzdelemben is.

A bőr esetében a keratinocyták és az epidermisben található Langerhans-sejtek Toll-like receptoraik (TLR) révén észlelik a mikrobiótát és antimikrobiális

peptidek (AMP-k), citokinek (IL-1) és komplement faktorok termelését indítják el. Ezek naív T-sejteket Th-17 irányú érése serkentenek, melyek tovább fokozzák illetve fenntartják a keratinocyták AMP termelését, befolyásolják barrier funkciót. Ugyanakkor ezek a válaszok nem váltanak ki látható gyulladást a bőrben, homeosztikus jellegűek, az irodalom „homeosztikus immunitásnak” nevezte el ezt a kis mértékű, homeosztázis fenntartó aktivitást az immunsejtek részéről. Vagyis a mikrobióta tagjai részt vesznek az immun homeosztázis fenntartásában, állandóan „tanítják” a bőr immunsejteket, hiányukban vagy károsodásuk esetén a bőr immunrendszer nem tudja jól elkülöníteni a káros az ártalmatlantól, reagálni fog ártalmatlan külső vagy saját antigénekre (allergia, autoimmunitás) és nem fog megfelelően reagálni a fertőzésekre.

Martin Blaser eltűnő mikrobák hipotézise szerint két fő útvonal ismert a saját mikrobák megszerzésére és megfelelő kialakítására. Az egyik az anyai mikrobióta megszerzése elsősorban a születés során, a másik a környezetből való további mikrobióta megszerzés, megfelelő fizikai kontaktusok biztosítása révén étellel, ivóvízzel és számos egyéb környezeti elemmel. A saját mikrobák változatosságának csökkenése (higiéniai hipotézis) okozta összetett hatás és a humán ökológia drasztikus változása is a saját flóránk változatosságának csökkenéséhez vezethet. Ezen események összekapcsolhatók az elnyugatiasodott betegségek növekvő megjelenésével, ideértve az atópiás betegségeket, az asztmát, valamint az obezitást és a metabolikus szindrómát is.

A mikrobióta vizsgálata

A mikrobióta tanulmányozása nem könnyű és csak az utóbbi évek molekuláris biológiai technikáinak fejlődése segített ebben. A bőr mikrobióta vizsgálatokban már a mintavételi technika is nagyon különböző lehet és ennek megfelelően eltérő eredményeket eredményezhet. Lehet venni anyagot a bőr puha felületes letörlésével, erőteljesebb kaparék nyelésével és biopsziával is. Nyilvánvalóan egyre mélyebb rétegek mikrobióta összetételét tudjuk így meghatározni, de az invazivitás nehezíti a mintaszám növelését.

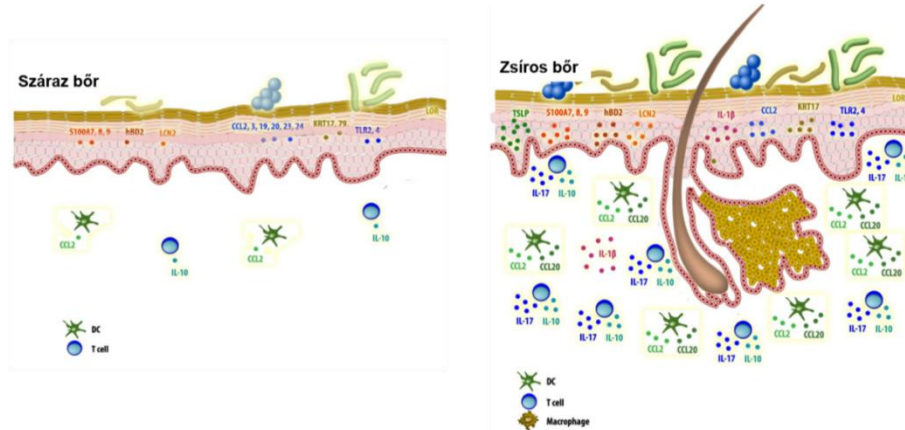
A mintavételt követően a kimutatáshoz az 1950-es években a bőr mikrobióta első tanulmányozói, mint Kligman és munkatársai még leoltásokat és tenyésztést használtak, melyek nem mutatkoztak alkalmas módszernek. Az utóbbi évek új módszerei, főként a riboszomális RNS (rRNS) és DNS szekvenálás, továbbá a „*metagenom shotgun szekvenálás*” fejlődése lehetőséget teremtettek a mikrobióta közösség direkt azonosítására. A 16S rRNS minden baktériumban és archaea-ban kimutatható, míg eukarióta sejtek nem tartalmazzák. A kezdeti részleges 16S rRNS szekvenálás a bőrflóra összetételét a nemzetség szintjén volt képes meghatározni. A későbbi teljes hosszúságú 16S rRNS vizsgálatok már a különböző fajok elkülönítését is lehetővé tették.

Saját eredményeink

Saját kutatásainkban csak az utóbbi években fordultunk a bőr mikrobióta és a bőr immunrendszer kapcsolatának tanulmányozása felé. Nem közvetlenül a bőr mikrobiótát tanulmányoztuk, azonban ennek megismerése adott ötletet, merre induljunk a bőr immunrendszer vizsgálata során. Arra az új adatra figyeltünk fel, melyet Nature hasábjain közöltek és ami bizonyította, hogy a nedves (apokrin mirigyben gazdag, hajlati), zsíros (faggyúmirigyben gazdag) és száraz (faggyúmirigyben szegény) bőrrégiókban eltérő a bőr mikrobióta összetétele. Mellette más irodalmak bizonyították, hogy a mikrobióta jelentős hatással van a bőr veleszületett és szerzett immunrendszerének működésére. Mi ezek alapján feltettük magunkban a kérdést, vajon eltérő-e a bőr immunrendszer működésének aktivitása, összetétele az egyes bőr régiókban, egységes-e a bőr immunműködése a teljes bőrfelületen.

Kutatásaink alapján nem egységes a bőr immunműködése a bőr teljes felszínén, hanem regionális különbségeket hordoz, vagyis a bőr nem egy homogén immunszerv. Szignifikánsan eltérő veleszületett és szerzett immunválaszi működés tapasztalható a zsíros (arc, hajás fejbőr, mellkas, hát felső területe), nedves (hajlatok) és száraz (egyéb területek, mint például végtagok, törzs nagyobb része) régiókban. A veleszületett immunválasz elemei közül a keratinocyták által termelt AMP, citokin és kemokin termelés, valamint dendritikus sejt szám, az adaptív immunválasz elemei közül a T-sejtek száma és citokin termelési mintázata volt legszembetűnőbben eltérő.

Ezek mellett megvizsgáltuk a három régió permeabilitási barrier működését is, vagyis a *stratum corneum* és a *tight junction* réteg fő struktúr fehérje és sejtkapcsolati fehérje összetevőit, valamint ezekért felelős gének expressziós profilját és ezekben is szignifikáns eltéréseket detektáltunk a régiók között. Az eltérések itt is nagyrészt párhuzamot mutattak az immunműködés (immun barrier) eltéréseivel (1. ábra).

1. ábra Immunológiai és permeabilitási barrier eltérések a bőr régiók között

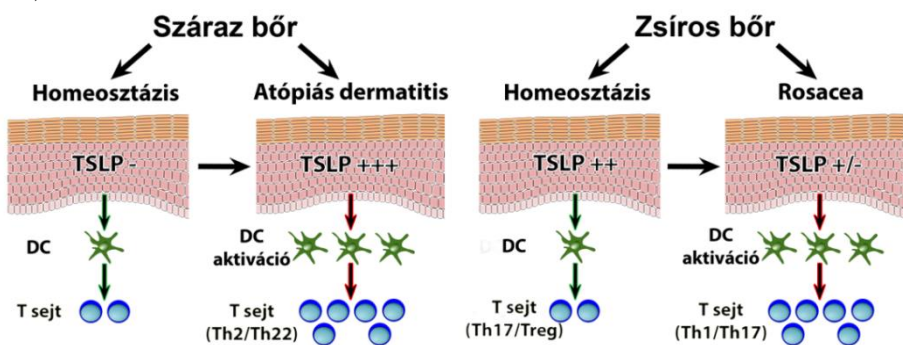
Az egészséges zsíros (faggyúmirigyben gazdag) bőrre, szemben a száraz bőrrel (faggyúmirigyben szegény) egy nem gyulladásos jellegű, homeosztaticus IL-17, IL-10 citokin milió, szignifikánsan magasabb T sejt és dendritikus sejt szám jellemző. Ezen kívül szignifikánsan magasabb AMP (S100A7, A8, A9, hBD-2, és lipocalin), kemokin (CCL2, 3, 19, 20, 23, and 24) és permeabilitási barrier (KRT17, KRT79, LOR) molekula expresszió is megfigyelhető. Ezzel ellentétben az IL-17 gyulladásos hatásai, mint a neutrofil beáramlás, neutrofil kemoattraktánsok expressziója és gyulladásos citokinek megjelenése (IL-6, TNF) nem jellemző homeosztaticus állapotban, egészséges bőrben.

A fentiekből a következő fontos következtetéseket tudtuk levonni:

1. A bőr immun működése nem azonos a test minden területén, így amikor vizsgálatokhoz kontroll bőr mintákat alkalmaznak a kutatók, nem mindegy, hogy honnan származik a kontroll minta. Erre eddig senki sem figyelt, pedig így számos hibás eredmény születhetett. Amennyiben például a hajás fejbőr valamelyik betegségét vizsgáljuk, akkor a kontroll bőrnek is a hajás fejbőrrel kell származni, nem pedig mondjuk a könnyebben beszerezhető törzsi bőrről, hiszen a két régió alapvetően eltérő immun aktivitása befolyásolhatja eredményeinket.
2. A bőr barrier eltérései normál egészséges bőr régiói között is fennállnak, így a barrier javító-segítő vagy helyreállító lokális terápiák esetén nem bizonyos, hogy ugyanolyan terápiák alkalmasak a fő régiókban.
3. A gyulladásos, immun-mediált bőrbetegségek egy részére jellemző, hogy a fent említett régiók közül egy régióra szeretnek lokalizálódni illetve szinte csak

ott alakulnak ki. Ilyen betegség a nedves régióban a *hidradenitis suppurativa*, a zsíros régióban a *rosacea* vagy az *acne* és a száraz területeken az atópiás dermatitis. Véleményünk szerint ezen régió specifikus bőrbetegségek kialakulásában az általunk kimutatott régió specifikus immun és permeabilitási barrier jellemzőknek szerepe van és úgymond az adott régiót hajlamossá teszik az adott betegség kialakulására. Emiatt a régió specifikus gyulladással, immunmediált betegségek patogenezisének kutatása során nagyon fontos először az adott régió specifikus jellemzőinek feltárása és ezeknek a specifikus jellemzőknek a betegség során mutatott eltéréseinek azonosítása segítheti a betegségek kialakulásának megértését.

4. Így tudtunk azonosítani faggyúmirigyben és apokrin mirigyben gazdag egészséges bőrben egy citokint, a *thymus stromal lymphopoietin* (TSLP), mely a száraz bőrterületeken nem jelenik meg. Ez a citokin két formában tud átiródni, létezik egy rövid és egy hosszú formája (*short form sTSLP*, *long form lTSLP*). A sTSLP homeosztatikus hatású, míg a lTSLP gyulladással hatású. Egészséges mirigyekben gazdag bőrben a rövid forma, vagyis a homeosztatikus forma mutatható ki és *rosacea* esetében ennek a fehérjének a szintje jelentősen lecsökken. A csökkenéssel arányosan gyulladással típusú dendritikus sejtek és gyulladással Th17 sejtek áramlanak a rosaceás bőrbe, a korábbi homeosztatikus dendritikus sejtek és Th17 sejtek helyére. Terápiásan a sTSLP kifejeződésének fokozása *rosacea* esetén fontos kutatási target lehet a későbbiekben. Ezek a hatások teljesen ellentétesen alakulnak a száraz bőrterületeken, ahol egészséges bőrben nincs TSLP, de atópiás dermatitisben megjelenik a gyulladással lTSLP. Ez a két régió jelentősen eltérő viselkedésére utal gyulladással betegségekben (2. ábra).

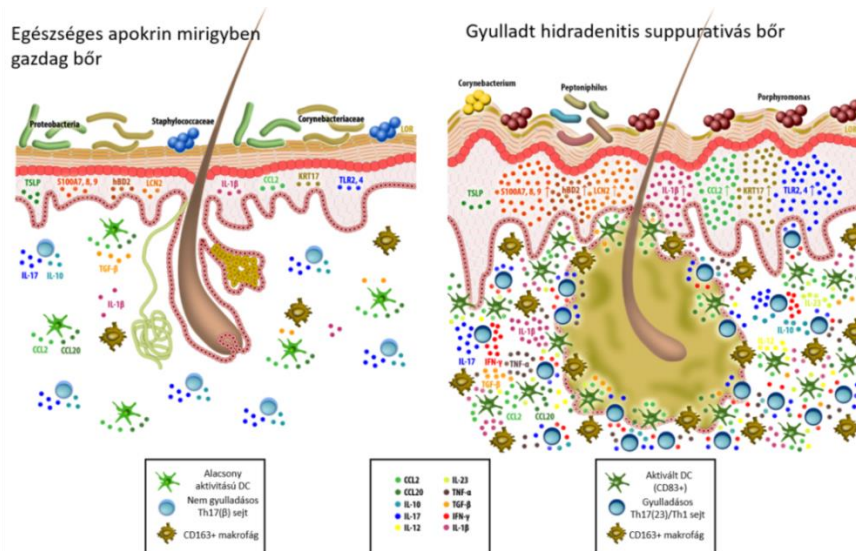
2. ábra A TSLP kettős szerepe a bőr eltérő régióiban

Homeosztatikus körülmények között a száraz régiókban nem fejeződik ki a TSLP fehérje, míg zsíros területeken jelen van (sTSLP), valószínűleg tolerogén szignált biztosítva a kommenzálisokkal szemben. A száraz bőrterületeken atópiás dermatitises gyulladással so-

rán a ITSLP fehérje megjelenése Th2/Th22 gyulladás kialakulásához vezet. Ezzel szemben a zsíros bőrrégiókban a sTSLP homeosztatiszintjének csökkenése a rosaceára jellemző Th1/Th17 gyulladás kialakításában játszik szerepet. Ezek az eltérések utalhatnak arra, hogy eltérő bőrrégiók, eltérő típusú gyulladásos bőrbetegségekre hajlamosak.

5. Rosaceában nem csak az immun-mediált gyulladás elemeit tudtuk feltárni, de igazoltuk, hogy a betegségben permeabilitási barrier eltérések is nagyon nagy mértékben állnak fenn. Ezek alapján nem csupán gyulladáscsökkentő kezeléseket, de permeabilitási barrier helyreállító terápiát is szükséges alkalmazni a betegeknél. (3. ábra)

6. Ugyancsak ki tudtuk mutatni, hogy *hidradenitis suppurativa* betegség esetén a legfontosabb gyulladásért felelős sejttípusok a bőrben a gyulladásos Th17 és Th1 sejtek, és a domináló citokinek az IL-17, interferon-gamma és TNF-alfa. Erre a betegségre is jellemzőek permeabilitási barrier eltérések nem csupán az immun-mediált gyulladásos folyamatok. Ezen fő citokinek elleni biológiai terápiát ma már alkalmazzák is a betegség kezelésében.

3. ábra A hidradenitis suppuratívus patomechanizmusa

Saját vizsgálataink azt mutatták, hogy az egészséges, apokrin mirigyben gazdag bőrben is vannak jelen IL-17 termelő sejtek (hasonlóan a zsíros régiókhoz, de azoknál kisebb mértékben), és ez IL-17 mediált gyulladásos betegségek, mint a hidradenitis suppurativa, kialakulására "hajlamosá" teszik ezt a régiót.

Hidradenitis suppurativa esetén a gyulladáshoz IL-17 környezet valamennyi hatása megfigyelhető, a szignifikáns kemokin (CCL2, CCL20), AMP (S100A7/8/9, DEFB4B, LCN2) és barrier (LOR, KRT17) eltérésekkel. Magas IFN-gamma and TNF-alfa szintet is tudunk detektálni.

Összefoglalva elmondható, hogy a bőr mikrobióta tanulmányozása nagy lendülettel halad előre az utóbbi évtizedben, bár még jóval kevesebbet tudunk róla, mint a bél mikrobiótáról. Ahogyan tudásunk bővül, úgy fogunk többet tudni a mikrobióta és a bőr immunrendszer kapcsolatáról is. Saját kutatásunk fő eredménye, hogy először vizsgáltuk és mutattuk ki, hogy a bőr nem egységes szerv az immunfunkciókat és a permeabilitási barriert tekintve. Ezeket a regionális különbségeket fontos figyelembe venni kutatások során és terápiás fejlesztések során is, hiszen jelentős szerepük lehet a betegségek patogenezisében és kezelésében.

Irodalom:

1. Dréno B, Araviiskaia E, Berardesca E, Gontijo G, Sanchez Viera M, Xiang LF, Martin R, Bieber T. *Microbiome in healthy skin, update for dermatologists*. J Eur Acad Dermatol Venereol. 30(12):2038-2047, 2016.
2. Gergely L, Mihalik N, Sárdy M. *A bőr mikrobiom szerepe atopiás dermatitisben*. Bőrgyógyász. Venerol. Szle. 93 (5), 202–208, 2017.
3. Szabó K, Erdei L, Bolla BS, Tax G, Bíró T, Kemény L. *Factors shaping the composition of the cutaneous microbiota*. Br J Dermatol. 176(2):344–351, 2017.
4. Dajnoki Z, Béke G, Kapitány A, Mócsai G, Gáspár K, Rühl R, Hendrik Z, Juhász I, Zouboulis CC, Bácsi A, Bíró T, Töröcsik D, Szegedi A. *Sebaceous Gland-Rich Skin Is Characterized by TSLP Expression and Distinct Immune Surveillance Which Is Disturbed in Rosacea*. J Invest Dermatol. 137(5):1114–1125, 2017.
5. Béke G, Dajnoki Z, Kapitány A, Gáspár K, Medgyesi B, Póliska S, Hendrik Z, Péter Z, Töröcsik D, Bíró T, Szegedi A. *Immunotopographical Differences of Human Skin*. Front Immunol. 2018 Mar 5;9:424.
6. Jenei A, Dajnoki Z, Medgyesi B, Gáspár K, Béke G, Kinyó Á, Méhes G, Hendrik Z, Dinya T, Töröcsik D, Zouboulis CC, Prens EP, Bíró T, Szegedi A, Kapitány A. *Apocrine Gland-Rich Skin Has a Non-Inflammatory IL-17-Related Immune Milieu, that Turns to Inflammatory IL-17-Mediated Disease in Hidradenitis Suppurativa*. J Invest Dermatol. 139(4):964–968, 2019.
7. Findley K, Oh J, Yang J, Conlan S, Deming C, Meyer JA, Schoenfeld D, Nomicos E, Park M; NIH Intramural Sequencing Center Comparative Sequencing Program, Kong HH, Segre JA. *Topographic diversity of fungal*

- and bacterial communities in human skin.* Nature. 498(7454):367–70, 2013.
8. Human Microbiome Project Consortium. *A framework for human microbiome research.* Nature. 486(7402):215–21, 2012.
 9. Human Microbiome Project Consortium. *Structure, function and diversity of the healthy human microbiome.* Nature. 486(7402):207–14, 2012.

A makacs emberekből lesznek jó kutatók **Interjú Szöllősi János akadémikussal¹**

Égerházi Péter nyugdíjas újságíró

Mottó: „Az igazi áttörést a rák gyógyításában a megelőzés jelentené, ha tudnánk a módját, de még ebben is csak részeredményeket ismerünk.”

Szöllősi János akadémikus nyolc évig vezette a Debreceni Egyetem Biofizikai és Sejtbiológiai Intézetét, ahol még ma is dolgozik, és az oktatásról sem mondott le. Hogyan is tette volna, hiszen nyíradonyi pedagógus családból származik, és édesanyja felnőtteknek tartott óráin már tíz évesen belekóstolt a tudásátadás gyönyörűségének érzésébe. Az oktatás mellett évtizedeken át a kutatásnak szentelte életét, eközben hosszú időt töltött külföldi kutató intézetekben.

Őn is azok közé tartozik, akik már viszonylag fiatalon „világot láthattak” az „imperialista nyugaton” fejleszthették tudásukat, amit itthon, a szocialista Magyarországon kamatoztathattak. Lehetett erre tudatosan készülni?

– Nekem inkább a szerencsén múlt a kutatói pályám indulása, ami aztán meghatározta a folytatást. Teljesen másképpen alakult volna, ha nem Damjanovich Sándor professzor, a DOTE Biofizikai Intézete vezetője, akkori tudományos rektorhelyettes vesz a szárnyai alá. A vegyészdiplomát megszerelve 1976-ban ugyanis előbb a DOTE izotóplaborjában kaptam szerződéses állást a vezetője, Csongor József segítségével, mert a KLTE Fizikai-kémiai intézetben nem volt szabad státusz. A következő esztendőben azonban a biofizikai intézetben felszabadult egy állás, melyet, ha nem töltött volna be valaki, akkor elveszik azt tőlük. Így esett rám a választás Csongor József kezdeményezésére, hiszen engem az izotóplaborban, amely a központi labor része volt, csak ideiglenesen, egy Franciaországban kutató hölgy helyére vettek fel, akinek várható volt a hazatérése.

Mi volt ebben a szerencse?

– Az a körülmény, hogy Damjanovich professzor érdekérvényesítő képessége erősebb volt a többiekénél. Ugyanis a váltás előtt kiderült, a hölgy mégsem jön haza Franciaországból, így én lojálisként a laborhoz, ahol egyébként is jól érez-

¹ Szöllősi János akadémikus 2019-ben elnyerte az MTA DAB *Pro Scientia* érmét.

tem magam, maradni akartam. Ekkor azonban a leendő főnököm közölte a központi laboratórium vezetőjével, Kövér András professzorral, hogy felvettek a biofizikai intézetbe, s ezen már nem lehet változtatni. Hamar kiderült, mennyire jól jártam ezzel a döntéssel, mert öt év múlva már a göttingeni Max Planck Intézetben kutathattam ösztöndíjjal.

Mielőtt erre az érdekes időszakra rátérnénk, ugorjunk vissza a kezdetekhez. Mi vezette a pályaválasztásban?

– Már nyíradonyi általános iskolásként is leginkább a reáltárgyak, azaz a matematika, a fizika, a kémia és biológia érdekelték, ezért a Tóth Árpád Gimnázium biológia-kémia tagozatán folytattam középiskolai tanulmányaimat. A szerencse ott is mellém szegődött dr. Kónya Józsefné, Timon Klári néni személyében, aki számomra a TÁG legjobb tanárnője volt szakmailag és emberileg egyaránt. Miatta még jobban megszerettem a kémiát, neki köszönhettem, hogy a gimnázium utolsó évében második lettem a tantárgy országos tanulmányi versenyén. Ez az eredmény is meghatározó szerepet játszott abban, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetem vegyész szakára jelentkeztem, majd a Tudományos Diákköri munkát a fizikai-kémiai tanszéken végeztem és ott készítettem el a szakdolgozatomat is. Kónya tanárnő rám gyakorolt hatásának abban is szerepe volt, hogy az egyetemen témavezetőnek szintén egy hölgyet választottam, Porzolt Évát, aki történetesen Csongor Józsefnek, az izotóplabor vezetőjének a felesége volt. Akkor persze még nem tudhattam, hogy ez segíthet a végzés utáni elhelyezkedésben, valahol ebben is szerencsém volt.

Ám, mint korábban már kiderült, ezt követően még jobban sikerült Fortuna kegyeibe férkőznie, hiszen a biofizikai intézetben komoly karriert futhatott be.

– Nagyon sok múlott Damjanovich professzoron, aki nem csak az egyetemen vívott ki magának nagy tekintélyt, hanem külföldön is, így szívesen hívták meg őt vagy az általa javasolt munkatársát más országok kutató intézeteibe. Ezt a lehetőséget kaptam meg én is először 1982-ben, és azt követően még számos alkalommal. Az első tanulmányutamon egy évig a Max Planck Intézetben dolgozhattam, és a laboratóriumot az argentin származású Thomas Jovin vezette, akit korábban a Nobel-díjas kémikus, Manfred Eigen hívott meg közös kutatásra Damjanovich professzorral. Ott, a göttingeni intézetben találkoztak az amerikai Mack Fulwylerrel, az áramlási citométer szeparálási elvének feltalálójával. Az akkor kiépített kapcsolatnak köszönhetően 1985-ben négy hónapot tölthettem én is Fulwyler laboratóriumában, a San Francisco-i University of Californián, amit a következő években újabb tanulmányutak követtek egészen 2005-ig.

Az életrajzából tudható, ez a munkakapcsolat határozta meg az ön kutatási területének irányát, az áramlási citometriát. Összefoglalná ennek a lényegét?

– Lényegében sejtmérést jelent, amit sok mindenre lehet használni. Óriási jelentősége volt nem csak az én tudományos munkámban, hanem az egyetem életében is, amikor talákoztunk a Mack Fulwyler által feltalált eszközzel, amivel ezeket a méréseket el lehetett végezni. Ez úgy történik, hogy a védő folyadékban áramló sejtek egy mérőfejhez érkeve lézersugár előtt haladnak el, és a fluoreszcens, azaz fluoreszkáló festékkel megjelölt sejtek jelet adnak, amiből megismerhető például azok DNS tartalma vagy a kifejeződő fehérjék mennyisége. Ugyanakkor a megfestett és a nem megfestett sejtek is szórják a fényt, ami a méretükkel arányos, így a sejtek méreteloszlása is tanulmányozható. Fulwyler eszköze azonban nemcsak megméri, hanem el is különíti egymástól a különböző sejteket, melyekből másodpercenként akár ötezer is áthalad a fejen. Így tulajdonságaik alapján pontosan megállapíthatók a különböző sejthalmazok. Ez a módszer ma már általánosan elterjedt, de 1979-ben először csak mi használtuk egész Kelet-Európában, beleértve a Szovjetuniót is, miután Fulwyler tanácsára Damjanovich professzor tudományos rektorhelyettesként, megvásároltatta a mérőeszközt az egyetemmel. Az idő őt igazolta, mert számos területen, így a rákkutatásban és – diagnosztikában is nélkülözhetetlenek – igaz ma már a modernebb változatok.

Munkásságát taglalva nehéz nem „szakmázni”, de meg kell említeni, hogy egy jelentős részét a tumorok kifejlődését előidéző genetikai eltérések vizsgálata tette ki, amiben nemzetközileg is jelentős eredményeket ért el kutatócsoportjával.

– Az előzmény az első hosszabb kaliforniai tanulmányutamhoz kapcsolható, ahová feleségem, a szintén vegyész végzettségű Balázs Margit is elkísért 1988-ban, és megengedték neki, hogy kutatóként bekapcsolódjon a kinti laboratórium munkájába. A több mint kétéves kint tartózkodásunk alatt magas szinten elsajátította azokat a módszereket, melyekkel a genetikai eltérések mérhetők a sejtekben. A második hosszabb idejű kutatásra már őt hívták meg és én kísértem el 1993-ban, hogy az általunk itthon már sokszor végzett sejtfelszíni fehérjevizsgálat módszerével keressünk magyarázatot az emlő daganat kialakulása és a génel-térések közötti összefüggésre. Ehhez olyan sejtek, sejtrészek vizsgálatát kellett elvégeznem, melyekben a normálistól nagyban eltérő számban voltak jelen egy bizonyos fehérjét kódoló gének, s azt kellett megállapítanom, hogy ezen fehérjék közül mennyi került a sejt felszínére. A tumorsejt felszínén ezeket az átlagos tízezer helyett milliós nagyságrendben lehetett kimutatni. De azt is megfigyeltem, hogy az eloszlásuk nem egyenletes. Korábban már végeztünk itthon energia átadáson alapuló sejtfelszíni fehérjeeloszlás mérést, amit a kísérletekhez Amerikában kapott antitestek segítségével erre a bizonyos fehérjére is elvégeztem. Ebből derült ki, hogy az eloszlás alapján megtudható, a daganat rosszindulatú

vagy sem, illetve, hogy melyek azok az antitestek, melyeket terápiásan fel lehet használni. Ezek után azt is vizsgáltuk, hogy a rákkezelés megkezdése után hogyan változik meg a sejtfelszíni fehérjeeloszlás, illetve a természetes ölösejt elpusztítja-e a fehérjét kifejező rákos sejteket vagy sem. Milyen feltételek szükségesek, ahhoz, hogy a rákos sejt válaszoljon a kezelésre, és milyen tumorokat lehet ily módon kezelni.

Laikusként ezek után érthetetlen, hogy még mindig nem találták meg a halálos kór ellenszerét.

– A problémát az okozza, hogy a tumoros sejteket elpusztító ölösejtek működését elősegítő antitestek hatékonysága véges, lehet csak fél évig tart, aztán kialakul a rezisztencia. Ezért korábban három külföldi szakemberrel közösen létrehoztunk egy európai konzorciumot, hogy kiderítsük, miért veszte el hatékonyságát az antitestkezelés. Rájöttünk, hogy a tumorsejtek egy idő után pókhálószerűen hialuronsavval borítják be a felszínüket, ezzel megakadályozva az antitestek sejtfelszínre jutását. Ezután antitestek kombinációjával kísérleteztünk, manapság pedig azon dolgoznak a munkatársaim, hogyan lehet az ölösejteket megtanítani a tumoros sejtek felszínén megjelenő fehérjék felismerésére, mert így egy idő után ezeket a sejteket el is tudják pusztítani. A legújabb kutatásokban kívülről juttatnak be – egyelőre egerekbe – olyan sejteket, amelyek hatékonyabban ölik meg a tumorsejteket. Ám éppen ezért még nem lehet tudni, milyen mellékhatás jelentkezhet, ez csak évek múlva derül majd ki. Sajnos azt tapasztaljuk, hogy a tumorsejtek nagyon „találékonyak”, egy idő után alkalmazkodnak a megváltozott körülményekhez, de azért születnek is részsikerek a klinikai gyógyításban. Az igazi áttörést azonban a megelőzés jelentené, ha tudnánk a módját, de még ebben is csak részeredményeket ismerünk.

Visszatérve az életpályájához, hétköznapi halandókhöz képest elképzelhetetlenül sok időt tölthetett külföldön, ahová időnként a családját is vihette. Nem jutott eszükbe, hogy az USA-ban maradjanak?

– Bár kint élő magyarok is bíztattak a letelepedésre, ez fel sem merült, éppen azért, mert szinte bármikor kimehettem. Másrészt, amikor ez felvetődött, már közel jártunk a rendszerváltáshoz, sőt éppenséggel le is maradtunk róla, mert mire az első, hosszabb san francisco-i utunkról két és fél év után hazatértünk, már megtörtént. A fiaink, Gergő és Attila sem szorgalmazták a kint maradást, mert jó körülmények között nevelkedtek itthon is, és büszkén mondhatom, belőlük is sikeres kutató lett. Az igaz, hogy Amerikában jobb kutatni, mert észszerűbben szervezik az egészséget. Ott nem felesleges közbeszerzéssel dől el, honnan vehetnek a kutatáshoz vegyszert, hanem az egyetemek a gyártókkal köthetnek szerződést, illetve vásárolhatnak közvetlenül tőlük, és még jelentős en-

gedményt is kapnak. Emiatt az emlékezetes szeptemberi terrortámadásig az itthoni pályázatokhoz is kint vásároltam meg az egyetemen keresztül például a fluoreszcens festékeket, mert még úgy is lényegesen olcsóbb volt, hogy saját magam kiutaztam értük és hoztam haza egy bőröndben. Ugyanakkor itthon meg jó képességű, elhivatott kollégák vártak, Damjanovich professzor mindig okos emberekkel vette körül magát, s ez máig érződik az intézetben.

Az intézetvezetői posztról 65 évesen leköszönve önnek milyen szerepe maradt ebben a társaságban?

– Az egyetemi viszonylatban elég nagy létszámú intézethez három önálló tanszék tartozik, a biofizikai, a sejtbiológiai és a biomatematikai, s többek között ezek működését kellett összehangolnom, amit most már az utódom, Panyi György végez. Van egy több intézetet érintő akadémiai kutatócsoportom, társ-professzorként továbbra is részt veszek az oktatásban, és több kutatási pályázat is fut. A jó értelemben vett intézetvezetői „terhektől” megszabadulva több időt fordíthatok a három unokámra és magamra, bár kedvenc hobbit, a teniszvezést már csak párosban vállalom. Ezen kívül a *Cytometry* nevű szakmai folyóiratnak vagyok 1998-tól az európai szerkesztője, és számos hazai, illetve nemzetközi szakmai szervezetben, bizottságban dolgozom. Új feladatokat hozott az akadémia levelező tagságom 2016-ban.

Beszélgetésünk alatt visszatérő téma volt az oktatás, látszik, hogy szívügye. Milyen a jó egyetemi oktató?

– Édesapám iskolaigazgató, édesanyám tanító volt Nyíradonyban, és én is pedagógusnak érzem magam, még ha sok időt is töltöttem kutatással. Az egyetemen 24 évesen tartottam először gyakorlatot és szemináriumot, 30 éves koromtól pedig előadásokat. Szeretettel és lelkesedéssel érdemes oktatni, mert a hallgatókat csak úgy lehet megfogni. Nem szabad elveszni a részletekben, mindig kell, hogy legyen vezérfonal. Az oktatás kicsit színészet is, rá kell érezni, mikor érdemes egy poént bedobni, mert lankad a hallgatóság figyelme. A tudományban a vonzerőt az újdonság jelenti. Ugyanakkor nem mondhatjuk a hallgatóknak, hogy az első kísérlet érdekes eredménye után az ismétlések már nem tartogatnak annyi izgalmat és várakozást. Arra viszont felkészíthetjük őket, hogy csak a makacs emberekből lesznek jó kutatók.

A földrajztudomány irányváltásai és a táj kutatás aktuális törekvései (Analízis, szintézis és a determinizmus homokszeme)¹

Csorba Péter

geográfus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

A geográfiát Immanuel Kant a *tér tudományának* nevezte, amely a Föld természeti jelenségeinek valamint az emberek, társadalmak, országok gazdasági tevékenységének, életkörülményeinek, kapcsolatrendszerének szakterülete. A fentiek minél alaposabb leírása mellett a földrajz mindig törekedett a feltárt ismeretanyag *térképi ábrázolására*. Sztrabón (Kr.e. 64 – Kr.u. 23) görög tudós szerencsés módon ránk maradt sok száz oldalas *Geographica* c. munkájában azért tartotta az első igazi földrajztudósnak a milétoszi Anaximandrost (Kr.e. 611 – 547), mert ő térképet is készített az általa leírt világról (Sztrabón, 1977). A térkép természetesen nem részletgazdagságával tűnik ki, csupán 3 kontinens (Európa, Ázsia és Líbia néven Afrika), a Földközi- és a Fekete-tenger, továbbá 2 folyó, a Nílus és a Rioni (Fászisz) szerepel rajta, viszont meglepően valóságos a 3 kontinens egymáshoz viszonyított helyzete, a görög szigetvilág, vagy az Appennini-félsziget körvonala.

A fenti tudományos célkitűzés érdekében a földrajztudomány nem nélkülözheti az *analizáló leírások* elkészítését. Az ókortól a nagy földrajzi felfedezések idejéig ténylegesen ez volt a tudományterület fő feladata, bár a „miért ott” és a „miért ilyen módon” típusú kérdések és magyarázatok már az ókori szerzőknél is felbukkantak, az oknyomozó földrajz a 19. században kezdett uralkodó szerephez jutni. A rendszerező, okokat kereső, a következményekre koncentráló földrajznak ehhez folyamatosan *szintetizálni* kellett az ismereteket (Fodor F. 2006). Néha az információmennyiség szinte „agyonnyomta” az általánosító igyekezetet, nem mindig sikerült meggyőző módon fölülemelkedni a tények óriási mennyiségén. A társadalmi közmegítélés néha ezért tekinti a földrajzot túltengő adathalmazokat leíró helyzetbemutató, statikus szakterületnek. Ma már egyáltalán nem igaz, hogy a földrajz egyenlő volna a legmagasabb hegyek, legtermékenyebb talajok, szénbányák és autógyárak stb. leltárszerű felsorolásával, helyüknek ismeretével. Tény, hogy a földrajz tankönyvekben sok topográfiai név van, de a történelem oktatása sem képzelhető el az évszámok és pl. régvolt kirá-

¹ Csorba Péter professzor 2019-ben elnyerte az *MTA DAB Plakett* díjat.

lyok neveinek teljes kizárásával, a kémia sem mellőzheti, pl. a legfontosabb elemek tulajdonságainak adatszerű ismeretét. Az a fő kérdés, hogy mennyi topográfia, név, évszám és atomsúly adat kell az időjárási jelenségek, a forradalmi helyzetek és kémiai reakciók megértéséhez, megtanításához.

Speciális földrajzos probléma a természeti- és a társadalom-földrajzi oldal viszonya, az a dilemma, hogy a népességföldrajzi, gazdaságföldrajzi, politikai földrajzi leírásokat milyen mértékben szükséges, – ha szükséges egyáltalán – összekapcsolni, visszavezetni a természeti adottságokra? A bányakincsek, vagy a csapadékmennyiség földfelszíni elrendeződése nyilván mindig közvetlen hatással volt a gazdasági életre, de a népességföldrajzi, vagy pl. vallásföldrajzi témák esetében már áttételesebb jelentősége van annak, hogy ősmasszívumról, vagy folyami síkságról, trópusi, vagy sarkvidéki területről van szó. Ennek a kölcsönhatásnak a minősítése a földrajzi determinizmus sokat vitatott kérdése. Kétségtelen, hogy a 20. század elején eluralkodott az a nézet, hogy a fizikai környezet pszichoszociális hatása meghatározó szerepet játszik az adott helyen, adott természeti környezetben élők viselkedésére, nézeteire, szellemi aktivitására, ezáltal a társadalmi berendezkedésre, politikai megnyilvánulásokra is. Az egyértelmű, hogy pl. az eszkimó társadalom állandó küzdelme a létfenntartásért korlátozta a társadalmi fejlődést. Azt viszont már nehéz volna a természeti adottságokkal magyarázni, hogy a mérsékelt övben miért kiugró az ókori, középkori Európa vagy Kína technikai, tudományos, művészeti és társadalmiszervező teljesítménye és miért nem jött létre ehhez hasonló magas fokú írásbeliség, filozófiai vagy építészeti kultúra pl. a Mississippi-völgyében, amelynek önfejlődését az 1500-as évekig semmi külső emberi hatás nem zavarta? Harari Y. N. (2018) szerint az eurázsiai fejlődést az írásbeliség és a számolás segítségével kialakított, és közös szellemi mítoszokon alapuló „tömeges együttműködési hálózatok” létrejötteinek köszönhetjük.

Az 1950-es években a földrajzi determinizmus túlzásait felemlégetve a geográfia komoly támadások érték, mint tudománytalan, félrevezető eszmék gyűjtőhelyét. Az 1970-es évektől aztán oldódni kezdett a determinizmust eleve elítélő felfogás, és teret nyert egy megengedőbb, ún. *posszibilista irányzat*. Ma pedig, a mindent átható globalizáció nyomán újra felvetődik a földrajzi tér előnyös, vagy hátrányos pontjain elhelyezkedő országok „szerencséje” vagy „peches” sorsa. Szingapúrt pl. „élhetetlen” trópusi klímája, mocsaras tengerpartra szorított kikötője ellenére a 20. századi technikai fejlődés megkerülhetetlen helyszínné emelte, a földgömbi helyzete révén a világkereskedelem egyik legfontosabb pontja. Úgy tűnik, hogy a földrajzi pozíció bizonyos mértékig képes ellensúlyozni a hátrányos természeti adottságokat, bár azok semlegesítése csak nagy erőfeszítéssel és főképp hatalmas anyagi ráfordítással lehetséges. A földrajzi *determinizmus* tehát egy magasabb szinten *újra hallat magáról*. Tim Marshall szerint, pl. az orosz katonai stratégiai tervezés a Kelet-európai síkságot továbbra

is nehezen védhető tájként értékelve igyekeznek puffer-övezetet kialakítva (Transznysztria, Donyeci Köztársaság, Belarusz) *fizikailag* távol tartani magától a NATO bázisait, mert Moszkva számára a legerősebb védelmet az adja, ha irrálisan meghosszabbodnak az ellenség utánpótlási vonalai. A fizikai távolságnak még az interkontinentális rakéták korszakában is komoly szerepe van egy terület fölötti katonai uralom megtartásában (Marshall T. 2018). Marshall szerint pl. Iránt saját földrajzi adottságai igen hatékonyan védelmezik; három oldalról hegységek, a negyedik felől meg mocsarak és a tenger. Utoljára – 1219 és 1221 között – a mongolok tudtak behatolni az ország belsejébe, azóta minden támadás fennakadt a domborzati és vízrajzi képződményekre épülő védelmi vonalakon. Ez a földrajzi védettség ma nagyban hozzájárul Irán erős középhatalmi pozíciójához.

A természetföldrajzi adottságok ma is fontos szerepe mellett rohamosan nő a virtuális hálózatok jelentősége, de ennek az összekapcsoltságnak is van egy fizikai oldala. Ma is fontos tudni, hogy hol akadályozhatja egy-egy vulkánkitörés a repülőgépek haladását, vagy az éghajlatváltozás hol milyen módon fogja befolyásolni a mezőgazdasági termelést, de egyre érzékenyebb kérdés, hogy hol futnak a legfontosabb tenger alatti információtechnológiai kábelek, kik ellenőrzik az adott tengerrészeket, mikor, hol károsíthatják a műholdakat a mágneses viharok stb.

„A fejlődés nem hatástalanította a földrajzi elhelyezkedést... a 21. század felfedezői azonban nem a sarkcsillag hanem innovációs klaszterek alapján tájékozódnak, földgömbök helyett egyetemi hotspot glóbuszokat rajzolunk... bárhová nézünk a dinamikus társadalom- és gazdaságföldrajz dominál” írja Csizmadia N. (2016).

Az időnként egymástól eltérő ütemben fejlődő, szétváló, újra szintetizálódó két földrajzos ágazat *összetartozásának megőrzését* ugyanakkor a földrajzos társadalom mindig kiemelten fontosnak tartotta. A hazai geográfia egyik fő értékének tekintjük és ragaszkodunk a természeti- és a társadalom-földrajzi oldal szövettségéhez az akadémiai szinttől a közoktatással bezárólag mindenütt. Ennek az alapállásnak időnként vannak egyértelmű előnyei. Az újabb nemzeti alaptantervi tervezetek során a természettudományos tárgyak összevonásából pl. a földrajz épp amiatt maradt ki, mert a társadalom-földrajzi témákat nem lehetett beolvasztani a komplex természettudományos tantárgycsoportba. A földrajz unikális tematikából eredő kettős jellegét a legmagasabb oktatáspolitikai döntéshozók is elismerik. A fenn említett nemzeti alaptanterv vitája során a Magyar Földrajzi Társaság álláspontjára érkezett államtitkári válaszban ez szerepel:

„elismerjük és nagyra tartjuk a földrajz tantárgy komplexitását, azt az egyedülálló képességét, hogy bemutassa a természeti és a társadalmi folyamatok, jelenségek kölcsönhatását, az ok-okozatviszonyt és következményeit.”

Mit oktassunk?

Az utóbbi 10–15 évben a felsőoktatásban dolgozó földrajzosok is intenzíven foglalkoztak a diplomát kapottak *karrierkövetésével*, ki hol helyezkedett el és milyen munkahelyek speciális igényeit volna indokolt beépíteni az egyetemi oktatásba. Kiderült, hogy geográfus diplomával a munkaerőpiac igen változatos szegmenseiben sikerült elhelyezkedni és ennek megfelelően a megkérdezettek az egyetemi tanulmányok igencsak eltérő szeptére mondták, hogy a jelenlegi munkájukhoz nagyon hasznos muníció volt. Számos – főleg idősebb, régebben végzett kollégától származó – visszajelzés jutott azonban arra a konklúzióra, hogy nem is egy-egy egyetemi tantárgy, sőt tantárgycsoport során tanultak, hanem *a komplex szemlélet* volt a legfőbb hozadéka az egyetemi tanulmányainak. A földrajzos diplomával rendelkezők talán még ma is kerekébbnek látják a világot sok más szakterület képviselőinél, hiszen képzésükben mindeztideig sikerült megtartani az egyensúlyt a természeti és a társadalmi ismeretek között. Minden földrajzos alapképzésben résztvevő számára kötelező tárgy egyrészt a geológia, a geomorfológia, a meteorológia, a hidrológia, a talajföldrajz, a biogeográfia és a térképtan, másrészt a népesség- és településföldrajz, az általános gazdasági földrajz, a politikai földrajz, és a terület- és településfejlesztés.

A fenti következtetést megerősítették azok a munkaerő közvetítő szakértők is, akik nagyszámú állásinterjún tapasztaltak alapján a geográfusokat

- szélesebb és rugalmasabb szemléletűeknek látták, akik
- képesek vitatkozni és el is fogadni más álláspontot, továbbá
- jó csapatmunkások lehetnek, mert jó a kooperatív készségük.

Ezek az előnyös attitűdök a hallgatókban nagyrészt annak köszönhetően rögzültek, hogy tanulmányaik során folyamatosan több oldalról nézték világunk jelenségeit, folyamatosan ütköztették a természeti adottságokat és a társadalmi érdekeket, továbbá hozzászórtak ahhoz, hogy minden földrajzi részterületnek vannak specialistái, de egy meteorológus és egy várostervező között nekik kell megtalálni a közös nevezőt, a kompromisszumot.

A geográfusokban meglévő előnyös szemlélet kialakítása mellett a közelmúltban a szakma konkrét ajánlásokkal is előállt a *közoktatási tematika modernizálása* érdekében. Úgy látjuk, hogy ma a hazai földrajzoktatásnak az alábbi témák tekintetében lehet kulcsszerepe:

- hon- és népismeret,
- tágabb otthonunk az Európai Unió természet- és társadalomföldrajza,
- demográfia és globális migráció,
- éghajlatváltozás és következményei,
- makrogazdasági és pénzügyi ismeretek,
- térinformatikai alapok.

Módszertani segítség

A földrajzzal kapcsolatba kerülő rendkívül széles tudományos spektrum óriási adatmennyiségének kezelésére a földrajz számára épp a „legjobbkor jött” a *számítástechnika*. Nem véletlen, hogy a geográfusok egyéni szakmai sikereihez egyre jelentősebb mértékben járul hozzá a *térinformatika, a digitális kartográfia, az űrfelvétel elemzés*. Ezek olyan modern földrajzos specialitások, amely természetes módon következnek a geográfia térbeliséget előtérbe helyező alapállásából. A technikai fejlődés révén ma már jól használható távérzékelési adatok vannak a talajok nedvesség ellátottságától a városszerkezeti témakörök kutatásáig számos modern földrajzi szakirányhoz. Készülnek népszámlálási becslések vagy mezőgazdasági termésmérlesek is űrfelvételek segítségével. Az adatmennyiség feldolgozását a geográfusok számára is megkönnyítette az *alkalmazott matematikai statisztikai* módszerek fejlődése. Nem véletlen, hogy a földtudományi doktori iskola vezetése a matematikai statisztikai ismeretek tanulását nyomatékosan ajánlja minden doktori képzésben lévő hallgatója számára. A térinformatikai programok hardver igénye magas, ami komoly gond a közoktatásban történő felhasználás terén az egyenetlen színvonalú eszközellátottság miatt. Az utóbbi években már az okostelefonok nyújtotta lehetőségek is helyek kaptak a földrajztanár képzés tematikájában.

A legkomplexebb földrajzi objektum, a táj kutatásának, védelmének helyzete

2000-ben az Európa Tanács útjára bocsátotta az ún. *Európai Táj Egyezményt* (European Landscape Convention), amelyhez Magyarország 2007-ben a ratifikálás, azaz a hazai jogrendbe történő beépítés jóváhagyásával törvény formájában csatlakozott (2007. évi CXI. törvény). Az Európai Táj Egyezmény hazai elfogadása rendszeres beszámolási kötelezettségekkel is jár az Európa Tanács felé. A vállalások teljesítése érdekében, 2012-ben kormányhatározat született egy Nemzeti Koordinációs Munkacsoport létrehozásáról. A testület az Agrárminisztérium környezetügyért felelős helyettes államtitkára felügyeletével működik, szakmai háttérét pedig egy szakértői testület biztosítja.

Áttételesen az Európai Táj Egyezmény hatására is az utóbbi 10 évben egyre több nemzeti stratégiai programban, törvényben, rendeletben bukkan fel a tájhasználat megtervezésének szükségessége és a tájvédelem kérdése. Ilyen dokumentum pl.:

- a Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2014–2025,
- a Nemzeti Fejlesztés 2030 – Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról szóló 1/2014. (I.3.) országgyűlési határozat, vagy a
- a Nemzeti Tájstratégia (1128/2017. (III.20.) Korm. határozat (Bánóczki K. 2018).

A fenti szakmai anyagokban a nemzetközi trendekhez hasonlóan alapvetően 5 globális kihívásra adandó lehetséges válaszokkal foglalkoznak:

- a gazdasági fejlődés fenntarthatósága,
- az energiabiztonság,
- a demográfiai átrendeződés és migrációs helyzet
- az éghajlatváltozás és
- a biológiai és táji sokféleség csökkenése.

Ezek közül a két utolsó erősen, a másik három áttételesen, de kapcsolódik a földrajzi táj kutatáshoz.

A földrajzi tájjal jelenleg a legrészletesebben az 2017-ben *megszületett Nemzeti Táj Stratégia* foglalkozik. A Stratégia helyzetelemző részében leírja az aktuális feladatokat, amelynek egy része jogtechnikai kérdés, azaz a meglévő rendelkezések hatékonyságának növelésére vonatkozik, másrészt megjelöli a hiányzó kutatási témákat:

„A jelenlegi tervezési rendszerben a tájvédelmi szempontok országos és megyei szinten a területrendezési tervekbe, települési szinten a településrendezési tervekbe integrálódnak. Mindkét szinten a törvényi szabályozás nevesíti a környezet-, a természet- és a tájvédelem, valamint a tájhasználat, a tájszerkezet és a tájkép formálásának összehangolt érdekeit, azonban a szakági munkarészek alárendelt szerepet töltenek be. Hiányzik a táj léptékű tervezést és a tájak védelmét, illetve hasznosítását szolgáló – a különböző szintű tájtervek hierarchikus sorozatából felépített – tervrendszer.”

„A települési és területrendezési tervek, szabályozások során nem jelenik meg a tájjelleghez való igazodás. A településtervezési jogszabályok a tájjal kapcsolatban laza keretrendszer fogalmazzák meg. A településrendezési eszközök elsődlegesen az építési szabályozásokra fókuszálnak. A valós tájhasználat befolyásolása érdekében további tervezői eszközök szükségesek.”

„Hiányzik továbbá a tájak karakter alapú számbavétele, leírása, bemutatása (tájleltár), és a kapcsolódó minőségi célkitűzések meghatározása, valamint az ezen az alapon történő térségi tervezés. A tájjal kapcsolatos nyilvántartási rendszerek finanszírozási, hozzáférési, adatfeltöltési, adat-kezelési, rendszer-kezelési és kompatibilitási problémákkal terheltek.”

A Nemzeti Táj Stratégia szóhasználatában felbukkan az európai táj kutatás legújabb irányzata a táj *karakterének* vizsgálata. Ennek első nagy nemzetközi hatást kiváltó eredménye Swanwick C. és munkatársainak 2002-ben megjelent munkája volt: a Landscape Character Assessment, Guidance for England and Scotland. A korábbi geográfiai tájelemzéshez, tájértékeléshez képest a tájkarakter kutatás az *ember tájformáló hatását és a táj vizuális megjelenését* sokkal hangsúlyosabban kezeli, ha úgy tetszik nem a táj klasszikus természetföldrajzi, inkább a tájökológiai felfogásának szellemében.

„A tájkarakter, a természeti és a művi elemek sajátos kombinációja által jön létre, ... a természeti elemek együttesére, mint alapszövetre ráarakódott emberi kultúrának a lenyomata, identitásunk tükré. A tájkarakter-elemzés objektív (mérhető) és szubjektív (érzékeltető) információkat is magában foglal. A tájkarakter-típusok nem egyveretű, homogén téregységek, hanem jellemzően 3–4 tájhasználati mód sajátos mintázata alapján kialakult kompozit” (Konkoly-Gyuró É. – Kollányi L. 2018).

A tájkarakter alapú leltár elkészítésén 2016 óta egy KEHOP projekt dolgozik. A projekt legfontosabb célkitűzése, hogy a Nemzeti Táj Stratégiában kitűzött célnak megfelelően elkészüljenek a tájtervezésre és tájvédelemre vonatkozó jogi paragrafusok.

A táj kutatás, mint a földrajztudomány egyik leginkább szintetizáló szakterülete a korábbiaknál lényegesen nagyobb teret kapott a 2018 végén magyarul, majd 2019 januárjában angolul is megjelent *Magyarország Nemzeti Atlasza* Természeti környezet kötetében (Kocsis K. 2018). Nemzeti Atlaszt jellemző módon 20–30 évenként adnak ki a legfejlettebb tudományos étellel bíró országok. Magyarországon ezt megelőzően 1967-ben, és 1989-ben jelent meg ilyen, az ország névjegyének tekinthető kiadvány. Ez az évtizedekre alapműnek tekinthető mű eljutott minden közép és felsőoktatási intézménybe, minden határon túli magyar iskolákba, az angol kiadás pedig a magyar külképviseletre, kereskedelmi kirendeltségre. A Nemzeti Atlasz – igazodva a nemzetközi tendenciához – nem pusztán térképgyűjtemény. Terjedelmének 40 %-a szöveg, ábra, diagram, fénykép, amelynek hangsúlyos célja egy-egy aktuális tudományos téma – pl. az éghajlatváltozás, az özönfajok terjedése, a tömegturizmus környezetterhelő hatása stb. – tömör, közérthető bemutatása.

Összegzés

Minden tudományterületnek vannak látványosan felfelé ívelő, de stagnálóak tűnő szakaszai is. Ezek a periódusok nem feltétlenül esnek egybe a társadalmi elismertséggel, de természetesen a szakma érdekében áll, hogy az új eredmények eljussanak a társadalom széles rétegeihez. A földrajznak, mint közoktatási, közismereti tantárgynak jó lehetőségei vannak az önmagáról felmutatott kép alakításához, pl. a térinformatikán keresztül megtalálni az utat a digitális technológiákban otthonosan mozgó fiatal korosztályok felé. Tehát „csupán” lépést kell tartani a társadalmi igények változásával, bár az igazán elkötelezett tudományos kutatás képes többé-kevésbé függetleníteni magát népszerűségtől, divatoktól, közvetlen elismeréstől...

Irodalom

- Bánóczki K. 2018: *Az érvényes éghajlatváltozási, táj- és területfejlesztési stratégiák Hajdú-Bihar megyére vonatkozó részeinek elemzése*. Debreceni Szemle, 3. pp. 289–299.
- Csizmadia N. 2016: *Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe*. L'Harmattan, 407 p.
- Fodor F. 2006: *A magyar földrajztudomány története*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 820 p.
- Harari, Y.N. 2018: *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Animus, Budapest, 383 p.
- Kocsis K. (főszerk.) 2018: *Magyarország Nemzeti Atlasza. Természeti Környezet*, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest, 183 p.
- Konkoly-Gyuró É. – Kollányi L. (szerk.) 2017: *Tájkarakter alapú tájtipizálás*. Tájműhely Kft. Kézirat, 177 p.
- Marshall, T. 2018: *A földrajz fogságában. Tíz térkép, amely mindent elmond arról, amit tudni érdemes a globálispolitikai folyamatokról*. Park Könyvkiadó, Budapest, 345 p.
- Swanwick, C. and Land Use Consultants 2002: *Landscape Character Assessment – Guidance for England and Scotland* CAX 84. Countryside Agency, Cheltenham and Scottish Natural Heritage, Edinburgh. 84 p.
- Sztrabón 1977: *Geographica*. Gondolat Kiadó, Budapest, 998 p.

Professzori villák és akik bennük laktak¹

Rácz Zoltán

építész, Rácz Építész Iroda, Debrecen

Rácz István

irodalomtörténész, anglista, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

Ebben az írásban öt debreceni professzori villát barangolunk be, ám hat professzorral találkozunk. Az egyik házban ugyanis két egyetemi tanár is lakott, apa és fia. A hat tudósból kettő orvos, egy matematikus, egy jogász, egy filozófus, egy pedig biokémikus. A felsorolás jól jelzi a Debreceni Egyetem sokszínűségét, amely alapításától kezdve fontos elv volt. Mindegyik villa lakója szerepet játszott vagy az egyetem megalapításában, vagy annak jelentős fejlesztésében, miközben maguk a villák a debreceni építészet történetéről mesélnek.

Képzeltbeli sétánkat a Szentpéteri Kun-villával kezdjük, amely a Simonyi út 40. szám alatt található (1. kép).

1. kép: A Szentpéteri Kun-villa

¹ A szerzők köszönetet mondanak Bazsa Györgynek a cikk megírásához nyújtott biztatásáért és segítségéért.

Azért nevezzük így, mert itt lakott *Szentpéteri Kun Béla* jogászprofesszor (1874–1950). Ő volt az alapító atyák egyike: 1904-től a Református Kollégium jogakadémiájának professzora, 1907-től pedig szakértőként részt vett az egyetem létrehozásában. A Jog- és Államtudományi Kar első dékánja (1914–15); később is többször töltötte be ezt a funkciót – ahogyan Csohány János tanulmányában írja, mindig történelmi válsághelyzetekben. Rektor is volt az 1930–31-es tanévben. Megjegyzendő: akkor mindig egy évig tartott a rektori ciklus. Érdekes és tanulságos, hogy ezt Szentpéteri Kun professzor helytelenítette, de nem egyéni ambíciótól fűtve, hanem elvi megfontolásból: azt hangoztatta, hogy csak a több éven át tartó ciklus ad lehetőséget az elképzelések megvalósítására.

Rektorsága azonban így sem múlt el nyom nélkül: ez időszak alatt folyt a főépület és az azt körülvevő tanári villák építése. Talán még ennél is fontosabb folyamatos jogtudósi tevékenysége. Tankönyveit életében is és azután is sokáig használták az oktatásban. Szűkebb szakterülete az egyházjog volt, és ebben nemcsak pályája kezdetéhez, a református kollégiumi környezethez kötődik, hanem előrevetíti a jogi képzés 1996-os újraindítását is, hiszen az (a hagyományokat követve) fontos profilként határozta meg az egyházjogot.

Szentpéteri Kun professzor, mint sok tanártársa, az egyetem közelében lakott. A kiemelkedő debreceni építész, Borsos József ismerte fel azt a lehetőséget, hogy a Nagyerdőt a várossal egy zöldtengely mentén össze lehet kötni, egészen a Nagyalomáig. A Simonyi út mögötti területeken további utcákat nyitott, bővítve a villanegyedet. 1961-től kezdve, a következő rendezési tervnek köszönhetően, társasházak építését is engedélyezték. Ezeket általában a régi villák előkertjében emelték, 3-4 szint magassággal, így ezek eltakarják a helyenként még most is álló régi nyaralót. Borsos villája szerencsés kivétel.

Ugyanis Borsos József tervezte a Simonyi úton, a Nagyerdő tövében (a nemzetközi historizmus kis kastélyai után) a 40. számú házat Szentpéteri Kun Béla számára 1912-ben. Az emeletes villában a földszint a nappali funkciókat látta el, a felső – részben tetőtéri szint – a lakás személyes övezete volt. Méretei tükrözték egy közéleti ember igényeit, lehetővé tették otthoni munkáját s egyben a családi élet zavartalanságát is. Földszinti nappali terei alkalmasak voltak arra, hogy a család irodalom-tanár nő tagja rendszeres heti teák alkalmával egészítse ki az iskolai oktatást baráti beszélgetések formájában kedves tanítványjaival. Borsos ezt a házat már gazdagabban alakítja ki, mint a korábbi villáit. A betonépítészet itt is feltűnik, de az alaprajz tagoltsága, a tetők erdélyi hatású metszései, az eresz fagerendáinak faragása, a mértéktartó, mértánias növényi díszítés kellemes összhangban egyesül az egyszerű falfelületekkel, s Borsos további fejlődésének irányát sejteti. Az épület a későbbi átalakítások során szerencsére csak kevés helyen, a bejáratánál, az előlépcsőnél és az oldalsó lépcsőnél szenvedett változásokat. Több tulajdonosa volt az eltelt száz év alatt, s mivel nem védett, ezért a mindenkor lakók ízlésére volt bízva. Legutóbb a bejárat elötét

bontották le, nagyon helyesen, hiszen az nem volt eredeti. Szépen karbantartott épület, indokolt lenne a helyi védettsége. Különleges az öntöttvas kerítése, mert azonos mintázatú azzal, amelyik eredetileg a Csokonai Színház előtt állott.

Ha innen átsétálunk az Egyetem sugárút végére, ott a 70. szám alatt találjuk a *Rimanóczy-villát* (2. kép). Ezt nem a benne lakó professzor, hanem építésze után nevezzük így. Rimanóczy Gyula (1903–1958) a magyar modernista építészet egyik kiemelkedő alkotója. Legismertebb művei Budapesten találhatóak, például a Pasaréti téri templom és a közelében levő buszvégállomás, valamint a Bosnyák téri plébániatemplom.

Az Egyetem sugárúti villában lakott bérlőként **Gyires Béla** matematikaprofesszor (1909–2001). Több mint ötven évig élt itt a család (1946–1997).

2. kép: A Rimanóczy-villa

Később más egyetemi oktatók is laktak itt gyermekkorukban: Kovács László matematikus és Kovács Péter farmakológus. Legnevesebb lakója mégis Gyires Béla volt, aki egyaránt foglalkozott elméleti és alkalmazott matematikával; legfontosabb eredményeit a lineáris statisztikában érte el, de a mátrixelmélet és a valószínűségszámítás is kutatási területei közé tartozott. 1946-ban nevezték

ki egyetemi magántanárnak, és attól kezdve ötvenöt éven át a Debreceni Egyetemen tevékenykedett. Ő alapította meg, majd harminc éven át vezette a Valószínűségszámítási és Alkalmazott Matematika Tanszéket. Emlékét őrzi Debrecenben egy róla elnevezett utca, valamint az az emléktábla, amely az egyetem főépületének földszintjén látható.

Visszatekintve az épület születésének időszakára, azt látjuk, hogy a város építészetét a harmincas években a teljes nyitottság jellemezte. Megjelent Debrecenben is, már a harmincas évek elején a modern építészek CIAM csoportjának hatása, elsősorban fővárosi tervezők révén. Dávid Károly, Rimanóczy Gyula villáiknál elemeire szedték, s egyszerű mértani tömegekből újra összerakták házaikat. Hatásukra helyi építészek, Jost Ferenc, Vári Szabó Tibor is létrehozták kockaházaikat, dísztelen homlokzatokkal, egyszerű tömegkompozíciókkal. Komoly gondot jelentett azonban az építőknek a hagyományokkal szakító új építészet. A ferde tetőhöz szokott polgárok furcsa, kevert stílusú épületeket hoztak létre az egyre divatosabb formákból. Még az újbarokk hajlandóság is felelevenedik, karcsú, sima pillérekkel, lemezfödémekkel elegyedve.

Érett, szép megoldást mutat 1934-ből Rimanóczy Gyula bérvillája. Egy nagy kubusban helyezte el a két lakást, a délnyugati oldalon a szobák nagy ablakával, a többi oldalon a mellékhelyiségek sávablakaival. A szerkezeti és formai tisztaság érdekében az ovális lépcsőházat külön tömegben állította a ház mellé, így szinte képletszerű épületet alkotott. Elsősorban a Bauhaus esztétikája hatott „modern” építészetünkre, de a Rimanóczy-villa némileg Le Corbusier korai egykubusos házaira emlékeztet, melyek a húszas évek végén készültek. A funkció és forma egységének megfelelő, szigorúan geometrikus szerkesztésű homlokzatok, a részletek, díszítések tagadása, a sávablak, a félkörös lépcsőházak s az általában osztott tömeg jellemezte az új debreceni villákat is.

Nyul Imre helytörténeti kutató adatai szerint a villa eredetileg a magyar származású Mrs. Jay Poward részére épült az akkor még Horthy Miklós nevét viselő sugárútra. „Powardné önagysága” abban az időben évtizedek óta a francia Riviérán lakott, és élénk érdeklődéssel kísérte a korszerű építészeti mozgalmat. Az ő kifejezett kérése volt, hogy egy kissé franciás ízű, minden részében újstílusú házat tervezzenek neki. A krónika szerint az elkészült épület mégsem nyerte el mindenki tetszését (köztük Borsos József főépítészt sem), s erre Rimanóczy így fogalmazott: a modern strandfürdő épületei után nem hitte volna, hogy ez a villa ily nagy feltűnést fog kelteni, és oly sok kifogás alá esik. Az utókor helyre tette a kérdést. Az épület műemléki védettségű, állapota azonban meglehetősen leromlott. Ez meg az utókort jellemzi.

Utunk következő állomása a Wessprémi utca 7. szám (3. kép); itt lakott a debreceni orvostudomány és gyógyítás legendás alakja, **Ladányi Józsa** sebész (1898–1985). A professzor a mauthauseni koncentrációs tábor túlélője volt, a háború

után pedig hamarosan az Orvostudományi Kar, majd az önálló Orvostudományi Egyetem meghatározó egyénisége lett. Ő volt a DOTE II. számú Sebészeti Klinikájának alapító professzora és igazgatója (1951–1970); közben egy cikluson át az egyetem rektorhelyettesi teendőit is ellátta (1962–65). Számos területtel foglalkozott a golyvakutatástól kezdve a kézsebészetten át az archasadék és a farkastorok kezeléséig.

3. kép: A Ladányi-villa

A házat (amely akkor bombasérült volt) a második világháború után vette testvérével, Ladányi Sándor ügyvéddel együtt. Mint visszaemlékezéseiben elmondja, szándékuk az volt, hogy a villát „az archasadásos gyermekek rehabilitációs otthonának” hagyományozzák. Sajnos ez sohasem valósult meg.

A villát nagy valószínűséggel az a Vári Szabó Tibor tervezte, akire abban az időszakban a nagyerdei fürdő bővítését is bízták, és akinek saját villája ugyancsak a Weszprémi utcában, a Ladányi villával szemben áll. Az olcsó, racionális építéshez a tervező a megfelelő formát is megtalálta, ahogy az a fürdő épületein is feltűnt. A közkedvelt sarokablak könnyeddé teszi, a nagy hálós üveg és a lebegő födémlemezek használata pedig már megjelent saját házában s az egyetemi villamosmegálló kis épületén is.

A geometrikus tömegformálás, a hálós osztású nagy üvegfelületek használata egyértelműen azonosítja a stílust a Bauhaus 1926-os dessai épületével, melyet maga Gropius tervezett. A háromszobás lakás egyszerű alaprajzi elrendezésű: az utca felől induló hosszú, középső közlekedőre kétoldalt szobák, fürdők,

vécé csatlakoznak, s a tengely a sor végén álló konyhába fut. Itt egy hátsó kijárat a kertbe vezet. A tömegképzés a tágas telken szabadon álló épület alaprajzát követi. Az egyszerű téglatesteből alkotott tömegkompozíciót a tetőterasz és a hozzá vezető kis emeleti szint teszi mozgalmassá.

Alaprajzából teljesen hiányzik az alá-fölrendeltség, amely a történeti építészetben s a magyar parasztházakban is fontos szervező erő. Itt a mellérendelés, a helyiségek egyszerű sorolása a jellemző. Ennek kellemetlen következménye, hogy a főbejárat éppen a padláslépcsőnek vezet, majd utána a sor végén álló konyhának, miközben a nappaliba egy oldalajtón lehet benyitni. Ebben talán éppen a Bauhaus szociális szándéka, a társadalmi egyenlőtlenségek elleni fellépése nyilvánul meg áttételesen. Szocialista építészetünk éppen ezt sokszorosította a lakótelepeken. A közép nélküli lakás – némelyek szerint tudatos politikai szándékkal – nem adott alkalmat a családi együttlétre, ezzel az egyénekre szét-szabdalt tömeg otthonává téve városainkat. Ezt a hibás szemléletet fedte fel a magyar szerves építészet Csete György és Makovecz Imre vezetésével, s kezdte el a lakóelőteres lakások tervezését, amely futótűzként terjedt el, rátalálva az emberek valóságos vágyaira. Ezekben a lakás központja egy olyan tágas tér, amelyhez szorosan kapcsolódik a konyha és az étkező, a családi tűzhely mai megfelelője. A Weszprémi utcai villa ezt nem tudja. Meglehet, a városi polgári létforma ekkor még cselédekkel készítette el az ételt, s a konyha ezért csak mellékhelyiségnek számított, akkor is hibás tervezés eredményének kell tekintenünk a nappali súlytalan szerepét.

Ma is figyelemreméltó érdeméért kell viszont megemlíteni az épület külső téri tagoltságát, vagyis azt, hogy gazdagon alkalmazza a fedett teraszokat. Ezek a félkülső terek, az árnyas tornácok emlékei, rendkívül hasznosak, ugyanakkor könnyed szerkezetükkel, árnyékhatásukkal kellemesen oldják a szögletes tömegképzést. Szerencsés módon ezek a teraszok éppen a ház északi oldalán állnak, a lakószobák előtt, így a mai megváltozott éghajlatnak megfelelően hatáson védekeznek a nyári hőség ellen. Eredendően viszont talán éppen a polgári magamutogatás vagy a falusias kispadra üldögélés szokása lehetett a szándék, hiszen ezek éppen az utca, a nyilvánosság felé fordultak. A sarokra néző teraszt később be is üvegezték, talán túl sok volt mégis a nyitottság. Ez tehát nem eredeti, de teljesen stíluskövető, s a ház leghatásosabb elemévé vált. A bejárat terasz mellvédjén érdekes részletmegoldás teszi pikánssá a Bauhaus szigorúságát: a virágvályúk oldalát fűrészfogas sorminta díszíti. Mintha mégis túlzás lett volna a végletekig vitt „tisztaság”. Megérintette az „art deco” egy kis visszafogott, geometrikus mintával.

A Bauhaus formai, szerkezetani felfogása a második világháború után eluralta az építészetet, ám az eredetileg „modern” jelzővel illetett korszakban, a húszas-harmincas években csak elvétve jelent meg. Debrecenben is gyorsan fel lehet sorolni alkotásait. Éppen ezért fontos a fennmaradt néhány példa. Építésze-

ti felfogása manapság nem mond újat, hiszen a második világháború utáni modern építészet nagyrészt ennek a folytatása. A Ladányi-villa ezért helyi védettségű épület. Jelenleg magántulajdonban van, de lakatlan, így egyre romlik az állapota.

Térjünk vissza a Simonyi út elejére; itt, a 4. szám alatt áll a Tankó-villa (4. kép): **Tankó Béla** filozófusnak (1876–1946) és fiának, **ifj. Tankó Béla** biokémikusnak (1905–1974) a háza. Viszontagságos sorsa volt, különösen a világháború idején, amikor hol a németek, hol az oroszok vették birtokba.

4. kép: A Tankó-villa

Az idősebbik Tankó Béla 1914-ben érkezett nyilvános, rendkívüli egyetemi tanárként az egyetemre, vagyis a bölcsészkar első professzorai közé tartozott. Két cikluson át is dékán (1920–21, 1940–41), az 1936–37-es tanévben pedig az egyetem rektora volt. Sokoldalú tudós: a filozófián kívül teológiával, irodalomtörténettel, zenetörténettel is foglalkozott. Tudományos munkásságának középpontjában Kant vallásértelmezése állt. Az egyetemen énekkart és zenekart szervezett (ő maga gordonkán és fuvolán játszott). Jelentős szerepe volt a Nyári Egyetem 1927-es megalapításában.

Ifjabb Tankó Béla tevékenysége különösen szorosan összefonódik a villával, amely számára nemcsak lakás volt: itt, az emeleti részen rendezte be azokat a laboratóriumokat, amelyek a későbbi szerves kémiai intézet megalapításához vezettek. Ő volt az 1949-ben létesült Természettudományi Kar első dékánja

(addig a természettudományos tanszékek a bölcsészkar kötelékében működtek). Az Orvostudományi Egyetem önállósodása után megbízták az ottani Biokémiai Tanszék megszervezésével; szobra ma az orvostudományi szoborparkban látható. Emlékét őrzi az az évente adományozott díj is, amelyet a család alapított.

A városi mikrofilmtárban található adatok alapján a villát 1911-ben építette Erdődy Lajos, aki valószínűleg kőművesmester volt. 1913-ban emelet-ráépítésre kapott engedélyt, ezzel együtt a nagyszabású tornyot is megemelte. Az iratok még 1939-ben is őt említik tulajdonosként. Dr. Tankó Béla neve először az 1945-ös háborús kárfelmérési úrlapon szerepel, ekkor már az ő birtokában volt a sok kárt szenvedett épület (természetesen az idősebbik professzorról, a filozófusról van szó). Meglehet, hogy bérlőként már korábban is itt lakott, sőt, akár az is feltehető, hogy az emelet-ráépítés már az ő kívánságára készült 1913-ban. Az is lehet, hogy a rektori fizetés tette lehetővé számára 1939 után a ház megvásárlását, s ebbe akár még a fia jövedelme is besegíthetett. Erről megbízható adataink nincsenek, s a családi emlékek is bizonytalanok.

Az épület a 20. század tízes éveinek bizonytalan formavilágában fogant. Kicsit még eklektikus, kicsit már szecessziós, annak is a Kós Károly vezérelte magyaros irányzata ismerhető fel benne leginkább, az erdélyi népi építészet tetőformái és faragott, fűrészelt díszítései. Alatta a vakolt falfelületek még enyhén barokkosak, de a boltívek elnyújtása már a kései stílusidézés kifáradását jelzi. Érdekes, hogy ugyanilyen elbizonytalanodó formavilágú a Kenézy-villa is, bár az jóval későbbi. A tető gazdag tagoltsága, finom részletekkel díszített, látványos tömegkompozíciója a Simonyi úti villasor egyik romantikus remeke lehetett. Sajnos a háború pusztításait a mai napig nem pótolták. A szomszédos villák sorában ez is helyi védettséget élvez, talán annak reményében, hogy egyszer majd visszakapja eredeti formáját.

Fejezzük be sétánkat a Klinika-telepen, a Kenézy-villánál (5. kép), amelyben ma orvostörténeti múzeum és az egyetem Professzori Klubja működik.

Nevét az egyetem meghatározó egyéniségéről, **Kenézy Gyula** szülészorvosról (1860–1931) kapta. Kenézy volt az egyetem első orvosprofesszora, egyetemesmind első orvos rektora (1919–20). Debreceni orvosi működése azonban jóval korábbra nyúlik vissza: már 1885-től a városban dolgozott. Oroszlánrésze volt az egyetem, azon belül is az orvoskar megalapításában: miniszteri biztosként ő javasolta a Nagyerdőn egy négykarú egyetem fölállítását. A korábban általa megalapított bábaképzőt 1919-ben nyilvánították Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikává. Ebben az épületben (a villával szemben) ma mellszobor őrzi az emléket, így adózva a klinikaalapító munkásságának.

Kenézy Gyula rendkívüli tekintélyű egyetemi vezető volt. Lampé László idézi a professzortárs, Kettesy Aladár levelét: „Ő olyan hatalom volt Debrecenben, akinek hozzájárulása nélkül egy hajdú kabátjának a gombját se lehetett fel-

varrni.” Ugyancsak Lampé László írja cikkében, hogy Kenézy „házában rendszeres volt a művészek találkozója a város és az egyetem prominens személyiségeivel”. Ezt a hagyományt folytatja ma a Professzori Klub azonos helyszínen, a Kenézy-villában. Jóllehet az épület önmagában nem védett, felújítása és méltó hasznosítása mintaszerű, példamutató értékű lehet a többi professzori villa számára is. A múzeum kialakítása elsősorban dr. Kapusz Nándor főtanácsos több évtizedes munkásságának köszönhető.

5. kép: A Kenézy-villa

1912-ben két egyetem felállítását mondta ki az országgyűlés: az egyiket Pozsony, a másikat Debrecen székhellyel. Erről így értesít a korabeli sajtó a *Debreceni Képes Kalendárium* 1933. évi számában:

„Debrecenben, a százezer lakosú városban negyvedfélszáz éves háromfakultású Akadémia működött, így tehát megvolt az alap az egyetem kiépítésére. Az Akadémia az egyetem létesítésével megszűnt és helyébe a tudományegyetem három fakultása, a református teológia, jogi- és bölcsészeti kar 1914-ben megnyílt. A negyedik, orvosi fakultás részére otthont kellett építeni... A tervek 1913-ban elkészültek és 1914 tavaszán az orvosi kar építkezése is megkezdődött. A terveket Korb Flóris műépítész készítette, és ő vezette az építést is. A forradalom alatt nem történt semmi. 1923. év szeptemberében a belgyógyászati és sebészeti klinikákat, a röntgenintézetet, főző- és mosókonyhákat, a gépházat átadták a használatnak. 1924-ben a gyermekklinika és a bonctani intézet, 1925. évben a

szemészeti, bőr- és bujakórklínikák, 1926–27-ben az elmeorvosászati és nőgyógyászati klínikák befejezésére került sor.”

Az egyetem neobarokk központi épülete 1932-ben készült el, s ezzel egy 1914-től tartó, hosszú, majd két évtizedes építési folyamat zárult le. Ezalatt a hosszú idő alatt az országban egyedülállóan egységes egyetemi klínikatelep épült historizáló modorban. Jó funkcionális rendszere – pavilonokat összekötő földalatti alagútjával – csodálatosan simul az erdei környezethez, s romantikus, dús fantáziával, gondos részletképzéssel megtervezett historizáló épületei vonzóak, emberségesek, barátságosak. S ez egy kórháznál óriási érdem. Borsos József főépítész azonban nem ok nélkül bírálta németes stílusát idegensége miatt. Ő a művészetben a magyar jellegzetességeket kereste. Az Egyetemről ezt mondta egy előadásában:

„Vannak különben egészen jóhiszemű maradiak, akik hirdetik, hogy csak a nyugatról, az idegenből vett művészet utánzása a kultúr munka. Mint pl. a debreceni egyetem nagyszerű tervezője, Korb építész mondta, hogy azt tartja a tervezésnél szem előtt, hogy ha nyugati ember a nagyerdőben az egyetemre rábukkan, azt képzelje, hogy otthon – nyugaton – van. Pedig ezzel nem szolgálja a magyar kultúra ügyét.”

Be kell látnunk azonban, hogy az egyetemi épületek egységes, neobarokk stílusa nemcsak lenyűgözően harmonikus, de szellemisége, mondanivalója is tartalmas. A neobarokk ugyanis a gazdagságát eljátszó dzsentrivilág maradék álmvilága mellett a Trianon utáni magyar önértetet is képviselte. Ebben a kultúrharcban a magyar arisztokrácia „töretlen” hatalmának, szellemi fölényének jelzésére a barokk főúri építészet tűnhetett alkalmasnak, jóllehet a szecesszió és a modern mozgalom is megjelent már időközben a palettán. Klebelsberg Kunó gróf egyeteme, amely Tisza István gróf nevét vette fel 1921-ben, természetesen barokk környezetben kapja meg a szükséges rangját. Itt azonban nem a gazdasági hatalom hivalkodik, hanem a tudomány emelkedik a legnagyobb méltóság szintjére. Ebből részesül minden oktatója és hallgatója, ezért szereti mindenki.

A *Debreceni Képes Kalendárium* 1933-ban számolt be arról, hogy a Klínikán utolsóként a Szülészeti Klínika épült fel 1927-ben, s Lampé László tanulmánya szerint ekkor készült el vele szemben a tanári villa is. (Ezután fogtak hozzá az egyetem központi épületéhez, amelyet 1932-ben avattak fel.) A terjedelmes épületben elsősorban Kenézy professzor családjának lakását rendezték be, de a földszinti legnagyobb helyiség tárgyalóterem, hivatalos megbeszélések céljait szolgálta. Ugyancsak Lampé professzortól tudjuk, hogy az alagsorban kapott helyet egy jól berendezett műhely, ahol mindenféle kézimunkára, eszközök javítására alkalmas kéziszerszámok mellett gyalupadot és esztergapadot is elhelyeztek. Kenézy kedvenc időtöltése volt a hegedűkészítés. Szakemberek is elismeréssel illették a kitűnő hegedűket. „Előkelő” elhelyezése volt a villában a két kedvencnek, a kivételesen szép két komondornak.

A *Debreczen* nevű újság 1927. május 13-i számában tisztelettel számolt be a professzor családjának beköltözéséről: „Ahogy elhagyja a látogató a klinikát, szemben találja magát Kenézy professzor új lakásával. A sors kegyes volt a tudós professzorhoz, akinek megadatott az, hogy évtizedek fáradalmának, harcának gyümölcsét, évtizedek álmainak álmát kőbe faragva láthatja a nap minden órájában: a Debreceni Egyetem Szülészeti Klinikáját.” Kenézy Gyula 1930-ig lakott ott, 1931-ben meghalt.

Az antik építészeti hagyomány, főleg a görög és a római, alapvető kultúraformáló ereje Európának. Az újonnan kialakuló stílusok rendre visszatérnek ehhez az ősforráshoz. A középkor végével kivirágzik újra a reneszánsz művészetben, majd a barokk, a klasszicizmus, az eklektika készletárát alkotja, más-más szemléletmóddal kezelve. Még az elmúlt évtizedekben is felbukkant a posztmodern klasszicizmus képében, de a magánépítkezések terepén napjainkban is felismerhető a leegyszerűsített párkánytagozatok használatában, a giccses oroszlános-oszlopos portikusokról nem is beszélve. A történeti stílusidézés, vagy ismertebb nevén az eklektika, mint tömegépítészet, a 19. század második felében már főleg a romantikus színpalak építésében jeleskedett. Az antik homlokzatok mögött szomorú, gangos bérházak épültek. A 20. század első évtizedei megállították végre ezt az évezredes mókuskereket, és friss, új gondolatok szabadultak fel a szecesszió, majd a modern építészet kibontakozásával. Aztán ebben a szellemi pezsgésben még egyszer felmerült a víz fölé a historizmus hajója, mégpedig elsöprő erővel. Az egyetemi építkezések és a Déri Múzeum elhalványították a jóval eredetibb, magyaros szecessziós Vármegyeházát, vagy Borsos József kiváló Ravatalozóját, és még inkább a csekély számú modern épületet, a fürdőt és néhány családi házat. Az egyetemi tanárok lakásainak áttekintése érdekes körképet eredményez, mert ezek mindhárom jelentős irányzathoz (neobarokk, szecesszió, modernizmus) kiveszik a részüket. Mintha éppen az lett volna a sétánk célja, hogy az egyetem szellemiségének sokszínűségét igazolja. A legismertebb professzori villák látszólagos véletlenszerűségükben olyan keresztmetszetet tárnak elénk, amely a debreceni egyetemet nemcsak a létrejöttét követő időszakban jellemezte, hanem azóta is folyamatosan.

Felhasznált művek

Csohány János: *Szentpéteri Kun Béla jogászprofesszor, a Debreceni M. Kir.*

Tisza István Tudományegyetem 1930/31. tanévi Rector Magnificusa. Gerundium 2017/3, 3-22.

http://gerundium.lib.unideb.hu/file/7/5a8696bd1f6ed/szerzo/Csohanyi_J_Szentpeteri_Kun_Bela_jogaszprofesszor.pdf

Debreceni Képes Kalendárium 1933. 92. l.

- Ladányi Józsa: *Visszaemlékezéseim*. DOTE Rektori Hivatala, 1983.
<https://www.antikvarium.hu/konyv/dr-ladanyi-jozsa-visszaemlekezeseim-574805>
- Lampé László: *Kenézy Gyula, a Debreceni Egyetem első orvos rektora*. *Gerundium* 2014/1–2. 5-27.
<http://gerundium.lib.unideb.hu/file/7/56136d9f53126/szerzo/02Lampe.pdf>
- Makrai Sonja: *Egy »bolsevik« konzervatív*. *Magyar Nemzet Online* 2018. január 21.
<https://mno.hu/hetvegimagazin/egy-bolsevik-konzervativ-modernista-2441406>
- Nyul Imre: *A debreceni Sestakert*. Debrecen, magánkiadás, 2018.
- Tamusné Molnár Viktória: *Tankó Béla, a sokoldalú tudós*. Kézirat.
https://www.academia.edu/6852056/Tank%C3%B3_B%C3%A9la_a_sokoldal%C3%BA_tud%C3%B3s

Nyakunkon az újabb válság? Az Egyesült Királyság kiválása az Európai Unióból, különös tekintettel a gazdasági következményekre

Püski Flóra

nemzetközi gazdálkodás (BSc) szakos hallgató,

Máté Domicián

közgazdász, habilitált egyetemi docens,
Debreceni Egyetem

Előzmények

Az Egyesült Királyság Európai Unióból történő várható kilépési folyamata (Brexit) rendkívül nagy érdeklődést váltott ki mind a politikai, mind pedig a gazdasági életben. Számos publicistát és szakembert készített arra, hogy leírja ezzel kapcsolatos gondolatait, a különböző tényezőket figyelembe véve tanulmányozza a népszavazási referendumot, valamint a kilépési tárgyalásokat. Minde mellett az eddigi, illetve jövőbeli lehetséges gazdasági hatások még izgalmasabb kérdéseket feszegetnek. A téma aktualitás és komoly, ráadásul példa nélküli eset, így mind az Európai Unióra (EU), mind Magyarország számára is jelentős következményei lesznek a kilépésnek.

Az Egyesült Királyság az EU elődjének, az Európai Közösségnek nem volt alapító tagja. Az Egyesült Királyság EGK-hoz való csatlakozása csak 1973-ban valósult meg Dániával és Írországgal együtt. A csatlakozási folyamat sem volt konfliktusmentes. A csatlakozási kérelmüket (1961- 1967 között kétszer is megvétőzte a francia köztársasági elnök, arra hivatkozva, hogy a brit gazdaság számos vonása nem kompatibilis az EU gyakorlatával. Később a kedvező politikai fordulatnak (Georges Pompidou) és az EU-val kialakított szoros gazdasági kapcsolatuknak köszönhetően már indokoltnak tartották a csatlakozás bejelentését.

A csatlakozást követően azonban konfliktusok merültek fel. A brit, illetve a dán közvélemény kezdettől fogva euro-szkeptikus hangokat hallatott. A negatív hangulatot tovább fokozta az EU-ban egyre inkább megfigyelhető központosított hatalom (Rosefielde, 2016). A britek már 1975-ben, két évvel a csatlakozás után elrendeltek egy népszavazást a kilépésről. A Munkáspárt félelme az volt, hogy a protekcionista Közös Agrárpolitikához (Common Agricultural Policy: CAP) való alkalmazkodás növekvő élelmiszerárakat eredményez az országban. Ennek ellenére a britek többsége ekkor még az integráció fenntartása mellett szavazott (Somai, 2017).

Ezt követően a tagságnak hol a támogatói, hol az ellenzői voltak többségben. Az integrációval szemben tanúsított fenntartások erejét jelzi, hogy 1979-ben az Egyesült Királyság úgy döntött, hogy kimarad az európai árfolyam-mechanizmusból (European Exchange Rate Mechanism: ERM). A Közösséghez való csatlakozás elutasíttottsága pedig 1980-ban, Margaret Thatcher miniszterelnökségének első évében érte el a csúcspontját. Ekkor a tagság támogatóinak aránya mindössze 26%-on stagnált. Az 1983-as választásokon az ellenzéki Munkáspárt azt a nézetet képviselte, hogy az Egyesült Királyság lépjen ki a Közösségből, még hozzá népszavazás nélkül. 1984-ben Thatchernek sikerült visszatérítést kikényszerítenie az Egyesült Királyság EU-befizetéseiből, s ezt követően az integráció támogatottsága már ismét többségbe került. A partnerséget ellenzők-támogatók aránya változatlan maradt egészen a 2000-es évekig. Margaret Thatcher, az euro-szkepticizmus egyik legnagyobb politikai „ikonja” 11 év miniszterelnöki munka után visszavonult (Frost, 2017).

Az Egyesült Királyság végül mégis csatlakozott az ERM mechanizmushoz (1990), melynek során a font-sterlinget a német márkához rögzítették. A „Fekete Szerdát” (1992. szeptember 16.) követően valutapiaci spekuláció következtében összeomlott a font árfolyama, így az Egyesült Királyság kilépett az európai árfolyam-rendszerből. Ez az esemény járult hozzá leginkább ahhoz, hogy a britek végül kimaradtak a közös európai valuta, az euró bevezetéséből. Az euró bevezetése jelentős esemény volt az Európai Unió történelmében, mivel ez tette teljessé a kereskedelem liberalizációját, továbbá elősegítette a tőke, a munkaerő és a szolgáltatások szabad áramlását (Podkaminer, 2016).

Időközben megjelentek a Királyság Unióból történő kilépését hirdető szervezetek, amelyek néhány választókerületben növekvő szerepet játszottak. Az Egyesült Királyság Független Pártja, a Referendum Párt, az Anti-föderalista Liga elsődleges célja az volt, hogy minél előbb népszavazást írjanak ki az Egyesült Királyság európai uniós tagságáról. A 2001-es parlamenti választásokon a Konzervatív Párt pedig már egyenesen a font megtartása mellett érvelt, miközben átvették a Liberális Demokraták 1997-es koncepcióját, vagyis a népszavazást ígéretével, amennyiben további parlamentáris jogokat központosít Brüsszel. A 2005-ös parlamenti választásokon mind a Konzervatív, mind a Munkáspárt és a Liberális Demokraták népszavazást ígértek, elsősorban az Európai Unió Alkotmányos Szerződésére, illetve az euró bevezetésére vonatkozóan. A 2015-ben megrendezett parlamenti választásokon már megjelent az Unió elhagyásáról szóló referendum részletes forgatókönyve. A konzervatívok pedig megtették a végső lépést az Unió elhagyására, és az EU-val megkötött partnerség felbontásáról szóló népszavazás mellett kötelezték el magukat. A Munkáspárt is megígérte, hogy csatlakozik a konzervatívok tervéhez, ha bármilyen hatáskör átruházás kerül szóba a britek részéről az Unió felé. A Liberális Demokraták ezzel szemben azt az ígéretet tették, hogy csak abban az esetben kerülhet sor népszavazásra

a partnerségről, ha a korábbi kétoldalú tagsági szerződés bármely pontja módosításra kerül a szuverenitás tekintetében.

David Cameron – az Egyesült Királyság miniszterelnöke 2010-2016 között –, megválasztása előtt szintén megígérte, hogy olyan törvénymódosításra kerül sor, amely szerint bármilyen további hatáskörnek az Európai Unió részére történő átadása előtt népszavazást fognak tartani. „Biztosítjuk, hogy ez soha többé ne történjen meg, és ez nemcsak a Lisszabonhoz hasonló bármilyen jövőbeni szerződésre vonatkozik, hanem minden jövőben bekövetkező kísérletre, amely során Nagy-Britanniában az eurót megpróbálják bevezetni.” Ennek eredményeként létrejött az Európai Unióról szóló törvény (European Union Act, 2011), amely intézményesítette a referendum kiírását. A politikai támogatottság és a választások mellett még a népszavazásról szóló törvény (Referendums Act) emelhető ki, amely az első Blair-kormány ideje alatt törvénybe iktatta a népszavazási referendumok bevezetését (Outhwaite, 2017).

A konfliktusok okait összegezve elsődlegesen azt emeljük ki, hogy az Egyesült Királyság nem tartozott az alapító tagországok közé. A csatlakozás idején az integráció intézményi struktúrája már kiépült, azaz a különböző közös gazdaságpolitikák, szabályok kidolgozása és törvénybe iktatása figyelmen kívül hagyta a speciális brit érdekeket. Ezért hamar világossá vált, hogy a Királyság csak akkor tudja folytatni partneri kapcsolatát az Unióval, ha számos területen kivételes jogokat biztosítanak számukra. Például saját monetáris politikával rendelkezhet a Bank of England irányításával, vagy az euró, a közös európai valuta bevezetésére vonatkozó megállapodás nem vonatkozik rájuk. A másik probléma, hogy az Egyesült Királyságnak nincs (legalábbis közvetlen) beleszólása az euróövezet döntéseibe, mivel annak nem tagja. Így folyamatosan elszigetelődött az Európai Unión belül, és az integráció jövőjéhez kapcsolódó döntésekből is kimaradt (Somai és Biedermann, 2016).

A fiatalabb szavazók nagy többsége a felsőoktatási, szakmai, illetve a vezetői beosztásban dolgozók inkább az uniós tagság folytatása mellett döntöttek. Az ázsiai származású, a színes bőrű, illetve muzulmán szavazók szintén ez utóbbira szavaztak. A Munkáspárt, a Liberális Demokraták, a Zöldek, illetve a Skót Nemzeti Párt (SNP) támogatói is nagyobb valószínűséggel választották a partnerség folytatására vonatkozó opciót. Az Unióból való kilépésre szavazók inkább az idősebbek, a nyugdíjasok, vagy munkanélküliek közül kerültek ki, továbbá azok, akik legfeljebb középszintű végzettséggel rendelkeztek. A Konzervatív és az Egyesült Királyság Függetlenségi Pártjának (UKIP) támogatói tették ki a kilépésre szavazók jelentős hányadát, nevezetesen 40%-át, illetve 25%-át (Outhwaite, 2017).

A referendum legitimitását sokan megkérdőjelezték, mivel túlságosan egzakt kérdést tettek fel, megtévesztő politikai szlogeneket alkalmaztak, ráadásul az alkotmányos jogrendből fakadóan nem tekinthető egyértelműen kötelező

érvényűnek sem (Dunt, 2017). Egy kérdésben azonban majdnem minden Brexit mellett szavazó egyetértett, mert elutasították a szabad munkaerőpiaci mozgás elvét, és az uniós állampolgárok letelepedési jogát az Egyesült Királyságban. A politikai közgondolkodásban megjelent egy olyan nézet is, amely szerint a szabad migráció egyfajta szimbóluma a közhatalom erőtlenségének. Az 1960-as évektől kezdve az 1990-es évek elejéig az Egyesült Királyságban az elvándorlás volt a jellemző tendencia. Ezután minden évben a Királyságba bevándorlók száma folyamatosan meghaladta a kivándorlók számát, sőt 1998 óta a bevándorlók száma évente több, mint százezer fővel meghaladta a kivándorlók létszámát (Hawkins, 2016). A 2004. évi uniós bővítés után Nagy-Britannia egyike volt azon tagállamoknak, ahol korlátozás nélkül megnyitották a munkaerőpiacot. A jelentős mértékű bevándorlásnak köszönhetően a „bevándorolt-öslakó” arány a korábbi stabil 8% körüli értékről 20%-ra emelkedett 2014-re. Az uniós tagországokból érkező tömeges bevándorlás számos következménnyel járt, többek között az átlagkereset visszaesése mellett a helyi munkaerő munkalehetőségeit is korlátozta. Ma is kelet-európai „olcsóbb” bevándorlókkal helyettesítik gyakran a helyi munkaerőt. Habár a Brexit-et támogató kampányok kezdetben a gazdasági szuverenitás témájára összpontosítottak, nem magára a migrációs kérdésre, a kampányfolyamat végére azonban a migráció lett a központi elem.

Az Egyesült Királyság gazdasági helyzetének elemzése a Brexit tükrében

Az Egyesült Királyság gazdasági helyzetét megvizsgálva kijelenthető, hogy fontos kereskedelmi partnere a többi uniós tagországnak. Számos transznacionális vállalat európai központja is. 2015 óta a harmadik országokba szánt brit export meghaladja az EU tagországaiba irányuló kivitel értékét, ezzel szemben az EU tagországaiból érkező import továbbra is meghaladja a harmadik országokból érkező behozatal értékét. A fentebb említett külkereskedelmi trendek alátámasztják, hogy Nagy-Britannia az EU egyik legjelentősebb, de legkevésbé integrált tagállama, ugyanakkor kiszolgáltatott is (Dallago, 2016).

A brit folyó fizetési mérleg az EU-val növekvő deficitet mutat. Az árukereskedelem szintén hiányt mutat a legtöbb uniós tagállammal folytatott kereskedelemben, különösen Németország, Spanyolország és Belgium esetében. A szolgáltatások külkereskedelmi többlete elsősorban Olaszország, Hollandia, Írország és Spanyolország viszonylatában realizálódott (Moravcsik és szerzőtársai, 2015).

Ugyanakkor az EU jelentősége a brit gazdaság számára más területeken is kiemelkedő. Az Unió tagállamainak befektetése a Királyságban folyamatosan nőtt, részesedésük a közvetlen külföldi tőkebefektetés (Foreign Direct Investment: FDI) felhalmozott állományából 1997-ben még csak 30% volt, 2014-re viszont már 50%-ra emelkedett. A pénzügyi szempontok szintén fontos Nagy-Britannia számára, hiszen London a nemzetközi pénzügyi vérkeringés kulcsszereplője. A brit pénzügyi piacról elmondható, hogy valóban nemzetközi,

hiszen a londoni tőzsde (London Stock Exchange) a negyedik legnagyobb tőzsdépiacnak számít a világon (körülbelül 70 ország mintegy 3000 vállalata vesz részt a tőzsdei jegyzésben). A brit pénzügyi piac vonzereje abban rejlik, hogy a világ egyik legversenyképesebb országa, amely biztosítja a tőkeáramlás kedvező adójogi bánásmódját a vállalatok által fizetendő teljes adókulcs tekintetében. Kizárólag a balti és visegrádi tagországok, valamint Bulgária, Ciprus, Írország és Románia vonzóbbak e téren, habár többségük képtelen versenyezni a brit piaccal az általános potenciál, a hatékonyság és a kiszámíthatóság vonatkozásában (Dallago, 2016).

A Brexitről szóló szavazás eredményeinek ismeretében a font árfolyama visszaesett, méghozzá közel 30 éve nem látott alacsony szintre. Mindez az importált termékek, többek között az élelmiszerek, a benzin és az elektromos árucikkek árának emelkedésében realizálódott. A Brexit támogatói ugyan azt a nézetet képviselték, hogy az árfolyamcsökkenés önmagában még nem baj, egy gyenge font exportserkentő hatást fejt ki. Ez az összefüggés elméletileg helyes, mégis úgy tűnik, hogy a brit export lassan reagál a gyenge valutára. Sok áru olyan importált nyersanyagból készült, ennek következtében megrágtult. Így a külföldi befektetők brit gazdaságba vetett bizalma megingott, ami ugyan részben a politikai instabilitásnak köszönhető, de leginkább a „kemény-Brexit” okozta félelemmel magyarázható. Az államkötvények magasabb árazása is azt sugallja, hogy az állam kisebb biztonságot nyújt a vállalkozásoknak, mint 2016 májusában. A megbízhatóság, bizalom és stabilitás meghatározó jellegzetességei egy országnak, amelyet rendkívül magasra értékelnek a befektetők, egyébként pedig nehéz elérni, de annál könnyebb elveszíteni. Nagy-Britannia egyik gazdasági pozitívuma, hogy a presztízs értéke visszaesett (Dunt, 2017).

Említést érdemel London történelmi központja, a City of London. Itt található a londoni értéktőzsde is, amely az egyik legnagyobb horderejű gazdasági központ a világon. Ennek a városrésznek jó esélye van túlélni a Brexit következményeit. Európában ugyanis nincs érdemi versenytársa, egyetlen másik európai pénzügyi központ sem képes foglalkoztatni néhány ezer munkatársnál többet. A legtöbb vagyongazdálkodó londoni cég az EU más tagállamaiban is működik (például Dublinban, Luxemburgban stb.). Ezeket a jogi személyiségű vállalkozásokat a Brexit sem veszélyezteti. A fedezeti alapokat, magántőkebefektetési társaságokat, illetve a biztosítótársaságokat nagyrészt szintén nem érinti a Brexit, de nagy valószínűséggel a lakosság banki tevékenységet sem.

Ugyanakkor komoly problémát okozhat a Brexit a brit pénzügyi szolgáltató cégek számára, amelyek más európai országokban jelentős mértékű kereskedelmi tevékenységet bonyolítanak le. Az EU útlevélrendszere lehetővé teszi a fenti cégek számára, hogy pénzügyi termékeket adjanak el az ügyfeleiknek a többi uniós tagországban. Az útlevelek elvesztése viszont akadályozná a szabad mozgást és a kereskedelmet, így a brit gazdaság számára rendkívül súlyos követ-

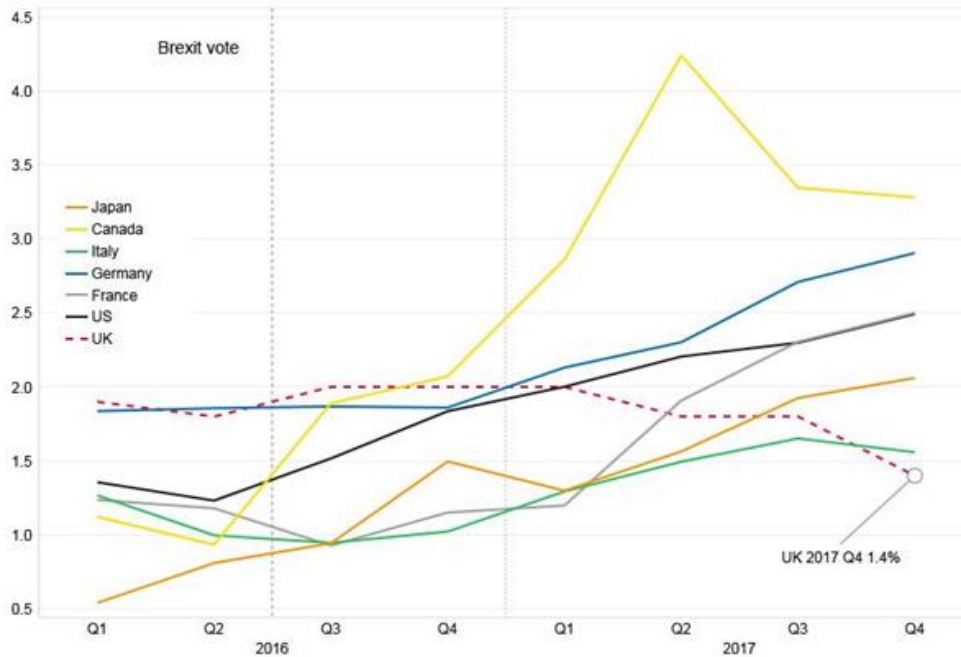
kezményei lehetnek. Bizonyos fokig a befektetési banki tevékenységet érinti a legsúlyosabban a Brexit hatása. De nem azonnali, hanem fokozatos pénzügyi sokkok várhatóak. A pénzügyi szolgáltatások jelentősége inkább az EU többi tagállamában nő, így Dublin, Párizs, Frankfurt, Luxemburg és más városok több ezer munkaerőt fognak elszívni. Várhatóan leginkább az alacsony és közepes fizetésű munkahelyek fognak kiköltözni az Egyesült Királyságból, számos adminisztratív és háttérhivatali munka pedig nagy valószínűséggel olcsóbb európai városokba fog költözni, mint például Varsóba, ahol a bérleti díj és munkabér is alacsonyabb. A munkahelyek megszűnése nagy része azonban nem London esetében valószínűsíthető, hanem sokkal inkább Bournemouth, Glasgow, Belfast és Manchester van leginkább veszélyeztetett helyzetben.

A népszavazással a font árfolyamesés egyik legfájdalmasabb hatása a megélhetési költségek emelkedésében jelentkezett. Az Egyesült Királyságban a vállalatok importköltsége növekedtek, ezt a többletköltséget tovább hárították a fogyasztókra. A népszavazás idején tapasztalt 0,5%-os infláció, 2017 végére elérte a 3%-ot. Az átlagkeresetnél gyorsabban növekvő áraknak köszönhetően az átlagos életszínvonal csökkent. Egyes szakértők szerint (Chu, 2018), az infláció növekedése nem átmeneti jelenség és a béreknél is gyorsabb növekedési üteme az életszínvonalra káros hatással lesz. Mindazonáltal a Bank of England álláspontja szerint az 1975 óta nem tapasztalt alacsony munkanélküliségi ráta és a növekvő bérek újra felpörgetik az inflációt. Ezért történhetett meg az irányadó kamatláb emelése 2017 novemberében, amire egy évtizede nem volt példa.

A London School of Economics kutatóinak elemzése szerint az Egyesült Királyság gazdasága körülbelül 20 milliárd fontot veszített a referendum után (Hawkins, 2016). A Nagy-Britannia GDP termeléséről szóló kilátásokról azonban megoszlanak a vélemények. Egyesek szerint növekedésre lehet számítani, míg mások komoly csökkenést vetítenek előre. A Költségvetési Kötelezettségvállalási Hivatal (Office for Budget Responsibility) 2019-ben 1,3% körüli GDP növekedéssel számol. A GDP növekedési üteme a 2008/09. évi pénzügyi és gazdasági válság óta nem mutatott ilyen alacsony értéket (Chu, 2018).

Éves szinten a referendumig a Királyság 2% körül növekedett, majd 1,4%-ra csökkent 2017 utolsó negyedében, még a tartósan alacsony GDP növekedést mutató olaszok teljesítményét is alulmúlta (1. ábra). Az 1970-es évek óta legalacsonyabb munkanélküliségi ráta pedig erőt adhat a munkaerőnek a béremelés követelésében. A Nemzeti Statisztikai Hivatal szerint a rendszeres fizetés 2018-ban 2,9 %-kal emelkedett az előző évhez képest, míg a teljes fizetés, beleértve a bónuszokat is, 2,4%-ról 2,6%-ra emelkedett. A munkanélküliségi ráta 4% maradt. Egyre többen fejezték ki aggodalmukat az egyre növekvő számú álláshe-lyekkel kapcsolatban, mert az Egyesült Királyságba érkező uniós munkavállalók száma visszaesett (Partington, 2018).

1. ábra: A G7 csoport GDP növekedési rátája 2016–2018 között, %

Forrás: Saját szerkesztés (Chu, 2018) alapján

A jövő dilemmái

A legtöbb szakértő egyetért abban, hogy 5 alternatíva lehetséges a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatban az Egyesült Királyság és az Európai Unió között. Ezek közül négy az Unió és szomszédos partnerei közötti már létező modellhez hasonló (Norvégia, Svájc, Törökország és az EFTA), az ötödik pedig a nem preferenciális kereskedelmi kapcsolat lehetősége a WTO szabályait alapul véve.

Norvégia és az Unió közötti kapcsolata áll a legközelebb az uniós tagsághoz. Norvégia tagja az Európai Gazdasági Térségnek (EFTA), vagyis teljes hozzáféréssel rendelkezik az egységes európai piachoz. A brit eurószkeptikus szakértők viszont határozottan ellenzik az ilyen együttműködésre vonatkozó alternatívát a kilépés után, főleg az uniós kiadásokhoz történő jelentős mértékű pénzügyi hozzájárulások miatt.

A svájci modell alapját az ágazati szabadkereskedelmi megállapodások képezik, mivel az ország az Európai Gazdasági Térségnek nem tagja. Svájc csak ott alkalmazza az uniós szabályokat, ahol a szabad kereskedelem ezt szükséges teszi. Az ilyen jellegű viszonyrendszer kialakulása az EU és Nagy-Britannia között nem várható, többek között a fentebb említett okból kifolyólag sem.

A török alternatíva a vámunió alapul (a nem feldolgozott mezőgazdasági termékek kivételt képeznek). Ebben az esetben az Egyesült Királyság megőrizné a közös külső vámokat, ugyanakkor az uniós költségvetéshez nem kellene hozzájárulnia, de továbbra is hozzáférést kapna a belső piachoz a legtöbb ágazat tekintetében. A vámunió alapú modell azt is jelenti, hogy a briteknek alkalmazni kell az Unió külső preferenciális vámjait a harmadik országokkal folytatott kereskedelemben. Ennek fordítottja már nem lenne automatikus, mert ez Nagy-Britannia ezen országokkal való tárgyalásaitól függ (Emerson, 2018).

Egy további lehetséges alternatíva az EFTA modell, azaz a norvég opció egy lazább adaptációja számos forgatókönyv mellett. A lehetséges mozgásteret az EU jelentős mértékben korlátozza, mivel precedensként szolgálhat a kilépést fontolgató más tagországok számára is. Ezért sem tekinthető ez a megoldás a valóságban is működőképes és fenntartható opciónak (Török, 2016).

Az ötödik modell a WTO rendszert alkalmazza, amely a legnagyobb kedvezmény elvű (MFN) vámokon alapul. Ennek előnye mellett néhány fontos brit exportorientált szektort a versenyképesség romlása fenyegetné a külső uniós vámok miatt. Ebbe a körbe tartoznak többek között a vegyszerek, az élelmiszerek, a ruházati cikkek és a személygépkocsik, azaz az Unióba irányuló brit export több, mint 35%-a (Booth és szerzőtársai, 2015).

Összességében tehát megállapítható, hogy egyik korábbi példa és modell sem képes tökéletes megoldást nyújtani a brit problémára. Nehéz megőrizni az egységes piachoz való teljes hozzáférést, miközben az a bevándorló munkaerőt, és az uniós költségvetéshez való hozzájárulást jelentős mértékben csökkentik (Somai és Biedermann, 2016).

2017. március 29-én Theresa May miniszterelnök benyújtotta az 50. cikkely szerinti visszavonási (kilépési) értesítést. A tervek szerint megszűnik az uniós állampolgárok korlátlan bevándorlása, de a két fél továbbra is biztosítja a Nagy-Britanniában, illetve uniós tagállamokban élő uniós polgárok státuszát. Ugyanez vonatkozik a bevezetésre kerülő dolgozói vízumokra is. A Királyság nem lesz az Európai Bíróság tagja. Emellett a britek sajátos vámuniót terveznek kialakítani az EU-val, vagyis nem szabnának ki vámokat egymás termékeire, ellenben vámot vehetnek ki nem uniós országból származó importra. A még fennálló pénzügyi kötelezettségvállalások teljesítése is várat magára. A visszavonási tervet el kell fogadnia az Európai Tanácsnak és az Európai Parlamentnek. Ezután az Egyesült Királyságnak átveszi az uniós szabályokat, ezeket később módosíthatja, vagy akár hatályon kívül is helyezheti.

A „kemény Brexit” azt jelentené, hogy a britek kilépnének az egységes piacról és a vámunióból is, tehát ebben az esetben valószínűleg a WTO szabályok lépnének érvénybe az uniós tagországok, és a Királyság között. A „puha Brexit” ezzel szemben azt jelentené, hogy a vámunió tagja marad, amely lehetővé tenné a teljes tőkehozzáférés fenntartását, miközben a bevándorlók számát korlátozza.

Ebben az esetben viszont az uniós szabályozás vonatkozik rá a szavazási jog elvesztése mellett.

Ha nem jut megállapodásra az Unió és az Egyesült Királyság, akkor a szolgáltatások és termékek esetében az EU-val folytatott kereskedelemben a WTO legnagyobb kedvezmény elvén alapuló szabályai lesznek érvényesek (Somai és Biedermann, 2016). Jelenleg az Unió és az Egyesült Királyság között áthaladó árut nem kell ellenőrizni a határnál a vámmentesség mellett. Ha a WTO szabályai lépnek érvénybe, úgy azonnali vámellenőrzésekre (lásd Írország problémája) lenne szükség, a két félnek vámot kellene fizetnie az egymás közötti kereskedelemben. A gazdaságra vonatkozó következmények mellett technikai zavarok is várhatóak a kikötőkben, többek között Doverben, illetve olyan nemzetközi kikötőkben, mint Rotterdam, ahol számos brit termék fordul meg.

A legutóbbi fejlemények szerint (2019. március 29) harmadszorra is elutasította kilépési megállapodást a brit parlament. Ennek a megfelelően életbe lépett az a forgatókönyv, hogy a britek április 12-ig további haladékot annak eldöntéséhez, hogy kiesnek az EU-ból megállapodás nélkül rendezetlen formában, vagy továbbra is tagok maradnak teljesen új alapokon nyugvó megállapodás mellett. Ebben az elhúzódó esetben a 2019. májusi európai parlamenti választásokat viszont meg kell rendezniük. Mindez még mindig egy jobb forgatókönyv mindkét félnek, hiszen ha az egyik napról a másikra esnének ki, ami komoly káoszt okozna az Egyesült Királyságban.

A Brexitnek más uniós tagországokra is jelentős hatása lehet a gazdasági következményeken túl is, mivel megerősítheti a bevándorlás-ellenes pártokat Európában. Ha pedig ez bekövetkezik Franciaországban és Németországban, akkor a britekhez hasonló referendumot is eredményezhet. A Brexit közvetlen és közvetett csatornákon keresztül hathat a magyar gazdaságra. Közvetlen hatásként lassulhat (visszaeshet) a külkereskedelem, mérséklődhet az EU-ból érkező források, és a hazautalások összege, illetve ezzel párhuzamosan a pénzügyi bizonytalanság emelkedésével az adott többi uniós tagországokban megnőhet a kockázati felár. A visszafogott kereslet hatására csökkenő világpiacon nyersanyagárak a cserearány javulását okozzák. Középtávon megindulhat a működőtőke (FDI) európai kontinensre történő áramlása. A pozitív visszacsatolás következményeként szélsőséges esetben a sérülékeny pénzügyi rendszerrel rendelkező EU-s és feltörekvő országokban nagyobb reakció alakulhat ki. Fontos ezenkívül, hogy a Brexit gazdaságpolitikai reakciókat is kiválthat, aminek a keretében a döntéshozók az aktív keresletmenedzsment eszközével tompíthatják az esetleges negatív hatásokat a költségvetésben.

A Brexit nemzetközi hatása tovább terjedhet Magyarországra, amelynek során az MNB figyelembe vette az elsődleges és másodlagos makrogazdasági csatornák szerepét is (Békési és szerzőtársai, 2017). A szignifikáns közvetlen kereskedelmi kapcsolatok hiánya miatt az Európai Uniót keresztül begyűrűző ha-

tások fognak majd várhatóan dominálni. A legjelentősebb csatorna a külkereskedelem, mert a Brexit Nagy-Britanniában összpontosul, a hazai hatás mérsékeltebb maradhat. Ekkor kb. 2020 végéig a GDP növekedése évente átlagosan 0,2%-kal csökkenhet. Ha viszont az Európai Unióban is érdemben lassul a gazdasági növekedés, és akár nagyobb volumenű (technikai) recesszió is bekövetkezik, akkor a magyar gazdaság érintettsége is erősebb lehet. Ebben az esetben a növekedés évente már átlagosan 0,5%-kal mérséklődik, ami a külső keresletünk mintegy háromnegyede.

Összefoglalva, tehát a két fél között régóta meghúzódó feszültségek miatt a Brexit tehát nem meglepő, ugyanis a britek oldalán az euroszkepticizmus a kezdetektől fogva jelen volt. Állandó dilemmájuk az Európai Unió által nyújtott előnyök fenntartása mellett a szuverenitásukat csökkentő kötelezettségek alól történő kibújás. A témát elemző kutatók többsége egyetértett abban, hogy a Brexit az Egyesült Királyságra bizonyos fokú negatív hatást gyakorol. Ugyanez vonatkozik az Európai Unióra is a következmények egyenlőtlenebb eloszlása mellett. Nagy valószínűséggel egyes ágazatokat jobban fog érinteni a Brexit, míg másokat kevésbé. Ezek alapján megállapítható, hogy minél szorosabb az integráció egyes területeken, illetve ágazatokban a két fél között, annál inkább fog érződni a kilépés negatív következménye. Nem zárható ki annak a veszélye sem, hogy a britek kiválása egy lavinát fog elindítani, azaz további tagországok léphetnek ki az EU-ból.

Köszönetnyilvánítás

A publikáció elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Hivatkozások

- Békési, L., Kovalszky, Zs. & Várnai, T. 2017. *Forgatókönyvek a Brexit lehetséges magyar makrogazdasági hatásaira*. MNB.
- Booth, S., Howarth, C., Persson, M., Ruparel, R., & Swidlicki, P. (2015). *What if...? The Consequences, challenges; opportunities facing Britain outside EU*.
- Chu, B. (2018, March 30). *One year to Brexit: How well has the British economy really been performing? And what can we expect next?* | The Independent. Independent.
- Dallago, B. (2016). *The future of European integration and Brexit: Is Brexit only Brexit?* *Acta Oeconomica*, 66(s1), 111–136.
<https://doi.org/10.1556/032.2016.66.S1.7>
- Dunt, I. (2017). *Brexit: what the hell happens now?* Canbury Press.
- Frost, T. (2017). *Brexit: Sociological Responses*. *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 4(4), 487–493.

- <https://doi.org/10.1080/23254823.2017.1373917>
- Hawkins, O. (2016). *Asylum Statistics*. Retrieved from <https://researchbriefings.parliament.uk/ResearchBriefing/Summary/SN01403>
- Michail Emerson. (2018). *Britain's Future in Europe*.
- Moravcsik, A., Sweet, A. S., Sandholtz, W., Rosamond, B., Bickerton, C. J., Hodson, D., & Puetter, U. (2015). *Brexit and the Idea of European Disintegration*. *Journal of European Public Policy*, 12(4), 864–871. <https://doi.org/10.1111/jcms.12212>
- Outhwaite, W. (2017). *Brexit: Sociological Responses*. Anthem Press. Retrieved from <http://www.anthempress.com/brexit-pb>
- Partington, R. (2018, September 27). *How has Brexit vote affected UK economy? September verdict | Business | The Guardian*. *Guardian*.
- Podkaminer, L. (2016). *Economic disintegration of the European Union: Not unavoidable, but probable*. *Acta Oeconomica*, 66(s1), 49–60. <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.S1.3>
- Rosefielde, S. (2016). *Grexit and Brexit: Rational choice, compatibility, and coercive adaptation*. *Acta Oeconomica*, 66(s1), 77–91. <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.S1.5>
- Somai, M. (2017). *Brexit: Risks and Opportunities of Disintegration*. *Unia Europejska.Pl*, 2, 9–19.
- Somai, M., & Biedermann, Z. (2016). *Brexit: Reasons and challenges*. *Acta Oeconomica*, 66(s1), 137–156. <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.s1.8>
- Török, Á. (2016). *Brexit and the Cat*. *Acta Oeconomica*, 66(s1), 5–19. <https://doi.org/10.1556/032.2016.66.s1.1>

A Baross Szövetség propaganda tevékenysége Kárpátalján 1939–1944 között¹

Nagy Nikoletta

történész, doktorandusz, Debreceni Egyetem

A két világháború közötti Magyarországon fennálló konzervatív kormányzati rendszer feladatául tűzte ki a zsidók gazdasági és társadalmi „térfoglalásának” visszazorítását. Az 1938-tól kezdve hatályba lépő ún. zsidótörvények és rendeletek kimondott célja volt korlátozni, majd megszüntetni a zsidók túlzott – vagy annak mondott – jelenlétét egyes foglalkozási csoportokban, a közigazgatásban, értelmiségi pályákon, vagy éppen a kereskedelmi és ipari ágazatokban. Erre társadalmi igény is volt, ezt jelzi, hogy már 1918-tól kezdve alakultak olyan civil és fél állami szervezetek, amelyek az árjásító politika támaszaiul funkcionáltak, működésükhöz pedig komoly állami támogatásban részesültek. Ilyen volt például a keresztény iparosok, kereskedők, gazdák és vállalkozók érdekeit szolgáló Baross Szövetség is (Margittai, 2011).

A még 1919. augusztus 6-án alakult, keresztény iparosokat, kereskedőket tömörítő Baross Szövetség² – teljes nevén Baross Szövetség, Kereskedő-, Iparos, Rokonszalmák és Termelők Országos Egyesülete – volt hivatva képviselni a zsidó iparral, kereskedelemmel szemben a magyar érdekeket. Alapítója és első elnöke Rausch Aladár³ budapesti nagykereskedő volt.

A Baross alapszabályában lefektetett célok között szerepelt „a magyar kereskedelem, ipar és termelés érdekeinek ápolása, a nemzeti érdekek szolgálata, az üzleti tisztesség hagyományainak megőrzése, a magyar kéz munkájából eredő hazai iparcikkek fokozott megbecsülésének előmozdítása.” Fő feladatának tartotta többek között a munkanélküliség elleni küzdelmet, a hazai nyaralás és fürdőzés ügyének, az idegenforgalomnak és belső vándorlásnak az előmozdítását, a magyar kereskedő- és iparos nemzedék nevelését, a tanoncképzés gondozását, a szakértelem és szakoktatás fejlesztését, iparos- és kereskedő, jóléti intézmények

¹ A kutatás és a tanulmány elkészítése a Visegrád Scholarship Program támogatásával valósult meg

² A szövetség névadója Baross Gábor (1848–1892), a „vasminiszter”, a legsikeresebb magyar közlekedési miniszter. Nevéhez fűződik a MÁV Hajózási Vállalatának megalapítása, a posta takarékpénztárak létrehozása és a vasúti személyszállítás reformja.

³ Rausch Aladár (1878–1932) nagykereskedő, politikus. Magyarországon elsőnek vezette be a különféle háztartási gépek árusítását. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége és a Keresztény Nemzeti Liga társelnöke.

létesítését, ismeretterjesztő és továbbképző szakelőadások illetve tanfolyamok rendezését (KTÁL Fond 118., opisz 1. od. zb. 661. 45–46.).

Megalakulása után rövid idő alatt országos hálózattá nőtte ki magát, 1920 után sorra alakultak vidéki fiókszervezetei, így a Baross Szövetség az egész országot behálózta. Helyi szervezetei szakmai továbbképzéseket tartottak, két-éves kereskedelmi szaktanfolyamokat szerveztek, felső kereskedelmi iskolát létesítettek, jó néhány óvoda alapításában is részt vettek, számos gyűjtést szerveztek határon kívül rekedt nemzettestvéreink megsegítésére, gyárakat alapítottak (például konzervgyárat a délvidéki Szabadkán). A hazatért nemzetrészeken (Felvidék déli sávja, Kárpátalja, Észak-Erdély és a Székelyföld, Bácska, Bánát és Muraköz) a Hangya Szövetkezet mellett az egyik legismertebb keresztény-nemzeti- gazdasági egyesület volt (Margittai, 2010).

A szövetség legfőbb szakosztálya a *Baross Női Tábora* volt, mely abból a célból alakult, hogy a magyar gazdasági élet társadalmát megszervezze. Keresztes Fischer Ferencné elnökletével fő feladatának a Háziipari Központ megalapítását és a falusi háziipar felsegítését tartotta.

A korabeli sajtócikkeket fellapozva fontos információkat szerezhetünk a női szakosztály tevékenységéről. Többek között olvashatunk arról, hogy vendégforgalmi szakosztályának tagjai felvilágosító szolgáltatásaikként személyesen jártak be azokat a helyeket, amelyek visszakerültek az anyaországhoz. Ennek alkalmából a Baross Kárpátalján megalakult fiókjait is meglátogatta (Pesti Hírlap, 62. évf., 183. sz. 8.). A keresztény fiatal leányok kiképzése céljából tanfolyamokat szerveztek, hogy elhelyezkedési lehetőséghez juttassák őket a gyakorlati pályán. Többek között az ő közreműködésükkel szervezték meg a „Magyar asszony a magyar vidékért” mozgalom, melynek keretein belül előadássorozatot tartottak országszerte a hölgyeket érintő témákban, illetve ők rendezték 1939-ben a „Magyar ruha, magyar asszony” kiállítást, mely a magyaros öltözködési mozgalmat szolgálta. (Magyar Országos Tudósító, 21. évf., 261. sz.).

A Baross Női Tábora a „Baross eszme diadalomra juttatása céljából” gyakran használta a sajtó eszközeit. A Dunántúl c. hetilap egyik számában a következőket olvashatjuk: „Minden asszonynak, aki ezt a nagy célt érzi magában, ott a helye. ...tárt karokkal várják őket azok az asszonyok, akik szintén a magyar munkán és a magyar kenyéren keresztül akarják az új Magyarországot felépíteni” (Dunántúl, 30. évf., 28. sz. 3.).

A Baross önszerveződésében a húszas évek elejére jellemző lendület azonban idővel alábbhagyott, a helyi csoportok működése általában a harmincas évek végén kapott ismét nagyobb lendületet, ami összefüggésben volt az erősödő zsidóellenes közhangulattal, és az első zsidótörvény előkészületeivel is (Margittai, 2011).

A magyarországi zsidótörvények

A Baross szellemiségéhez hozzátartozó antiszemitizmus felerősödéséhez nagyban hozzájárultak az egymást követő zsidótörvények. A trianoni országrészeken kívül a szövetség az egyik legismertebb „keresztény” gazdasági egyesületeként működött a visszacsatolt területeken is, ahol a katonai hatóságok szinte azonnal bevezették a Magyarországon már hatályban lévő antiszemita intézkedéseket. A Szövetség helyi csoportjai a zsidóellenes rendelkezések végrehajtásának legfőbb szorgalmazóivá és gyakran haszonélvezőivé váltak.

Az Imrédy-kormány alatt (1938–1939) hatályba lépett *első zsidótörvény* 20 %-ban maximálta a zsidók arányát a sajtó-, az ügyvédi, mérnöki, és orvosi kamarában, valamint tíz értelmiséginél többet foglalkoztató kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál (Magyarországi Rendeleték Tára, 872–879.).

A második Teleki-kormány (1939–1941) által megszavazott *második zsidótörvény* azonban az első zsidótörvényben felsorolt értelmiségi pályákon 6%-ra, a vállalatok értelmiségi munkaköreiben 12 %-ra csökkentette a zsidók arányát. Legtöbb adót fizető címén zsidó többé nem lehetett tagja törvényhatósági bizottságoknak és községi képviselőtestületeknek. Az egyes településeken zsidóknak kiadható iparjogosítványokat 6%-ban korlátozta, zsidónak nem lehetett többé engedélyt kiadni állami egyedáruság alá eső cikkek árusítására, a meglévőeket pedig fokozatosan vissza kellett vonni (Magyarországi Rendeleték Tára, 783–785.).

A *harmadik zsidótörvényt* Bárdossy László miniszterelnöksége alatt (1941–1942) fogadták el. „A házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvény cikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről” szóló törvény (1941:XV) augusztus 8-án lépett hatályba. Az indokolásában náci terminológiát használó, nürnbergi típusú faji törvény – megszorításokkal – mindenkit zsidónak minősített, akinek két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született. Megtiltotta a vegyes házasságokat, és büntetni rendelte a zsidó és nem zsidó közötti nemi kapcsolatot. A törvény nem volt konsekvens a „fajgyalázási” ügyekkel kapcsolatban: zsidó férfi nem folytathatott szexuális kapcsolatot keresztény nővel, de a keresztény férfiak és zsidó nők közötti kapcsolatot nem büntették.

A kárpátaljai zsidó származásúak nagyarányú elszegényedése a földbirtok-kisajátításnak volt köszönhető, amelyet a *negyedik zsidótörvény* elfogadásával kiviteleztek. Az 1942. szeptember 6.-án megjelent, „A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól” szóló rendelet azt célozta, hogy a termelési érdekek szem előtt tartásával mielőbb keresztény kézre juttassák a kisebb ingatlanokat. A törvény hatálya alá esők nem vásárolhattak mező- és erdőgazdasági ingatlant, községekben lakóingatlant sem. Immár kötelező jelleggel át kellett adniuk birtokaikat, 500 holdnál nagyobb birtok esetén az élő és holt felszerelést is. A törvény a

legapróbb részletekig kidolgozta a kisajátítás mikéntjét, a kártérítés kifizetését ezzel szemben meghatározatlan időre elhalasztotta.

A zsidótörvények hatása Kárpátalja zsidó lakosságára

A tanulmány központi témájának számító Kárpátalja lakossága 1918 és 1945 között három hatalomváltáson esett át: először 1919-ben a csehszlovákok, majd a bécsi döntés következtében 1939 és 1944 között ismét a magyarok, végül pedig 1944 októberétől a szovjet vezetés irányítása alá kerültek.

1939 tavaszán Magyarország számára Kárpátalja – amelyet a Saint-Germain-en-Laye-i szerződés értelmében 1919. szeptember 10-től Csehszlovákiához csatoltak – felértékelődött, elsősorban külpolitikai okokból: a magyar–lengyel határ megteremtése a konkrét területgyarapodáson túlmenően, önmagában is fontos volt, hiszen ezzel lehetett megszakítani a kisantant gyűrűjét. A magyar külpolitika számára azonban a revíziós igények megvalósítása érdekében feltétlenül szükség volt Németország támogatására. A náci Németország célul tűzte ki a világ politikai térképének átrajzolását. Ezen német terv része volt Csehszlovákia teljes feldarabolása, aminek eredményeként a magyarok előtt megnyílt a lehetőség Kárpátalja bekebelezésére. A hegyvidéki terület visszacsatolására Teleki Pál (1879–1941) második kormányzása (1939. február 16 – 1941. április 3.) időszakának kezdetén, 1939. március 15-18. között került sor (Tilkovszky, 1992).

A területrészek az anyaországhoz való visszacsatolását az 1939. június 23-án kelt „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló törvény szentesítette.

Mint ismeretes Kárpátalján élt a történeti Magyarország legnagyobb zsidó közössége. Tagjai a 19. század végén a mai Galíciából, Bukovinából, illetve Nyugat-Ukrajnából vándoroltak ide, túlnyomó részük a zsidó ortodox vallási életvezetési szabályokat követte. Főleg a nagyobb városokban alkottak jelentős közösségeket: Ungváron élt a legtöbb izraelita, 9576 fő, akik az összlakosság 27,16 %-át tették ki.

Az 1938–39-ben visszacsatolt területen 100–110 ezer zsidó élt. Az 1941-es magyar népszámlálás viszont 78 272 (9,2 %) magyar nemzetiségű zsidót írt össze. Az eltérés azzal magyarázható, hogy a „magyar aránynak” akartak kedvezni, mivel a magyar statisztikák a lakosságot csak anyanyelv szerint regisztrálták, viszont a csehszlovák népszámlálásnál a kérdezőbiztosok nemzetiségi alapon vezették a nyilvántartást. A zsidók számarányát tekintve megbízhatóbb valóságot tükröznek a lakosság vallás szerinti megoszlásának ebben az időben rögzített adatai, mert ebben az esetben az „izraelita” hitet gyakorló zsidók száma 101 854 (11,9%) (Dupka–Zubánics, 2012).

A térségben élő közel 110 ezer zsidó lakosra, a visszacsatolási törvény szentesítésekor, azaz 1939 júniusában már két súlyosan diszkriminatív zsidótör-

vény vonatkozott: az 1938 májusában hatályba lépett első zsidótörvény, és az 1939. május elején megjelent második zsidótörvény. A döntő többségében kereskedőkből, iparosokból és földművesekből álló kárpátaljai zsidó közösség számára a zsidótörvények korlátozásai súlyos megélhetési gondokat okoztak. A helyi zsidókat leginkább két diszkriminatív intézkedés, az iparrevízió, illetve a földbirtok-kisajátítás sújtotta.

A magyar hatóságok az iparrevíziót, azaz az ipart és kereskedést űzők jogosítványainak felülvizsgálatát 1940-ben Kárpátalja lakosságára is kiterjesztették. Az erről intézkedő rendelkezés 1940. május 15-én jelent meg, és június 30-át jelölte meg az iparengedélyek meghosszabbításának végső dátumaként. Az új engedélyek kiadásánál azt vizsgálták, hogy az illető a múltban — tehát a csehszlovák időszakban — nem tanúsított-e a magyarság érdekei szempontjából hátrányos viselkedést. A megbízhatósági szempont azonban leginkább ürgy volt (Bányai, Fedinec, Komoróczy, 2013).

A helyi zsidó lakosság megélhetését nagymértékben ellehetetlenítő iparrevízió ugyanakkor a hatóságok által nem várt nehézségeket okozott a nem-zsidó kárpátaljaiak körében is, mivel több iparág tönkremenőben volt a zsidó kereskedők és termelők iparengedélyeinek megvonása következtében. A zsidók gazdasági tevékenységének korlátozása nyomán országszerte, úgy Kárpátalján is megjelent a „strómanság” rendszere.⁴

Különösen az anyagelosztással, árubeszerzési nehézségekkel kapcsolatban számos kiskereskedői panasz futott be a Barosshoz, aminek okát abban vélték felfedezni, hogy a még mindig zsidókézen lévő gyárak, nagyvállalatok nem látják el áruval a keresztény kereskedelmet. Az elégedetlenségnek volt valóság-alapja. Míg ugyanis a zsidótörvények következtében több tízezren veszítették el kenyérkereső állásukat, főleg szabadfoglalkozásúak, alkalmazottak, kisvállalkozók, addig a zsidó nagyvállalatok számottevő része át tudta menteni a vagyonát. 1942-ben az iparvállalatok negyede még mindig zsidó tulajdonban volt (Margittai, 2011).

A Baross térhódítása Kárpátalján

A népszámlálási adatokat figyelembe véve nem meglepő, hogy 1940 nyarán a Magyarországhoz visszacsatolt kárpátaljai területeken rengeteg zsidó kézen lévő üzlet és műhely működött. A Baross Szövetség viszont abban bízott, hogy a gazdasági átállás Kárpátalján is mihamarabb bekövetkezik, és hitték, hogy a zsidótörvény szellemében végrehajtandó iparrevízió során több száz keresztény

⁴ A „stróman” olyan nem zsidó személy, aki pénzért vagy más előnyökért vállalta, hogy formálisan átveszi a zsidótörvények miatt a gazdasági tevékenységből kizárt zsidók cégét vagy más vállalkozását, ezzel lehetővé téve, hogy a valódi tulajdonos továbbra is működhessen.

kereskedőre és iparosra lesz szükség Kárpátalján. Ezeknek a szervezését vállalta magára a szövetség, azáltal, hogy segédkezett a kárpátaljai keresztény gazdasági vezetők megszervezésében.

Alig pár nappal az után, hogy Kárpátalja a magyarok birtokába jutott, a Baross Szövetség a térségben is megkezdte a terjeszkedést és helyi szervezeteinek a megszervezését. Az első kárpátaljai csoportja Ungváron alakult 1939. március 19-én. Az ungvári helyi szervezet első elnöke Egry Ferenc⁵ volt.

A helyi Baross-csoportok lelkesen kezdeményeztek, támogattak feljelentéseket a törvény kijátszására hivatkozva, és bár akadt, akit munkaszolgálatra történő behívásra „javasoltak” a cél többnyire ugyanaz volt: az illető vagyonát megszerezni, üzletét kiigényelni, félreállítani a konkurenciát.

1941-től aztán sorra alakultak a szövetség helyi szervezetei Kárpátalja-szerte:

- 1941 októberében *Huszt*on megalakult a Baross Szövetség helyi fiókja. Elnök: Krausz József.
- 1942. március 15-én *Rahón* megalakult a Baross Szövetség helyi tagozata.
- 1942 márciusában megalakult a Baross Szövetség *szolyvai* csoportja. Elnök: Artimovics István.
- 1942. május 21-én *Perecsenyben* is megalakult a Baross Szövetség helyi szervezete. Ügyvezető elnök: Neupauer János nagykereskedő.
- 1942 augusztusában a kárpátaljai Baross Szövetségnek Ungvár helyett Huszt lett a központja.
- 1943 májusában megalakult a Baross Szövetség *beregszászi* szervezete.

A Baross képviselői és aktív tagjai minden létező lehetőséget megragadtak arra, hogy privilégiumokat érjenek el a keresztény iparosok és kereskedők számára, illetve ezzel együtt, vagy ez által fokozzák Kárpátalján az antiszemita légkör megeremtését. Ennek egyik jó példája az 1940 augusztusában a Baross Szövetségbe tömörült fűszer- és csemegekereskedők kongresszusa, melynek tagjai abból a célból gyűltek össze, hogy hangot adjanak követeléseiknek az iparengedélyek revíziója érdekében. A 63 vidéki kereskedő szervezet küldöttei javaslatot terjesztettek elő, melyben sürgették a zsidó kereskedőktől az engedélyek megvonását, a nagy- és kiskereskedelmi tevékenység szétválasztását, valamint az állami és városi intézményekből a zsidó alkalmazottak elbocsájtását. Követelték, hogy a gyárak és nagykereskedők árucikkeiket 94 %-ban keresztény kereskedőknek szolgáltatassák ki. Rabati Jenő, a szövetség titkára ezen a kongresszuson jelentette be, hogy rendelettervezet készül, amely szerint a vas, acél, cement, mész, sör, rádió, épületfa, üveg, gumi, mezőgazdasági gépek, gépjármű-

⁵ Egry Ferenc (1864–1945) – kissegyőci harangöntő mester, csehszlovákiai kisebbségi magyar politikus. 1939-től a Felvidéki Egyesült Magyar Párt tagjaként behívott magyarországi országgyűlési képviselő.

vek, ásványolajok, kén, faszén és műtrágya cikkek bizományi árusítását és képviseletét megvonják a zsidóktól (Magyar Országos Tudósító, 22. évf., 224. sz. 45.).

1944 áprilisában a bustyaházai orthodox közösség elnöke, Krausz Kálmán levelében a következőket írta a Magyar Zsidók Központi Tanácsának az iparendéylek bevonásáról: „a Kárpátaljai Kormányzói Biztosság, Ungvár 1941. évi április hó 1-vel majdnem teljes összességével az iparjogokat az izraelita vallásúaktól megvonta, az üzleteket bezáratta, és a raktáron lévő árukészleteket beszerzési áron az idetelepített új kereskedők részére a mindenki által raktárilag kimutatott mennyiség és értékben teljes egészében kiutaltatta. A beszüntetett kereskedők semmiféle gazdasági tevékenységet nem folytathattak és nem folytattak egész idő alatt, ebből kifolyólag hitközségünk tagjai annyira elszegényedtek, hogy a hitközségünket a legszegényebb keretek mellett sem vagyunk képesek fenntartani [...]” (Frojimovics, 1944).

Ebből az is kiderül, hogy miután a hatóságok megvonták a Kárpátalján élő zsidóktól az iparendéyleket, és ezzel egyúttal elvették tulajdonosaiktól az üzleteiket, utóbbiakat nem helyi lakosok kapták, hanem „idetelepített új kereskedők”, tehát az anyaországból érkezettek. Ezzel kapcsolatban több cikket is találunk a korabeli újságok hasábjain, amelyek bizonyítják, hogy az iparrevízió által elkobzott üzletrészeket keresztény gazdasági vezetők számára ajánlották fel.

A Baross bábáskodásával számos zsidó cég került keresztény vállalkozók kezébe. Újságcikkeken keresztül intéztek felhívást mindazon szakképzett keresztény kereskedőkhöz és iparosokhoz, akik, bár addig önálló üzletet vezettek, de boldogulni nem tudtak. Ezen túl a szakképzett keresztény alkalmazottakat is felszólították, hogy mielőbb jelentkezzenek a szövetségnél. Az újonnan étkezett kárpátaljai keresztény kereskedők így nemcsak iparendélyhez, de megfelelő üzletkörhöz is juthattak, és a Baross Szövetség elősegítette áruellátásukat is, sőt – amennyiben saját tőkéjük az új üzlet megindításához nem volt elegendő –, segítségükre volt a megfelelő kiegészítő tőke megszervezésében is (Szentesi Napló, 22. évf., 169. sz. 3.).

Ehhez hasonló hirdetés volt az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal a Budapesti Szállodások és Vendéglősök Ipartestületével közösen intézett felkérése az érdekelt keresztény vendéglősök és szállodások részére, mely szerint lehetőségük nyílik jelentkezni a közelmúltban a kárpátaljai területeken végrehajtott vendéglátó ipari revízió során elkobzásra került számos üzem átvételére (Ipartestületek lapja, 9. évf., 34–35. sz. 2.). Az átadásra váró vendéglátói üzemek többek között Rahón, Aknaszlatinán, Técsőn, Huszton, Nagyszőlősen, Nagybereznán, Perecsenyben, Polenafürdőn és Volócon voltak találhatóak. A megüresedett kereskedői és iparos helyekre rövid idő alatt mintegy 1300-an jelentkeztek, akiknek névsorát felterjesztették a Kárpátaljai Kormányzói Biztossághoz. A

jelentkezőknek, igény esetén, az anyagi támogatást is felajánlották (Pesti Hírlap, 62. évf., 175. sz. 9.).

1941 augusztusában a Baross Szövetség felhívást intézett mindazon autóvezetők és bérkocsisok számára, akik Kárpátalján szerettek volna letelepedni és ott személyautó fuvarozást illetve bérkocsi ipart űzni. A hirdetésben az is szerepelt, hogy igény esetén a kormányzói biztosság önállósítási kölcsönt is szerez a jelentkezők részére (Dunántúl, 31. évf., 174. sz. 6.).

Az új keresztény iparos generáció küzdelmének kezdeti nehézségeiről a Kárpáti Magyar Hírlap 1941 októberében megjelent számában számolt be: „... a tél folyamán a Baross Szövetség nagyobb akciókba lép az északkeleti részeken is a magára hagyott kereskedő társadalmunk érdekében. A kereskedőknek pedig tömörülniük kell, hogy mindenirányú érdekeiket önmaguk védhessék meg. Ha lehet, hát a budapesti Kereskedelmi Hivatal támogatását is kérve” (Kárpáti Magyar Hírlap, 22. évf., 236. sz. 4.) A cikkből kitűnik, hogy a Baross szellem nagy népszerűségnek örvendett Kárpátalján, hiszen a keresztény magyar nemzetiségű lakosok a szövetségben látták érdekeik védelmezőjét.

A Szövetség attól sem riadt vissza, hogy felsőbb hatalmi szervekhez forduljon céljai elérése érdekében. 1942 januárjában a Baross azzal a kéréssel fordult Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterhez, hogy a keresztény kereskedelem támogatása céljából kötelezze a városokat arra, hogy a városi ingatlanokon – városi házak, bérházak, vásárcsarnokok, piacok, sétaterek stb. – lévő üzlethelyiségek zsidó bérlőinek mondjanak fel és az üzlethelyiséget a jelentkező keresztény iparosoknak és kereskedőknek adják bérbe. Levelükben azt sérelmezik, hogy a korábban mellőzésben részesült zsidó kereskedők nem adják át önként azokat az üzlethelyiségeket, amelyekben szakmájuk fő cikkeit már nem árusíthatják, így egyes mellékcikkek árusítására rendezkednek be, vagy pedig addig mellékesen folytatott üzletágakra térnek át (KTÁL Fond 47, opisz 2, od. zb. 156. 12.).

Nem meglepő tehát, hogy 1942 végére a Baross Szövetségnek 150 fiókjá volt országszerte, közel 50 ezer tagot tömörített, sőt az országos elnök érezhető büszkeséggel tett megállapítása szerint a szervezet sok helyen „valósággal irányító szerve lett a gazdasági életnek”. A vidéki Baross szervezetek is élvezték a helyi közigazgatási hatóságok preferenciáját, több helyen polgármesterek, főispánok alapították, elnökölték a fiókokat. Ezen nincs is mit csodálkozni, ha figyelembe vesszük, hogy vezető tagjainak nagy része egyúttal törvényhatósági bizottsági tag volt, a szervezet szoros együtt működést épített ki az önkormányzaton túl az illetékes kamarával és a Közellátási Hivatal helyi felügyeletével, ezen keresztül biztosítani tudta beleszólását a gazdasági döntésekbe (Margittai, 2011).

Kárpátalján a zsidó lakosságra mért végső csapás 1944 áprilisában következett be. Erről a Kárpáti Magyar Hírlap számol be, amely hasábjain közli a lakos-

sággal, hogy a kárpátaljai és peremvidéki területeken, amely hadműveleti területté nyilvánították, kezdetét vette a zsidó lakosság kitelepítése illetve táborokba gyűjtése. Kategorikusan kijelentették, hogy minden zsidó, nemre és korra való tekintet nélkül táborba szállítandó. A táborba magukkal a rajtuk lévő ruhán kívül csak egy rend fehérneműt és fejenként 50 kg súlyú kézipoggyászt, valamint legkevesebb 14 napra való élelmiszert vihetnek (Kárpáti Magyar Hírlap, 25. évf. 46. sz.).

A térség újabb sorsfordulója 1944. szeptember 27-én vette kezdetét, ekkor tört be területére ugyanis a szovjet hadsereg. Október 28-án pedig Ungvár elfoglalásával gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes szovjet katonai megszállása Csap kivételével, melyet november 29-ig tartottak a magyar honvédség alakulatai (Botlik, 2005).

A Kárpátalján ideiglenesen létrehozott államalakulat hatalmi szervének irányítói megszüntették a magyar művelődési és kulturális egyesületek, klubok, társaságok működését, megtiltották a magyar földrajzi elnevezések, feliratok, a települések eredeti nevének használatát: „Az új hatalomnak kezdetben nem a magyar szellemi élet korlátozása, hanem teljes kiirtása volt a célja. Se iskolák, se sajtó, se színház (...) – semmi, de semmi” (Apró–Paál, 2014:77). Erre a sanyarú sorsra jutottak a Baross Szövetség helyi, kárpátaljai fiókegyesületei is, amelyeket szintén felszámolták.

Ezzel párhuzamosan, az 1944 végén Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 20-án fegyverszünetet kötött a Szovjetunióval, majd a következő hónapban elrendelte a szélsőjobbaldali, fasiszta jellegű egyesületek feloszlását. Ez 25 szervezetet érintett, köztük a Baross Szövetséget is. Vezetőségét, tagságának jó részét a megalakuló igazoló bizottságok, népbíró-ságok eljárás alá vonták.

A Baross Szövetség országszerte csaknem 50 ezer taggal büszkélkedhetett, tagságának zömét kereskedők, iparosok tették ki, de volt köztük számos orvos, ügyvéd, gyógyszerész, közalkalmazott, csendőr, sőt művész is. Kijelenthető, hogy többségük különösebb ideológiai meggyőződés nélkül lett Baross-tag. A szervezetben való részvétel azonban nem feltétlenül jelentett egyúttal antiszemitizmust. A szervezet népszerű volt, mert javakat ígért, sokan állították, hogy azt remélték, a háborús években így könnyebben kapnak árut, előnyökhöz juthatnak. Ez hihető is, mivel a szervezet egyik legtöbbet hangoztatott célkitűzése volt, hogy a központi anyag- és áruelosztásban saját tagjai részesüljenek elsőbbségben, ennek érdekében intenzív lobbitevékenységet folytatott. Nem lehetett kétséges, hogy érdemes volt Baross-tagnak lenni. (Margittai, 2011).

Összességében kijelenthető, hogy a Baross Szövetség fontos propaganda tevékenységet fejtett ki. Zsidóellenes aktivitása azonban általában a korszakra jellemző ideológia volt. Tevékenységét figyelembe véve megállapítható, hogy létrejöttének célja elsősorban a magyar iparosok, gazdák és kiskereskedők érde-

keinek védelme, nem pedig az antiszemitizmus hirdetése volt. Mint érdekképviselet pártfogolta a kis- és középvállalkozások ügyét, emellett – iskolák, óvodák alapítása révén, tanfolyamok és ismeretterjesztő előadássorozataival – kulturális, oktatási, népjóléti, jótékonyági feladatokat látott el. Nem elhanyagolható tény azonban, hogy céljait sok esetben a zsidók háttérbe szorításával, illetve ellehetlenítésével igyekezett megvalósítani, aktív szerepet vállalva ezáltal a diszkriminatív rendelkezések végrehajtásában.

Bibliográfia

Levéltári források:

A Baross Női Tábor évnyitó ülése. Magyar Országos Tudósító (1939. október 16.), 21. évf., 261. szám.

A Baross Női Tábor vendégforgalmi szakosztálya. Pesti Hírlap (1940. augusztus 13.), 62. évf., 183. szám. 8.

A Kárpátalján megüresedett kereskedői és iparos helyek átvétele. Pesti Hírlap (1940. augusztus 3.), 62. évf., 175. szám. 9.

A m. kir. minisztérium 1938. évi 4.350. számú M.E. számú rendelete a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról. Magyarországi Rendeleték Tára, 872-879.

A m. kir. minisztérium 1939. évi 4.800. számú M. E. sz. rendelete a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról. Magyarországi Rendeleték Tára, 1160–1251.

A m. kir. minisztérium 1943. évi 3.600. számú M.E. sz. rendelete a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól. Magyarországi Rendeleték Tára,

Bérautósokat és bérkocsisokat keresnek a Kárpátaljára. Dunántúl (1941. augusztus 1.), 31. évf., 174. szám. 6.

Február 11-én lesz a magyar asszonyok dísztábora Budapesten. A Baross Női Tábor felhívása. Dunántúl, (1940. február 4.), 30. évf. 28. szám. 3.

Gazdasági honfoglalás Kárpátalján. A Baross Szövetség felhívása a kereskedelmi pályán dolgozókhöz. Szentesi Napló (1940. július 27.), 22. évf., 169. szám. 3.

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege (KTÁL) Fond 118., opisz 1., od. zb. 661. lap 45.

Ki akar vendéglős lenni Kárpátalján? Ipartestületek lapja (1940. augusztus 31.), 9. évf. 34–35. szám. 2.

Kongresszust tartottak a Baross Szövetségben tömörült fűszerkereskedők. Magyar Országos Tudósító (1940. augusztus 21.), 22. évf. 224. szám. 45.

Nagyobb akciót a Baross Szövegtől. Kárpáti Magyar Hírlap (1941. október 15.) 236. szám.

Zsidók kitelepítése Ungváron és Kárpátalján. Kárpáti Magyar Hírlap (1944. április 6.), 25. évf. 46. szám.

Szakirodalom:

Apró István–Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből.* Budapest: Médiatudományi Intézet, 2014.

Botlik József. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939–1945.* Nyiregyháza: Imi Print KFT., 2005.

Dupka György-Zubánics László: *A zsidóság múltja és jelene Kárpátalján.* Együtt (2012), 14. évf. 3. szám

Fedinec Csilla. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta-Dunaszerdahely: Fórum Intézet, Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002.

Margittai Linda: *A Baross Szövetség szerepe a zsidótörvények és rendeletek végrehajtásában.* In: Strausz Péter, Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Sorsfordulók és mindennapok – Tanulmányok a 19–20. századi magyar és egyetemes történelemről.* Modern Minerva Könyvek. Heraldika, Budapest, 2011, 212–231.

Margittai Linda: *A gazdasági „őrségváltás” élén – A Baross Szövetség működése Hódmezővásárhelyen 1938–1944.* In: Herczeg Mihály, Kovács István, Kruzslicz István Gábor, Varsányi Attila (szerk.): *A hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság Évkönyve 2009.* Máyer Nyomda és Könyvkiadó, Hódmezővásárhely–Budapest, 2010. 89–116.

Tilkovszky, L. *Nemzetiségpolitika Magyarországon 1918/1919–1944/1945.* Pécs: Baranya Megyei Levéltár Évkönyve, G. Nyomdász BT., 1992.

A debreceni trónfosztás évfordulója

Imre László

irodalomtörténész, akadémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem

három kérdéssel szembesít: mit illik, mit lehet és mit muszáj tenni egy ily jeles évfordulón? Illik eleink bátor tettét felidézni és ünnepelni, ha van erre kellő ok. Lehet számot vetni azzal, hogy a debreceni trónfosztás minő dicső eredménnyel és minő sajnálatos következményekkel járt. És muszáj e nagy nap eseményeit úgy felidézni, hogy a jelen és a jövő döntéseiben eszméltető tanulsággal szolgáljanak, azaz ne (sajnálatos szokás szerint) dicsekedjünk, s ne is szomorkodjunk a múlt sorsdöntő eseményein, hanem létfontosságú tanulságok megfogalmazására ösztönözzenek bennünket.

Vegyük sorra: illik büszkén emlékezni arra, hogy az osztrák csapatok elől menekülő magyar országgyűlést 1849. január elején Debrecen városa kitörő lelkesedéssel fogadta, Kossuth pedig többször szólt a „szabadság őrváros”-áról. A képviselők számára szívmengető élmény lehetett e „színmagyar” város vendégszeretete. (Tudnivaló, hogy mind Pozsonyban, mind Pesten a lakosok túlnyomó többsége német ajkú volt.) A debreceni áldozatkészség és azonosulás történelmi előzménye, hogy a város több századon át sokat szenvedett a Habsburg uralkodók elutasító magatartásától, akik nem is leplezett ellenszenvvel viseltettek a reformáció iránt. (Tehát a függetlenségi azonosulást egyáltalán nem valami forradalmi, republikánus radikalizmus indokolta.)

A trónfosztás előzménye, majdnem kiváltója az volt, hogy 48 őszén, miután Windisch-Gratz jelentései alapján azt lehetett hinni, hogy a magyar katonai ellenállás összeomlott, Schwarzenberg osztrák miniszterelnök a német dominanciájú birodalom centralizált képletéhez ragaszkodott, teljesen figyelmen kívül hagyva, hogy évszázadok óta a magyar királlyá koronázott osztrák császár felesküszik a magyar alkotmányra, azaz a király és az országgyűlés paritásos együttműködésére. Schwarzenberg axiómának tekintette, hogy egy hatvanmillió birodalmat nem lehet alkotmányosan kormányozni, s az 1849. március 4-én deklarált ún. olmützi alkotmány egységes és központi irányítású osztrák birodalomban gondolkodott.

Ez a beolvasztó szándékú képlet tökéletesen inkorrekt volt, hiszen Ferenc József a magyar országgyűlés jóváhagyása nélkül eleve nem is számíthatott törvényes uralkodónak, tehát minden intézkedése egy „trónbitorló”-é volt a magyar törvények szerint. (Ezt a legkonzervatívabb, leginkább Habsburg-hű politikusok

sem fogadhatták el, pl. Tisza Lajos, Baradlay Kazimir modellje Jókai regényében.) Erre adott válaszként született meg a *Függetlenségi Nyilatkozat*, melyet azonban még Kossuth hívei sem igazán támogattak. Április 14-én mégis az oratóriumból a nagytemplomba átköltöztetett országgyűlés közfelkiáltással (tehát szavazás nem volt!) deklarálta a Habsburg ház detronizálását.

A trónfosztás hírére Debrecen népe kitörő örömmel fogadta, sőt országosan is sokan ünnepelték, még az óvatos, nehezen mozduló Arany is ódával üdvözölte. Mely azonban magába foglalta a nagyszerűség mellett a kockázat riadalmát is:

*Egy a pálya, egy a végcél,
Élet vagy dicső halál!*

Jogos volt ez a lépés, mint a törvénytelen olmtüzi alkotmányra adott válasz, ugyanakkor a köztársasági államformát nem mondta ki, s ezzel nyitva hagyta a lehetőséget az uralkodócsaláddal való megegyezésre, amire azonban majd csak 1867-ben került sor. (S akkor sem a Ferenc József iránti rokonszenv játszott szerepet, hanem annak belátása, hogy Bécs még mindig elég erős ahhoz, hogy a magyarországi nemzetiségek elszakadási törekvéseit megakadályozza.) A trónfosztó nyilatkozatnak egyébként – Kossuth számításával ellentétben – nem volt kedvező a nemzetközi visszhangja. Angliának, s általában Európának ugyanis egy erős, egységes Ausztria fennmaradása állott érdekében, ami a Balkán felé (nyelvi és felekezeti alapon) terjeszkedő orosz befolyásnak útját állhatta. Az európai nagyhatalmak elutasító magatartása miatt meg is pecsételődött a magyar szabadságharc és a független Magyarország sorsa.

Így – elég lehangoló módon – lezárult a magyar nemzeti mozgalom első szakasza. Annak a nemzeti öntudatra és fejlődésre ösztönző folyamatnak, melyet bizonyos előzmények után Széchenyi gondolt el, elsősorban kulturális és gazdasági szervezethez vezető vívmányai valósultak meg: Tudományos Akadémia, vasút, lóverseny, hitelintézmények, gőzhajózás stb. Ezek azonban szükségképpen vezettek el egy független Magyarország igényéhez, melynek elismerése azonban nem állt összhangban a vezető európai államok érdekeivel.

Vegyük számba ennek a folyamatnak az állomásait. A magyar nyelvújítás és a nyelvapolás még szolid és ártatlannak látszó mozgalom, a magyar, mint államnyelv azonban már roppant indulatokat kavart. Az 1844-es nyelvtörvény, mely a magyart tette hivatalos nyelvvé, sértette a horvátok, szerbek, románok érdekeit. Ez ellen tiltakozva 48-ban fegyvert is ragadtak a Batthyány-kormány, azaz a szuverén magyar kormány ellen. Tehát lehetett Kossuthot könnyelműséggel, az európai érdek- és erőviszonyok figyelmen kívül hagyásával vádolni, ő voltaképpen nem tett mást, mint a Széchenyi kezdeményezte utat annak változathatatlan logikája szerint végigjárta.

Tehát Széchenyi naplójának dermesztő látomása vértengerről, nemzetpusztulásról egyáltalán nem egy örült lázbeszéde volt, hanem annak beismerése,

hogy amit ő elindított, azt egyszerűen nem lehetett megállítani, visszafogni a végső lépések megtételétől. Kétségtelenül Kossuthnak voltak teljesen irreális reményei, pl. abban is biztos volt, hogy az egyesült orosz-osztrák katonai erők, a többszörös túlerő legyőzhető. Ezt gúnyolta oly keserű kacagással Arany *A nagyidai cigányok*-ban, az önnön legyőzhetetlenségében bizonyos Csóri vajda alakjában. Viszont Kossuth képtelen rögtönzéseinél (az orosz cári család nagyherceg tagját tudta volna elképzelni a magyar trónon) is nagyobb baj, hogy a kiegyezés egyébként valóban pragmatikus, nagyszerű politikusa, Andrásy Gyula sem találta meg, helyesebben nem találta ki azt a modellt, melyben az ország lakosságának felét kitevő nem magyar ajkú nemzetiségek megnyugtatóan találtak volna meg a helyüket. A reformkori nemzeti öntudatosodási mozgalomtól tehát egyenes út vezet Trianonig, amennyiben egyébként kiváló és humánus vezető politikusaink nem tudták, vagy nem lehetett megtalálni a szuverén magyar államnak azt a formáját, amelyet a nemzetiségek elfogadhatónak tartottak volna.

Be kell ismerni tehát, hogy mindazok a remények, amelyek elvezettek a trónfosztáshoz, mindazok a számítások, melyek erre ösztönözhettek, lényegében nem voltak végiggondoltak. Nyugat-Európában (leszámítva újságcikkek és utcai megmozdulások rokonszenvét) semmiféle támogatottsága nem mutatkozott a független Magyarországnak. Radetzky itáliai katonai sikerei után valószínűleg a megnövekedett osztrák haderővel sem boldogultak volna a magyar honvéd csapatok. Legalábbis jelzés értékű, hogy Görgey, aki iszonyatos erejű csatákban próbálta megállítani Haynaut Komáromnál, Vácnál, olykor maga állva a lovasroham élére, nem tudott sikert kiharcolni. Pláne, majd amikor Temesvár–Arad térségében az orosz túlerő is felvonult. Nem maradt hát más hátra, mint korrekt fegyverletétel, hogy ne fegyvereit eldobva meneküljön a honvédség, mint olyan „lázadó horda”, amilyenek az osztrákok jellemezték őket az oroszok számára, akik viszont meglepődve konstatálták, s a cárt is erről tájékoztatták, hogy a honvédtábornokok éppoly jól beszélnek franciául és németül, mint ők, s lovagias ellenfélként viselkednek.

A megtorlás viszont valóban kíméletlen volt, amit álmétkodva konstatáltak az orosz tábornokok, még a cárnál is próbálták elérni, hogy járjon közbe Bécsben. (Közbe is járt, de csak Görgey életét hagyták meg, ezzel őt áruló vádolhatóságba keverve.) Más kérdés, hogy a bestiális megtorlást mennyiben lehet a trónfosztás terhére írni. Igaz, erre hivatkozva lehetett eszközgőként akasztatni a honvédtábornokokat. Az is bizonyos, hogy az osztrákok dühét az oroszok előtti fegyverletétel is fokozta, hisz ezzel Görgey (illetve haditanácsa) nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy az osztrák hadsereg egyedül nem bírta a kicsiny Magyarországgal...

Egy bizonyos: évszázadokra tekintő politikai döntések fontosságát, ünneplését nem árnyékolják be a velük összefüggésbe hozható negatív következmé-

nyek. Eszméletű hatása a szabadságharc tragikus bukásának is lehet. Erre vonatkozóan szokás idézni Kölcsey *Mohács* című művét: „Szerencsés történetek felvirágoztathatják, dicsőségre emelhetik a nemzetet, de a balsors csapásaiból is eredhetnek magas érzelmek. Szerencse hiúvá is teszen; szerencsétlenség, ha nem közleket ért, magába szállást, önismerést, erő kifejtést hoz magával.” Ilyen alkalom most a trónfosztásnak (és következményeinek) jubileuma. Nem vitatható, hogy jogszerű és méltó gesztus volt, de következményei nyomatékosan tudatosítják azt az axiómát, hogy csak minden számba vehető fél érdekeit figyelembe vevő döntés lehet igazán eredményes. Tekintettel kell lennünk azokra, sőt szívósan keresnünk kell azokat a szempontokat, tényeket, melyek szándékolt döntésünk ellen felhozhatók. Magyarán: ha mi a magyar nyelv és kultúra jogát kérjük és védjük, legyünk kellő figyelemmel és jóindulattal a velünk együtt élő nemzetiségi tömegek hasonló igényeivel kapcsolatban.

Vagy egy másik tanulság, mely ma és holnap is a nemzet döntéseinek határt és tapintatot szabhat. Elegendő ok-e nagytávlatú döntéseink meghozatalánál, hogy szempontunkból az igazolható és jogos? Nem kell-e a komolyan számításba venni az éppen akkor aktuális vezető európai politikai akaratot? Nem kellett volna-e mérlegelni a trónfosztó határozat meghozatala előtt, hogy ez miképpen „megy szembe” vezető európai fórumok szándékával, melyek egyáltalán nem kívánták a Habsburg birodalom meggyengülését?

Most azonban, április 14. ünnepén azt is számba kell vennünk, hogy katonai sikerek és közösségi áldozatvállalás is naggyá tehet, s kiérdemelheti a világ bámulatát. A szabadságharc, a trónfosztás istenkísértő kockázat vállalása kudarc-hoz, tragikus bukáshoz vezetett, de ez a mindent egy lapra feltevő önzetlenség és bátorság évszázadok múltán is inspiratív hagyomány. 1956-ban, amikor Budapest és Magyarország vívja ki a világ rokonszenvét, akkor a csodaszerű összefogásban március 15. és április 14. ihlete is benne van. Lehet, hogy többre mentünk volna szorgos apró munkával, de ne becsüljük azért le 1848–1849 szemkápráztató kezdeményezését és sikerét sem, ami nélkül lehet, hogy nem születtek volna meg világra szóló sportsikerek, csodaszerű irodalom. Lehet, hogy Kodály és Bartók sem mertek volna akkorát akarni, hogy igazolhatóan az emberi cselekvő képesség felső határán adtak olyasmit, ami százmilliók nemzetektől nem tellett.

Lehetnének okosak és óvatosak a politikában, hogy elkerüljünk újabb Trianonokat, ám mégis kell lennünk olykor megelőzhetetlenül merészek és kockázatosnak ahhoz, hogy „kicsaljuk”, „előhívogassuk” tehetséges népünkben, amivel újra és újra öt világrész csodálatát vívhatja ki. 1956 októberének néhány napját olyan bátor és önzetlen gesztusok tették feledhetetlenné, ami arra mutat, hogy a magyarságban „gerincvelői” szinten ott él 1848–49 örökségként, hogy lehet, sőt muszáj nagyot akarni, nagyot merni, még ha az ész kételyeket is fogalmazna meg. Egy népet – nyilvánvalóan – szorgalma, munkája tesz naggyá, de néha

szabad, sőt muszáj nagyot gondolni, nagyot akarni. Mint 1849. április 14-én is. És milyen nagyszerű dolog az, hogy vannak olyan pillanatai a nemzeti múltnak, amelyek egyszerre bátorítanak és óvatosságra intenek. Mert a kockáztatás óvatosság nélkül sületlenség, az óvatosság bátor nagyot merés nélkül perspektíva nélküli szöszmötölés. Erre jó április 14. megünneplése, mert bátorít és vissza is fog, szárnyakat ad, de kontroll okosságra egyaránt ráeszméltet.

Korszakhatárok metszéspontján Hagyomány és művészi szabadság az *Új versekben*

Herczeg Ákos

irodalomtörténész, könyvtáros, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen

A modernség és Ady viszonyának tisztázatlansága különösen akkor szembetűnő, mikor konkrét irodalmi példákon keresztül igyekszünk megfogalmazni, miben is állt Ady újszerűsége. Ekkor ugyanis rögtön igazolódni látszik Paul de Man intelme, hogy „az irodalom pozitivistá története [...] csak annak története lehet, ami nem irodalom”,¹ s az erről való megfélekedés valóban „a megértés elé görgött akadállyá” alakíthatja a túlon túl stabilnak tekintett rendszeralkotó fogalmainkat. Hogy az irodalom folyamatszerűségét felmutatni igyekvő irodalomtörténeti törekvés mennyire hiábavaló, az itthoni példákat tekintve talán Ady „besorolhatatlansága” mutathatja fel leglátványosabban. Versei ugyanis rendszerint korántsem adnak egyértelmű válaszokat a korszak-meghatározások alapján megfogalmazható kérdésekre. A költőről elmondható, hogy úgy vált utóbb a magyar modernség emblémájává, hogy noha a századfordulós költői nyelv egyértelmű utaló funkcióját sikerrel érvénytelenítette az *Új versek* kötet darabjainak „homályossága”, mégsem állítható, hogy képi-tropológiai szinten mindenestül eltörölte volna (sokkal inkább azt mondhatjuk: dinamizálta) a múlt századi lírai episztémé örökségét. Tematikailag pedig – például a biedermeier szerelmi költészet előírt modelljének felülírása tekintetében – Ady előtt már láthatók voltak (nála adott esetben radikálisabb, merészebb) újító kezdeményezések, akár Szilágyi Géza, akár Czóbel Minka részéről. Nem véletlen, hogy manapság leginkább a századfordulót megelőző periódus lírája iránti megélenkülő érdeklődés² kelthet fokozott várakozást az Ady-kutatásban. Így miközben a kánonképződés hatástörténeti beágyazottságára, ekként a korszakhatárok mozgására³ helyeződhet különös figyelem az Ady-értésben, a költői elmozdulást firtató megállapítások nem a teleologikus előrehaladás, azaz nem a „meghaladás” képzetével, hanem beszéd-

¹ Paul de Man, *Irodalomtörténet és irodalmi modernség* = Uő., *Olvasás és történelem*, ford. Nemes Péter, Osiris, Bp., 2002, 94.

² Bednics Gábor, *Kerülőutak és zsákutcák*, Ráció, Bp., 2009.; Eisemann György, *A későromantikus magyar líra*, Ráció, Bp., 2010.

³ Kulcsár-Szabó Zoltán, *Egy „korszak” retorikája* = Uő., *Az olvasás lehetőségei*, JAK-Kijárat, Bp., 1997, 15–37.

módok, költői nyelvek párbeszéde által írhatók le. A későromantika és (vagy) a korai modern magyar líra autonóm – nem pedig kimondatlanul is előzményként (le)értékelt – „korszakká avatása” ebből a szempontból azért is örvendetes, mert lehetőséget nyújt arra, hogy az ismert, a szimbolizmust felminősítő „perfekcionista fejlődési ív”⁴ távlatán túlról kérdezzünk rá Ady költészetének teljesítményére. Mindez annak reményével kecsegtet, hogy jobban láthatóvá válik, miben is áll ténylegesen az 1906-os (pontosabban az azt megelőző) költői indulás újdonsága, vagyis hogy mit is visz magával, miközben megtagad, ez az asszimilálhatatlan, belső ellentmondásokat mutató, s mint ilyen, valóban modernnek tekinthető líra.⁵

Mindennek a tisztázásához akkor juthatunk közelebb, ha röviden visszajelentünk a *Még egyszer*, de még inkább a *Versek* című kötethez, melynek költői világát már az is előrevetítheti, hogy a kor divatos szerzője, Ábrányi Emil írt hozzá előszót. Különösen utóbbi esetén mutatkozik meg, hogy Ady mindenekeelőtt a kifejtésre váró téma nehézkedését hagyta sikerrel maga mögött 1906-os kötetében: azzal az öröklött hagyománnyal szakított, hogy a vers leginkább valamely közvetlenül kimondott (vagy a természeti analógia által elbeszél) érzelem, illetve egy – többnyire a közösség okulására előadott) morális ítélet megfogalmazásának kell lennie. A kötet versei nem pusztán azzal bizonyultak idejétmúltak, hogy mind témaválasztásban, mind képi világában követik a kor gyakorlatát, de abban is, hogy a versalany didaktikus magyarázatát sehol nem viszonylagosítja a költői nyelv többértelműsége: szó és gondolat rendre egymáshoz simul. Az 1903-as *Még egyszer* már helyenként teret adott a líra titokszerűségének artikulálására (nem véletlen, hogy több vers beleilleszhetőnek bizonyult az *Új versek* világába): a szentimentalista szólamokat egyes darabok sikerrel ellenpontozzák a későbbi költői nyelvet meghatározó szemantikai paradoxonok, továbbá az értelmezést irányító, sematizáló kommentárok helyén egyre gyakrabban találkozunk kihagyásos szerkezetek jelentéssokszorozó funkciójával és a tapasztalati világtól elszakadó szcenikával. A századforduló magyar költészete ugyanakkor éppen azt mutatja, hogy sem a képviselői lírai hagyomány, sem a biedermeier-népies zsáner nem könnyen meghaladható örökség: a korban kevés igazán markáns példát látunk arra, hogyan lehet az én-líra klasszikus tematikai kötöttségei alól vagy épp a közösség nevében való beszéd erkölcsi kötelességének béklyójából szabadulni.⁶ Úgy tűnhet azonban, a századvég költészetének élmezőnye, folyamatosan törekedvén az alanyi reflexió visszaszorítására, esetenkénti teljes kiküszöbölésére, valóban képes a modorra vált lírai személyes-

⁴ Bednatics, *i. m.*, 10.

⁵ *Uo.*, 82.

⁶ Erről bővebben lásd: Pozsvai Györgyi, *Utószó = A századforduló költészete* vál. Pozsvai Györgyi, Unikornis Kiadó, Bp., 1997; Kulin Ferenc, *Utószó = Magyar költők 19. század*, vál. Kulin Ferenc, Kortárs Könyvkiadó, Bp., 2001.

ségtől eltávolodva a művészi kifejezés szubjektivizálódása felé új utakat nyitni: a legjobb daraboknál az önfelmutatás naiv realizmusa látványosan az önkifejezés felszabadított esztétizmusa felé mozdul el.

A modernizációs folyamatok egyik sokat emlegetett alkotója Vajda János, aki bár több szállal kötődik a romantika formakultúrájához, olyan alkotásaiban, mint a *Húsz év múlva*, hozzájárult nem csupán a tapasztalati valóság domináns versbeli reprezentációjának felülírásához,⁷ de képes volt felmutatni a bensőségesség artikulációjának médiumfüggő természetét is. A jégborította hegycsúcs-hoz hasonlított szív metaforája részben az alcím jelezte „emlékkönyvbe írás” által ölti magára a magány romantikus képzetét, rajta keresztül töltődik fel jelentéssel: az intimitás eme kitüntetett mozzanata⁸ ugyanis eleve a távolság képzetét írja a „találkozás” eseményébe, amennyiben maga a „bejegyzés” csakis a megszólaló távollétében válhat olvashatóvá. Így a vers, mint emlékszöveg nemcsak kimondja a beszélő és a megszólított „hattyúi képe” közti áthidalhatatlan távolságot (lévén a „kigyulás” még nem jelent a vers képi világában valódi egymásba olvadást, sem tényleges „felhevülést”), hanem mintegy maga hozza azt – az írás aktusával – létre. Ez esetben kétségtől túllép a költemény a fizikai élmény visszatükrözésének bevett gyakorlatán.⁹ A verscím által sejtetett konkrét tapasztalati háttér nemcsak hogy feloldódik a színre vitt emlékezés, a jelzett eltávolítás révén, de a szerelmi líra alapképletének tekinthető közvetlenség, miként az én (másik általi) önfelmutatásának evidenciája is a múlté lesz. Amennyiben Vajda a jelentés mediális fölsokszorozódásával kínált alternatívát a mű és alkotó leképeződő viszonyának újrafogalmazásához, úgy Komjáthy Jenő mindenekelőtt a költői forma és nyelvi alkotásmód kötöttségei alól történő felszabaduláshoz járult hozzá. A korban Vargha Gyulától Rudnyánszky Gyulán át Ábrányi Emilig számos példát láthatunk arra, hogy az Arany-lírán (adott esetben az Aranyepigonok költészetén) felnövő generációnak a legnagyobb kihívást a hagyományos kifejezés és versstruktúra megújítása, hátrahagyása jelentette. Komjáthy aligha folytatható, ám továbbgondolásra készítő lírája a gnosztikus gondolkodástól áthatottan mindig keletkezésként, a nyelv extatikus pulzálásában létrejövőként tekint az énre, amely „nyelvi eseményként határozza meg »önmaga« létesülését (megragadásának folyamatát)”,¹⁰ radikálisan másfajta választ adva a korszak tendenciózus élménylírájának én-képletére. E líra szélsőséges objektivitásellenessége,¹¹ a megszólaló funkciójának átértelmezésén túl, nyilvánvalóan a

⁷ S. Varga Pál, *A gondviselés hittől a vitalizmusig*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1994, 161.

⁸ Eisemann, *i. m.*, 169.

⁹ Szili József, „Légy, ha te birsz, te »világköltő« ...”, Balassi Kiadó, Bp., 1998, 126.

¹⁰ Eisemann György, *Líra és bölcsélet = A magyar irodalom története II.*, Gondolat, Bp., 2007, 601.

¹¹ Németh G. Béla, *A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez (Nyelvi és stílusproblémák) = Mű és személyiség*, Magvető, Bp., 1970, 542–582; 556.

nyelv, mint világalkotó apparátus újrarendelése felé is tájékozódott: a szemantikai paradoxonok, túlfeszített jelentésrétegek iránti vonzalmánál talán csak a neologizmusai¹² szembenállóbbak. A készen kapott nyelvi eszközkészlet művészi alakíthatósága, a (nagybetűs) szavak szótári jelentésének önkényes kitágítása, illetőleg a versbeszéd pragmatikai rögzíthetlensége, szemantikai kötöttségek alóli felszabadítása, nem beszélve az öröklött biedermeier modalitás profetikus hangoltság¹³ általi érvénytelenítéséről, mind inspiráló fejleményként vehető számba a századforduló utáni költészet alakulástörténetében.

Részben a népnemzeti formakincs izgalmas átértelmezése miatt említendő meg a mostanság egyre többet szóba hozott Czóbel Minka költészete, noha bizonyos, hogy a modern líra vonatkozásában prózaverseinek fellazított verstanánál jóval mélyebb kapcsolódási pontok is kínálkozhatnak a századforduló újító poétikai megoldásaival való összevetés során. A Szabolcs megyei Anarcspuszta magányában alkotó szerző maga is konvencionális témák, érzelmek verselőjeként indult, ám talán valamennyi pályatársánál tovább jutott a romantika eszközkészletének modernizálásában. Misztikus hangulatot keltő, szimbolikus-szeccsziós elemekkel operáló költői nyelve a reáliák álomszerű világba oldásával tette lehetővé a szubjektum fokozatos visszaszorulását: a művészi szép „ön-célú”, nem egy szokványos téma kifejtésének szolgálatába állított alkalmazása lényeges esemény az Adyt megelőző költészet történetében. Megkockáztatható, hogy a szubjektív érintettség finom versbeli jelenlétével, az érzelmi telítettség eltávolításával Czóbel Minka olyan versei, mint a *Fehér farkas* vagy a *Három fehér holló* a modern világteremtés tekintetében előrébb is járnak, mint Ady ugyancsak a fehérség asszociációinak szinesztéziás kitágításával kísérletező *Fehér csönd* című korai verse. A megszólaló közvetlenségét elimináló költemények erénye, hogy mindenfajta hatáskeltő elem nélkül képesek átfórnálni a magány élményének naiv költői megoldásait: a romantikában gyakorta problémátlan „ki beszél, miről, kihez” vonatkozását sikerül korszerű poétikai megoldásokkal elbizonytalanítani. A modern szubjektumképlet iránti fogékonyság mellett a szerző érdeklődése a szeccsziós esztétika szubverziója felé is nyitott maradt. A talán leghírhedtebb *Virrasztó* című versének bizarr jelenete (egy majom szájon csókol egy halott apácát) a rútság dekorativitását akceptálva a költőiség morális vonatkozásait meglepő bátorsággal helyezi hatályon kívül, miközben szerzője állást foglal a testiség rejtett ösztönkésztetései, azok borzongató (megigéző) esztétikai tapasztalata mellett. A szerelmi líra hagyományát radikálisan (mind képileg, mind poétikailag) felforgató költemény már valóban követhető mintát szolgálhatott a formálódó modernség számára a befogadói elvárások megzavará-

¹² A költészet eme „nyelvújításáról” bővebben lásd: Németh G., *i. m.*, 546–555.

¹³ Németh G. Béla, *A személyiség mint értékkel a századvég magyar lírájában = Századutóról – századelőről*, Magvető, Bp., 79–100; 88.

sa, és ami ennél fontosabb, az alkotói folyamat öröklött technikáinak, beidegződéseinek felülírása, azok reflektívvá tett alakíthatósága tekintetében.

Ady vonatkozásában legfőképp a művészet szabadságát önazonossá alakító életmű lényegére mutat rá a szakma megkérdőjelezhető igyekezete, mikor különféle költői beszédmódokhoz, elvekhez, akár vitatott irodalomtörténeti kategóriákhoz, mint amilyen a szimbolizmus kívánja az életművet hozzárendelni.¹⁴ Úgy tűnhet, a „tudattalan rejtett tartalmai” célba vevő líra szimbolista kategorizációját, melyet voltaképp Horváth János 1910-es tanulmánya alapozott meg,¹⁵ a részben a századfordulós cezúra révén hamar „emlékművé váló” Komjáthy¹⁶ utáni évek folytonosságának megteremtése is indokolhatta, miközben az Ady-korpusz egy része (például a magyarságversek) a romantika óta leértékelődött¹⁷ allegorikus olvasat lehetőségét éppúgy indokolják. E kétféle olvasásmód feszültsége gyakran figyelmen kívül marad a recepcióban. Méghozzá vagy úgy, hogy a kritikus (mint maga Horváth János) a szimbólumalkotást esztétikai célá avató szemléletbeli sajátosságra fókuszálva feledkezik meg az „érthető” versek rendszerbe illeszthetőségének problémájáról, vagy olyanképpen, mint Ady egyre gyarapodó számú bírálói, akik valójában két részre osztották a verseket: a „nyugatutánzó”, homályos darabokat látszólag esztétikai, az „érthetőket” szigorúan morális alapon vélték meg- (vagy inkább el-) ítélniük.¹⁸

A szimbolizmus hatásösszefüggésének tisztázatlansága mellett az Ady-líra innovatív természetű sem volt mentes az ellentmondásoktól a recepcióban, ami azért is lényeges, mivel az *Új versek* megjelenésének évét követően, 1907 karácsonyán elindult *Nyugat* éppen annak deklarált „újszerűségéhez” igazította saját, mindenekelőtt a nyugat törekvéseit szem előtt tartó, a konzervatív ízlés ellen tüntető irodalompolitikáját. A megelőző Ady-kötetekhez képest radikális lázadónak tetsző hangból kiszűrődő új szellemiség óhatatlanul vont maga után, hogy a közönség a versekből a tradíció megtagadásának szándékát hallotta ki,

¹⁴ Erről bővebben lásd: Bednatics, *i. m.*, 64–70. Korábban Szegedy-Maszák Mihály arról beszélt, hogy Ady „Legjobb versei mutatnak némely hasonlóságot a szimbolizmussal”, de, mint mondja, alapvetően Baudelaire romantikus, semmint Mallarmé szimbolikus olvasatához kötődött erősebben. Vö. Szegedy-Maszák, *Ady és a francia szimbolizmus = Tanulmányok Ady Endréről*, Anonymus, Bp., 1999, 113.

¹⁵ Horváth János, *Ady szimbolizmusa = Uő., Tanulmányok II.*, Debreceni Egyetem, Debrecen, 1997, 321–334.

¹⁶ Vö. Kulcsár-Szabó, *i. m.*, 27.

¹⁷ Eisemann György, *i. m.*, 599.

¹⁸ Erről lásd: Szénási Zoltán, *Ady Endre költészetének fogadtatása 1908 előtt*, Irodalomismeret, 2012/2, 77–83, itt: 82–83. Megjegyzendő, a marxista irodalomértelmezés számára sem okozott gondot egyfajta felfokozott realizmusként tekintett, „valóságban gyökerező” szimbolista látásmód ellentmondásait egységes interpretációban oldani fel. Vö. Komlós Aladár, *A szimbolizmus és a magyar líra*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1965.

ami az akkoriban igencsak harcias publicisztikát is folytató szerzőt ismerve nem tűnhetett különösképp félreértésnek. Noha Ady markáns, gyakran szándékoltan provokatív kijelentései jóformán követelték az olvasótól a szövegkörnyezetből való kiragadást, cikkei mégis hagynak teret az árnyaltabb értelmezésnek. A saját könyve elé írt, a *Budapesti Napló*ban megjelent ajánló jellegű írás például a le-sújtó honi kulturális állapotok keltette személyes tragédiára éppoly félreérhetetlen, bár kevésbé látványos utalást tesz, mint az elvágódás evidenciájára.¹⁹

A hagyománytörténetbe való „becsatlakozás” effajta reflexív viszonyulását már csak azért is érdemes szóba hozni, mivel már az *Új versek* előverse, a *Góg és Magóg* körül is, részben persze centrális, kötetnyitó helyzetének, hangsúlyozott zavar tapasztalható az Ady-szakirodalomban hagyomány és az azt egyszerre építő és lebontó újfajta hang viszonyának megítélésében. Talán nem túlzás azt állítani, hogy az egész kötet olvasata (középpontban a hazatagadás közkézen forgó vádjával) nagyban ez utóbbi, később ars poeticaként emlegetett vershez igazodott, amelyből leginkább a történelmi múlt átírásának, önkényes alakításának deklaratív nyelvi attitűdje hallatszódott ki. Ugyan első indulatból gyakran megfogalmazódott a kortársak felől,²⁰ mégis kétséges, a magyarellenesség vádja mennyire alapozható meg a versek alaposabb vizsgálatával. Az *Új versek* darabjai éppen arról győzhetnek meg, hogy a (nemzeti-kulturális, illetőleg poétikai) múlt az én önmagára ismerésének a feltételét jelenti, vagyis nem tehető egyszerűen zárójelbe. Ahogy a Párizs-élményt színre vivő versek mutatják, az idegen ámulatba ejtő, vitathatatlan csábereje rendre átsajátíthatatlanként mutatkozik, s mint ilyen, voltaképp a saját távlat meghaladhatatlanságát ismeri el az idegennel való találkozás eseményében. Ilyen módon a „nyugatimádat” konzervatív bírálata nyomán jóformán figyelmen kívül maradt Ady költészetének e tájékozódást mondhatni legitimáló alapelve, hogy a művészet szabadságát hirdető nyugati minták inspiráló hatásának a magyar lírai tradíción belül kell költészetformáló erővé válni. Nem véletlen, hogy sem a „haladás”, sem pedig a „maradás” képvi-

¹⁹ „Mit is sejt a nagyközönség a mi vívódásainkból? Bessenyeieik vidám sorsú fiúk voltak a maiakhoz képest. Nagy a mi bűnünk, mert azok merünk lenni, akik vagyunk. Mert néha olyan hűrhez érünk a lírán, melynek boldog Nyugaton már egyedül zenghetnek vissza valamit az emberlélek hangjaiból. Úgy érzem, bátran vallom, hogy az európai magyar lelkének szószólója vagyok. [...] A Kárpát, az Alföld, a Királyhágó mást, ő, milyen mást juttat eszembe, mint a többieknek.” (kiem. H. Á.) Ady Endre, *Író a könyvéről = Ady Endre összes prózai művei VII.*, s. a. r. Kispéter András, Varga József, Akadémiai Kiadó, Bp., 1968, 111–112.

²⁰ Kosztolányi reakciója például Ady provokatív hatásának sikerességéről árulkodik. „Nekem viszket a tenyerem s felpezsöl bennem ugyan a vér, mely nagyapám eréből 1848-ban lecsurgott az isaszegi síkra. Mert vad magyar, fájdalmasan magyar vagyok minden szociológiai tanulmányom ellenére is s az is maradok...” Babits, *i. m.*, 192.

selői nem érezték maradéktalanul magukénak:²¹ míg a konzervatívok hangos bírálati a költészet eszményeit (szép, jó és igaz) leromboló nyelv- és lírafelfogást távoztatták, a modernnek egy része – Kosztolányi szavaival – az „émelyítő modorosságban” és egyes versek nyilvánvaló politikai-közéleti vonatkozásaiban a szecessziós szépségkultusz elárulását láthatták.²² Különösen utóbbi szorul magyarázatra: a (korai) Kosztolányi- vagy éppen Babits-féle esztétizmus valóban a szó „izolált szépségét a hangzóság és a látványfelidőzés képzetéhez kötötte”,²³ s náluk a költészet egyféle kitüntetett, a valóság fölé emelt nyelvi jelsorként volt hivatott én és a világ különműségének mibenlétét felmutatni. Ady nyelvfelfogása viszont kevésbé a felfokozott, stilizált képi- és hangzásvilágon, hanem korábbi stílusesszók funkcióváltásán alapult. A magyar romantika „életes”²⁴ nyelve egy olyan művészetszemlélet jegyében állt, amely a felnagyított ént már annak tudatában helyezte a vers középpontjába, hogy miként Rimbaud mondja, „az mindig valaki más”; újra és újra létrejövő grammatikai konstrukció, ami tehát nem annyira az én vallomásának, hanem, mintegy formálendő anyaggá²⁵ válva, a világ rejtett titkainak lehet a médiuma. Vagyis önálló rangra jutott, nem a valóság reprezentációjaként értett művészet úgy indul meg a szubjektum ön-felmutatását jelentő lírahagyomány elbúcsúztatásának útján, hogy a szavak hétköznapi jelentéskörét kitágító, tudatosan művelt önmeghaladás eszközévé válik.

Egyetérthetünk Kulcsár Szabó Ernő megállapításával, aki szerint mindez anélkül megy végbe, hogy tudatosult volna objektum és szubjektum, szó és a dolog szétválásának a lírai én létét alapvetően érintő következménye.²⁶ A versben megszólaló tehát megmarad ugyan a költemény centrális pozíciójában, ám kijelentéseinek érvényét immár nem lehet egy önazonos vallomástevő alakjára visszavezetni.²⁷ A nyelvbe vetett bizalom övezte költészettörténeti periódus tehát

²¹ A magyarság-problematikát mindkét fél előszeretettel támadta. Erről lásd: Bessenyei György, *Ady fogadtatása*, Irodalomtörténet, 1962, 3/4, 369–381.

²² Kosztolányi és Ady esztétikai törekvéseinek különbségét jól példázza Ady a *Budapesti Napló* 1907. június 1-jén megjelent *Négy fal között*-kritikájának emlékezetes kijelentése, hogy Kosztolányi „irodalmi író”. Vö. Ady, „*Négy fal között*” = *Ady Endre összes prózai művei VIII.*, s. a. r. Vezér Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1968, 225–228. Erről lásd bővebben: Veres András, *Kosztolányi Ady-komplexuma*, Balassi, Bp., 2012, 24–46.

²³ Kulcsár Szabó Ernő, *A kettévált modernség nyomában* = Uő., *Beszédmód és horizont*, Argumentum, Bp., 1996, 38.

²⁴ Karátson Endre, *A magyar költői nyelv megújulása és Ady szimbolizmusa* = „*Mégis győztes, mégis új és magyar*”, szerk. R. Takács Olga, Akadémiai, Bp., 1980, 40.

²⁵ Vö. Isztray Simon, *Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szelleméből*, L'Harmattan, Bp., 2011, 94–101.

²⁶ Kulcsár Szabó, *i. m.*, 35.

²⁷ Lukács György, *Új magyar líra* = Uő., *Ifjúkori művek (1902–1918)*, Magvető Kiadó, Bp., 1977, 252.

csak az önkifejezés szolgálatába állított költői nyelv eszméjétől látszik távolodni. A művészet autonóm létmódjának felismerésére, művészet és valóság megkülönböztetésére csupán a szavak hétköznapi jelentése által hordozott értelem megkérdőjeleződése mutatott, és a művészi önszemlélet még nem szembesült a létesülő jelentés, azaz a művész felülíró metafizikai biztonságának (a nyelv „uralhatatlanságának”) a lehetőségével. Innen nézve talán nem véletlen, hogy Ady inkább Baudelaire, semmint Mallarmé jelképteremtése felé tájékozódott.²⁸ Költészete én és világ rejtett összetartozását, a kettő eredendő egységét azok lényegi különeműségének kiemelésével láttatta: a konzervatív kritika által bírált homályos nyelv voltaképp annak belátásán alapult, hogy a költő noha „nincs többé annyira közel a dolgokhoz, hogy képes legyen megnevezni azokat”,²⁹ ám az egyirányú önfelmutatás poétikai örökségéből kimentett lírai nyelv mégiscsak alkalmas lehet a létezés titkának feltárására. Ady művészi törekvése, valóban kijelenthető, az élet azon teljességének felmutatásának szolgálatában állt, melyet csakis a szemantikai-tematikai kötöttségek alól felszabadított „tisza” költészet képes színre vinni. Innen nézve a modernség nem eltörölni szándékozik önnön eredetét, hanem a korábbi költészeti beszédmódok formakultúrájának, szókincsének applikálásában, „újrahasznosításában” látja a művészi autonómia egyik garanciáját. A Gottfried Benn-i értelemben teremtettként, létrehozottként elismert költői gyakorlat, azáltal tehát, hogy rákérdez önnön keletkezésének körülményeire, a „semmiből világokat teremtő” géniusz romantikus eszményét egy olyan tudatosan működtetett (ön)reflektív viszony tételezésével utalja a múltba, melynek során a századfordulós újító művészi kezdeményezések a szó konkrét és kevésbé metaforikus értelmében fordulnak szembe saját örökségükkel.

Ady annyiban valóban hű maradt a múlt század művészeteszemléletéhez, hogy az irodalom ügyét nem látta maradéktalanul elszigetelhetőnek annak társadalmi összefüggéseitől. Voltaképp ezért sem találhattak soha egymásra Kosztolányival, aki számára a művészileg kifejezhető szépség volt a költészet elsődleges célja. Ady, ahogy N. Pál József fogalmaz, „nem modern volt és progresszív, hanem *egyszerre* a kettő. Nem is-is (!), hanem egy »harmadik« minőség”,³⁰ ennélfogva a megidézhető, újra kontextualizálható, az éntől ilyen módon tehát

²⁸ Vö. Szegedy-Maszák, *i. m.*, 105. Bölöni György feljegyzése szerint Adynak Mallarmé „túl kimért, mesterkéltséges és hideg” volt. Bölöni György, *Az igazi Ady*, Magyar Helikon, Bp., 1974, 142.

²⁹ Paul de Man, *A szimbolizmus kettős aspektusa* = Uő., *Olvasás és történelem*, ford. Nemes Péter, Osiris, Bp., 2002, 102.

³⁰ N. Pál József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita*, <http://mek.oszk.hu/12400/12430/12430.pdf>, 130.

„elidegeníthető”,³¹ ugyanakkor sosem meghaladható tradíció fogalma nála a költői hagyomány és a nemzeti örökség identitásképző szerepe felől nyeri el jelentőségét. A tradíció kettőződött perspektívája felől lehet szembetűnő, hogy a műimmanens alanyiség Adynál nem ritkán – ahogy Eisemann György megjegyzi – „a magyar nyelvhez és történelemhez kötött én-meghatározások”,³² szövegbeíródásával megy végbe, ezért Ady költészetének innovációja annál kevésbé választható le saját kulturális beágyazottságáról. Ezt különösen annál a szerzőnél fontos hangsúlyozni, aki *Új versek* című kötetének deklarált újító hangjával – miközben a korai kötetek poétikájának demonstratív meghaladásával már „elidegenedetteként mutat vissza az esztétikai tapasztalat eladdig érvényes formáira”,³³ amennyiben a címben rejlő intenció szerint az itt következő darabok nem az életmű folytonosságra, hanem az újszerűség hangsúlyozásával esztétikai tekintetben cezúrára utalnak –, ezalatt rögtön az előhangban azzal szembesít, hogy beszélője jelzetten csak az identitásalkotó történelmi hagyomány „kapuinak, falainak” „döngetésével” képes ezt az újító szerepet betölteni. Nem arról van tehát Ady esetén szó, hogy a magyar olvasó számára idegennek tűnő szimbolikus képalkotás eltörölte volna a költői örökséget, hanem sokkal inkább arról, hogy már nem a rögzített szabályok, a meglévő formakultúra akceptálása jelenti a lírai alany önmagára ismerésének garanciáját, hanem az ezekre való rákérdezés, e hagyománnyal történő párbeszéd válik e versekben bujdosó, én-alakzatok szintetizálhatatlan „egységében”,³⁴ megképezhető szubjektum alapjává. Mindez azt is jelenti, hogy különböző tropológiai, retorikai eljárások folytán ez a líra voltaképp anélkül helyezi hatályon kívül a szövegek biográfiai énré való egyértelmű visszavezethetőségét, hogy közben látványosan kiiktatná az alanyi költészet emlékezetét. Nem véletlenül: az életmű számos ponton tudatosan teszi a költői világ részévé az életrajzi szerzőt. A sokat emlegetett alanyi hipertrófia mögött azonban már, ha nem is kimondott romantikakritika, de legalábbis kritika tárgyává tett romantika felfogás húzódik meg; általa tehát nem más, mint a saját hangra transzponált hagyomány taktusai szólalnak meg.

³¹ Vö. Kulcsár Szabó Ernő, *Az „Én” utópiája és létesülése – Ady Endre avagy egy hatástörténeti metalepszis nyomában* = Uő., *A megértés alakzatai*, Csokonai, Debrecen, 1998, 51.

³² Eisemann György, „Mégis új...” *A romantikus költészet modern retorikája Ady lírájában*, Iskolakultúra 2006/7–8., 13.

³³ Kulcsár Szabó, *i. m.*, 51.

³⁴ „A modernségnek tulajdonított sokféleség nem egységbe tömörítése folytán válik modernné, hanem fordítva: az egység mint olyan kérdőjeleződik meg, mégpedig a belső ellentmondások és feszültségek miatt, amelyek eleve sajátosságai a modernnek.” Bednatics, *i. m.*, 82.

Az automobilitás Ady Endre életművében

Takács Miklós

irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

Mi az automobilitás?

Robert Argenbright szerint különbséget kell tenni *automobilizáció* és *automobilitás* között, az első a tárgyi oldalra koncentrál (járművek, infrastruktúra, szervizek), a második az autózás kultúrájára és a hozzákapcsolódó mentalitásokra (Argenbright 2008, 683–684, idézi: Siegelbaum 2011, 9). Tehát míg az első inkább a technikatörténet kutatási területe, addig a második a szociológia, a pszichológia, a mentalitástörténet mellett az irodalom- és kultúratudomány által is értelmezhető komplex rendszer. A történetiség szempontja viszont mind a kettőnél lényeges: amilyen gyorsan változik és fejlődik az autók technológiája, olyan lendülettel alakulnak át az autózás kultúrái (*car cultures*) is, amelyek korszakonként és kultúrkörönként igen eltérőek lehetnek, ezért csakis többes számban beszélhetünk róluk.

A *Theory, Culture & Society* automobilitásokról szóló tematikus számának 2004-es megjelenéséig (Featherstone et al. 2004) az autónak a nyugati kultúrákban betöltött meghatározó szerepe ellenére a témának alig jutott eddig figyelem a társadalomtudományok részéről. Az ezután megindult kutatások különösen a történettudomány területén hoztak eredményeket. Magyarországon csak nagyon elszórtan találunk ilyen irányú kezdeményezéseket, ezért egy későbbi, nagyobb méretű tervezett kutatásom távlati célja az autózás kulturális előfeltétel-rendszerének hazai tudatosítása és az ehhez kapcsolódó nemzetközi kutatási eredmények meghonosítása. Az irodalom- és kultúratudomány horizontjából pedig különösen lényeges, hogy az autózás és más közlekedési eszközök a 20. században átforgalmazták a hétköznapi és művészi látásmódot egyaránt (vö. Fried 2006), ebből következőleg korántsem csak tematikus szinten van jelen az egyes szövegekben és filmekben, hanem érinti azok mediális karakterét is.

A magyar irodalomban és filmművészetben meglehetősen ritkák az olyan alkotások, amelyek reflektálnak az autózásra, mint kulturális jelenségre, érdekes módon Ady Endre életművében viszont találunk ilyeneket, az újságcikkek és versek mellett még egy novellát is. Természetesen ezek a szövegek nem remekművek, így nem fogják radikálisan átalakítani az eddigi Ady-képet, legfeljebb néhány újabb adalékkal járulnak hozzá ahhoz. Sokkal jobban lehet bízni abban, hogy a magyar és nemzetközi autókultúra kezdeteiről és kulturális következmé-

nyeiről tudunk meg többet, ha Ady szemüvegén keresztül vetünk rá egy pillantást.

Ez a korai automobilitás Gartman korszakolása szerint „az osztálykülönbségek korának” nevezhető (Gartman 2005, 171), azaz az autózásnak ekkor volt egy arisztokratikus jellege (Gumbrecht 1997, 27), mivel azt valóban csak a nagyon gazdagok engedhették meg maguknak (ezért az autók az emberekből a szociális igazságtalanság miatt érzett haragot is kiváltották szerte Európában – Uo., 28). Ezt erősíti meg Otto Julius Bierbaum német újságíró is, aki 1903-ban feleségével és sofőrjével hatalmas utat tett meg automobilon Berlintől Nápolyig, és a világ egyik első autós útirajzában leírja, hogy „főúrivá” ezt az utazást nemcsak a végtelen szabadság érzete (Bierbaum 1903, 91), hanem a fálvakban tapasztalható folyamatos csodálat és az ennek következtében fellépő tumultusok is tették (Uo., 33. ill. 47.), viszont Nápolyban a suhancok folyamatosan káposztafejekkel dobálták meg az autójukat (Uo., 301). Az autó arisztokratikus aurája, az őt körülvevő mitikus félelem (Gumbrecht 1997, 29) akkor tűnik el, amikor Ford – döntő mértékben Galamb József magyar mérnök munkásságára alapozva – (Logisztika 2018) – megvalósítja a futószalag találmányának segítségével az autók tömeggyártását, amely először majd az Egyesült Államokban hozza el az úgynevezett „tömeges individualitás” korszakát (Gartman 2005, 177), hogy azt az általunk is jól ismert, a hetvenes évektől Európa keleti is nyugati felét is jellemző erős motorizáltság, Gartman szerint a „szubkulturális különbözőség” kora váltsa majd fel (Uo., 185).

Ady írásai az automobilról

Nyilvánvalóan Ady csak az autózás arisztokratikus korszakának lehetett szemtanúja, sőt, a Budapesti Hírlap párizsi tudósítójaként már akkor láthatta ezt, amikor Magyarországon még kevesen. 1904. december 18-dikai keltezéssel számol be a párizsi automobil-kiállításról, arról, hogy „[A]z automobil-mánia elkapott mindenkit” (AEÖPM V., 167). Feltűnő, és ez a későbbi újságcikkekben még inkább így lesz, hogy nem elégszik meg egy egyszerű tudósítói, leíró hangnemmél, hanem valamelyest a magyar viszonyokat is kommentálja: „Nekünk, magyaroknak, itt még kevés helyünk lehet. Talán már néhány év múlva több” (Uo., 168). E megjegyzés apropója persze az, hogy a magyar automobilklubot ezen a kiállításon vették fel a nemzetközi szövetségbe, a két magyar kezdeményező, báró Born Frigyes és Törley József pezsgőgyáros személye pedig egyértelmű bizonyítéka annak, hogy ekkor még Magyarországon is csak az elitek kiváltsága volt az autó. Ady emellett már az ekkorra egészen fejlett, az autó köré épülő hobbit kiszolgáló termékek gazdag kínálatáról is beszámol: „Nemcsak automobilon láthatók óriás gazdagságban e kiállításon, hanem minden gyártmány, mely az automobillal összefügg. Vagyonokat érő női automobil-sportruhák, férfiköztümmök, soffőr-ruhadarabok [sic!], fűszerelések stb.” (Uo.). A kritikai kiadás

jegyzeteiből az is kiderül, hogy Ady abban az évben hamarabb tudósított (két-szer is) az autózás árnyoldalairól, nevezetesen a Párizsban indult automobil-ellenes mozgalomról, annyira kétségbeejtő volt az autó által okozott halálos balesetek nagy száma (Uo., 363).

Fél évvel később, a Budapesti Naplóban 1905. május 17-én megjelent cikkében már kifejezetten a magyar automobilításra koncentrált, pontosabban a budapesti autó-kiállítás sikertelensége ürügyén előveszi szokásos, a helyi viszonyokat ostromozó retorikáját:

Az automobil par excellence az életcsúcsra került harmadik rendnek diadalszimbóluma. A leggőgösebb polgári jármű. Az egyéni iparkodásnak, a vagyonnak, a lázas életnek, a gyorsaságnak, a parvenü-gőgnek kereken röptülő proklamációja. [...] És nálunk azért nincs hazája az automobilnak, mert nálunk elsikkadt a harmadik rend [...] A faktum az, hogy mi vagyunk Európa egyetlen feudális országa. A sallangos négyfogatú hintók országa mit akar az automobiltól? (AEÖPM VI.)

Csak látszólag mond ellent tézisünknek, miszerint az autózás ekkor az arisztokraták passziója lenne csupán, Gartman korszak-elnevezése ugyanis az osztálykülönbséget hangsúlyozza, s az autóval a második ipari forradalomban meggazdagodott nagypolgárságnak ugyanez a célja: a nyilvános térben, az utcán is egyszerűen, az autóval akarja szimbolizálni különlegességét és különállását, de nemcsak a kevésbé vagyonosoktól, hanem a maradi főnemeseiktől is különbözni kíván. Ady párizsi tudósításában még „automobil-mániáról” írt, Magyarországon nincs ilyen, de nem is baj, mert az „hazug” volna (Uo.), így hát „[N]álunk az automobil egyelőre a feudális urak sportja s nem társadalmi diszpozíciók eredménye” (Uo.). Ady tehát együtt gondolkodik technikai és társadalmi fejlődésről, a kettőt elválaszthatatlannak tekinti, s ez ma is modern gondolatnak hat. Így már érthető, ha szerinte „[A]z automobil korán érkezett hozzánk” (Uo.), hiszen álláspontja szerint fejlett technológia csak fejlett társadalommal kompatibilis, de mint tudjuk, sem akkor, sem most nem vallanak ilyen nézeteket technológiák gyártói és kereskedői, sőt, nagyon sokszor a technológia vásárlásától várják az adott társadalom fejlődését.

Ilyen szempontból Ady rendkívül szigorú és egészen egyedi nézeteket vall, de éppen ezért az összetéveszthetetlen egyediség miatt is lehetett egy évvel később akkora irodalmi szenzáció az *Új versek* című kötete. Amiben egyetlen helyen, a *Jártam már délen* című versben (a *Szűz ormok vándora* című ciklusban) feltűnik az autó-motívum, ugyanakkor hangsúlyos, verskezdő helyzetben: „Elöttem el vad gépkocsik robognak”. De ez a kép csak egyetlen funkcióval bír, hogy a megszólaló jelenbeli, modern pozícióját egyértelművé tegye a megidézett múlttal szemben, amire azért is van szükség, mert ebből a mai távlatból össze is folyik a kettő: „És összezúg a tegnap és a ma.” Hiszen a kétezer év távolából

(„Tegnap, igen, alig kétezer éve / S itt kacagott Gallián felesége”) megszólaló bárdra akkor sem, most sem figyel senki:

*Ki ez a bárd? A mának hegedőse?
Vagy árny talán? A tegnap koldus-őse?
Előtte büszke, úri nép szalad
S a tányérjára nem hull pénzdarab.*

Ezt a párhuzamot az autókkal száguldó urakkal csakis a *szalad* igére alapozhatjuk, mert a Kr. u. 3. századi Rómát megidéző életképben a hallgatóság, az aréna közönsége statikus:

*Tegnap, igen, ragyogott az aréna,
Tegnap, igen, itt ült a nótás béna
S az imperátor büszke asszonya
S a büszke nép rá nem nézett soha.*

Az utolsó három versszakban eltűnik az egyes szám első személyű beszédhelyzet, a lírai én önmagáról, mint „ifjú vándorlóról” beszél, aki átveszi az elhalt, ám általa mégis meghallott hagyományt: „Lelke repült, szállt időn, téren át / S vitte zúgón a béna bárd dalát.” Itt tehát az autónak csupán a modernség jelölése a feladata.

A következő tematikusan kapcsolódó vers, *A Halál automobilján* (az 1907-es *Vér és arany* kötet *A halál rokona* című ciklusából) továbbmegy ennél és „a halál kocsisa” középkori legendáját modernizálja, kétségtelenül abból a már említett belátásból is, hogy ekkoriban igen veszélyes, sok halálos balesetet okozó járműként tekintettek az autóra. Erre a kézenfekvő analógiára egyszerre többen is rájöttek a magyar irodalomban, Fried István hívja fel a figyelmet arra, hogy Ady mellett Babitsnak is van egy 1905-ös verse, *A halál automobilon* címmel, illetve Kosztolányi pedig újságcikket közölt szinte azonos elnevezéssel (*A halál automobilja*, Budapesti Napló, 1907. április 6.) (Fried 2006, 349). Ám a címek egyezése ellenére nagyban eltér egymástól a három szöveg: Kosztolányi a fent említett toposzt nem használja ki, „egy halottaskocsivá öltöztetett automobil” képzelt monológját olvashatjuk nála, ami arra figyelmezteti az embereket, hogy „a rohanó haladás átgázol bánatotok virágágyain” (Kosztolányi 1969, 248). Azaz egy másik jól ismert asszociációt nyit meg, amikor is az autó a rohanó modern életet szimbolizálja, ahol már a gyászra sem marad idő úgy, mint régen. Babits balladája, mely ritmikus variációkkal és ismétlődésekkel van tele, szintén beszédfikció, egy vénlány monológja („Teréza szól”), aki meghallja a Halál gépkocsijának hangját, s úgy véli, az a haldokló szomszéd fiúért jött el, azonban a vers utolsó három szakaszában világossá válik előtte, hogy az ő életének van vége (Babits 1993). Itt a „gépkocsi” a Halál metonímiája, de éppen ki lehetne egyszerűen cserélni „kocsira” is, akkor sem változna érdemben a vers jelentése.

Ebben az esetben – hasonlóan a *Jártam már délenhez* – is csak arról az automobil által lehetővé tett belátásról van szó, hogy ez az archaikus történet az olvasó jelenében is megismétlődhet.

Fried tanulmányában feltűnően hallgat Ady verséről, csak Babits és Kosztolányi műveit elemzi röviden. Ez nem véletlen, mert a költemény valóban nem a legsikerültebbek közül való, számtalan Ady-klisé felvonultat és nem hoz létre egy olyan egyedi variációt, mint a kötetben két verssel később következő *A fekete zongora*. Ezentúl zavaró lehet a mindhárom versszakot nyitó hangutánzó szó, a „töff-töff”, mely ma már inkább csak a gyermeknyelvben használatos, és egy ilyen dekadensnek tűnő szövegben stílusidegenként hat. A korban viszont az autó szinonimájává is válhatott (mint például a Fried által is hivatkozott Lengyel Géza 1908-as, Nyugatban megjelent írásában – Lengyel 1908), mivel a kezdetleges közlekedés-szabályozás, és a gyorsaságból eredő váratlanság miatt az autóknak a korban folyamatos dudálással kellett felhívniuk magukra a gyanútlan többi közlekedő figyelmét. Ebből a távlatból nézve a lírai én és Léda elragadása a Halál által nem titokban, az éj leple alatt történik, hanem látványosan mindenki előtt. A középső versszak mintha valóban egy külső perspektívából láttatná a páros arcát:

*Töff-töff, csupa kín
E sárgolyó dühös harca,
De fátyolos
Az én arcom s a Léda arca.*

Ebből is látszik a szöveg inkoherenciája, a száguldó autó költői képét megszakítja egyrészt a fent olvasható, nem igazán egyértelmű kinyilatkoztatás (a földkerekségen minden halandó szenvedne?), másrészt az első és az utolsó versszak refrénszerű élet-éljenzése („Éljen az Élet, éljen, éljen.” illetve „Csúf az Élet, / Éljen.”). Ez utóbbi persze a kontextusból következőleg inkább üres frázis, mintsem hogy valódi életigenlésként a Halál ellenpontja lenne, illetve a *csúf* jelző megint csak az evilági szenvedés egyfajta megismételt állítása. Nincs meg hát az élet és a halál sablonos szembeállítás, mint ahogyan a haldokló (először sápadt, majd kihülő) páros passzivitásának sem kontrasztja az autó dinamikussága („Töff-töff, robogunk / Motólás ördögsekéren / Zöld gépkocsin.”). Az ugyanis a Halál erejét és fölényét jelöli: „Töff-töff, a Halál / Kacag. Érzi a mi hültünk.” Illetve a vers zárata („Mi legalább röptünk.”) a két látszólagos ellentétet egy körkörös folyamatba is behelyezi: az Élet túl intenzív megélése, annak dinamikája és száguldása a Halálba vezet, de az életben maradottakhoz, a külső szemlélőkhöz képest ez mégis egy kiváltságos, mondhatjuk arisztokratikus pozíció.

Ebből a külső, „közrendű” perspektívából szemléli a kiváltságos autósokat az 1907-es Ady-novella, *Az automobil* proletár főszereplője, Besze Antal is:

„Abban az időben röptek ki a budapesti utcákra az első automobilmek. Gazdag majmok siettek utánozni a londoni, a párizsi, a berlini gazdagokat. Szegény Besze Antal dehogyis látott még világegyetében automobilt” (Ady 1999, 159). A mélységes nyomorban tengődő és éhező családdal megáldott férfit az Andrassy úton „egy ördögsekér feldűtötte” (Uo.), de úgy, hogy a kórházban a jobb karját amputálni kellett. Az autós ügyvédje busás kártérítést fizetett neki, de a pénzt hamar felélték, ezért Besze Antal újra így akar pénzhez jutni, a novella utolsó mondataiból kiderül, hogy terve meghiúsul: „De rosszul ugrott az automobil elébe szegény Besze Antal. Vagy lehet, hogy automobillnak kevés volt ezúttal a Besze Antal karja. A nyakán nyargalt keresztül, s eltűnt a zajos, zavaros utcában” (Uo., 161). Az egyszeri kisember tragédiáján túl arra lehetünk figyelmesek, hogy az autó már megszokott arisztokratikus jellegén kívül „boszorkányosként” tekint rá elbeszélő és szereplő egyaránt: „Úgy gondolta, valósággal látta, lázasan látta Besze Antal, hogy Budapesten, az országutakon, s az egész világon ilyen úri, boszorkányos kocsik száguldanak. És most már, akik ilyen kocsiban ülhetnek, azok a királyok. Azoknál van a pénz” (Uo., 159). Maga az *ördögsekér* szövegválasztása is erről árulkodik (amely már az előbb elemzett versben is feltűnt) – tökéletes névátvitel, hiszen ott van benne az autó előképe (a szekér) és az az archaikus képzet, hogy magától semmi élettelen nem mozoghat, ha mégis, akkor azt maga az ördög mozgatja. Besze Antal rémálmában egyenesen vérszomjas fenevaddá alakul át az autó: „Látta robogni felé gögös lármával az automobilt Besze Antal. S hallotta, hogy kéri a másik kezét is” (Uo., 160).

Nyilván költői túlzás lenne egy egyszerű hírlapi tudósításba az autó demónias karakterét átemelni, de Ady utolsó automobil-tárgyú, a Párizs melletti Fontainebleau-ból küldött cikke mégis él ezzel az eszközzel, ha csak a hasonlat szintjén is: „S most éjjel-nappal rettenetes üvöltés rohan át meg át az erdős tájon, mintha babonás álmok elátkozott lelkei ordítanának. Nem, ez az automobilmek divatos jeladása [...] Naponként száz és száz kocsi repült el előttünk üvöltve, túlköelve, sípolva vagy trombitálva Párizs felé vagy Párizs felől” (AEÖPM IX., 339). Az 1909. május 30-án a Pesti Naplóban megjelent írás az eddigiek összefoglalásának is tekinthető, hiszen az összes eddigi toposzt említi, de azért új érdekességeket is tartalmaz. Megtudjuk például, hogy Ady először 1898-ban, huszonegy éves korában ült „félve-álmélkodva” (Uo.) gépkocsin és olyan új tendenciákról is beszámol, mint a kempingezés: „...olyanféle új szokásokkal, mint a többiek között a sátorozás, sok szép kárpótlást nyer a mai, boldog, gazdag ember. Nekiindul összehajtható sátraival hatalmas automobilján, s ott ver tanyát, ahol szép, s ahol kedve telik” (Uo., 340). Sőt, még a környezeti terhelést, a zaj- és környezetszennyezést is megjósolja: „Óz, nyúl, róka s másfajta négy lábú nem bírja ki az ördögsekér zaját és bűzét, a madarak egyelőre nyugodtak – az első igazi légi automobilig” (Uo.). Ismét feltűnik tehát az *ördögsekér* szinonimája, hasonlóan a magyar helyzet elmaradottságának emlegetésével együtt: „Nekünk

még Magyarországon kevés a jó útunk [sic!], a pénzünk, az automobilunk, s aligha sok embernek van fogalma arról, hogy az automobil másutt – hol tart már. [...] De nekünk még kevésbé van arról fogalmunk, mi mindent változtatott meg már eddig is Európa nyugatán a gépkocsi” (Uo., 339.). Alapvetően ezt a nagy változást is egy általa (és Kosztolányi által is) használt toposzban, a felgyorsult életben foglalja össze: „Érzi a vonat, az üzlet, a színház, még a könyv is érzi az autóbilit, a gyorsaságot, mely elsöpri, elvonja tőle az embert” (Uo.).

Ez a gyorsaság, ez a villanásszerű fel- és eltűnés lesz a szervező ereje az utolsó tematikailag ideillő Ady-versnek, a *Találkozás egy gépkocsival*-nak is. A költemény először a Nyugat 1910/8-as számában jelenik meg, majd *A Minden-Titkok versei* című kötetbe (1910) is bekerül, azon belül *A szerelem titkai* című ciklusba. Valamivel jobban sikerült vers, mint *A Halál automobilján*, de meghatározó kanonikus pozícióval az Ady-életművön belül szintén nem rendelkezik. A ciklusban elfoglalt helye alapján Ady szerelmi költészetének lehetne egy darabja, de nem az, sokkal inkább a szerelem megvalósulásának pillanatnyi lehetőségéről és annak azonnali meghiúsulásáról szól, s ennek gyors ritmusát itt az autó adja meg. Egy olyan egységes életképként határozható meg a szöveg, melyet átfon a beszélő belső monológja. A kép nagyon egyszerűen összefoglalható: a vers beszélője, a magányosan vándorló alak („Nincs városom, nincs jó hajlékom”) mellett elrobog egy autó, melynek női utasával találkozik a tekintetük („S mellettem suhant el gépkocsin / Egy vörös asszony, csipkés, vékony, / Tavaszi éjszakán”) – de amilyen gyorsan feltűnt, olyan gyorsan el is tűnik az éjszakában. Ez beindít egy másik dinamikát, a vágyét, mely ugyanolyan gyorsan halad, mint az autó, van egy mondat („Sohase fog most már megállni.”), amely helyzeténél fogva mindkettőre vonatkoztatható:

*Nem tudom, ki volt, de megnézett
S vágyam leszdede dús fátyolát
És már mint meztelen igézet
Ragyogott és szaladt.*

*Sohase fog most már megállni.
Gépkocsija rohanva viszi,
Mert csak egyszer lehet találni
Illendő valakit.*

A vágy dinamikusságának viszont van egy paradoxona: statikusságot, állandóságot keres, mivel már az első sorban nem volt se „városa”, se „jó hajléka” a beszélőnek, ezért a másakra irányuló vágy egyben a „haza” ígéretét is jelenti:

*Ő valakit talált az éjben,
Ki általa lelt volna hazát
S ő most szalad tovább sötétben:
Mikor találkozunk?*

Az ő névmás határozatlansága továbbra is fenntartja a vágy és a vágyott másik azonosságát is, s a *Jártam már délen* megoldásához hasonlóan itt is a *szalad* ige adja a kettő közös jegyét. Az pedig már *Az automobil* című novellában megfigyelhettük, hogy a címadás (*Találkozás egy gépkocsival*) háttérbe szorítja a főszereplő embereket (a novellában Besze Antalt, itt az autó női utasát), a vers esetében legfeljebb az mondható el, hogy a gépkocsi metonímiaként utal a benne utazóra. A szöveg befejezése nyitott, nemcsak a kérdő mód miatt, hanem az itt először használt többes szám első személy miatt is, a vágy és vágyott nyelvtanilag egyszerre egyesül és kérdőjeleződik meg azonnal.

Ezzel a verssel lezárul Ady és az autó irodalmon belüli kapcsolata, legalábbis én a későbbi versekben és prózai írásokban már nem bukkantam olyan írásra, amely ilyen szinten és mélységben használta és értelmezte volna az *automobil* motívumát. Ennek kettős magyarázata lehet: egyrészt Ady írásművészete a tízes évek elején radikális fordulatot vesz poétikájában, nyelvezetében és tematikájában, másrészt az autó egyre elterjedtebb lesz az akkori magyar hétköznapiakban is, így az azt körülvevő mítoszi nagyság és különlegesség eltűnik, mely viszont mindig is Ady költészetének fontos inspirálója volt. Az autó, Léda (és sok minden más is) megy, jön helyette Csinszka és a háború.

Felhasznált irodalom:

- Ady Endre, *Amit az automobil beszél* = *Ady Endre összes prózai művei*, 6. kötet (Újságcikkek, tanulmányok: 1905. január-szeptember), s. a. r. Varga József, Bp., Akadémiai, 1966. [AEÖPM VI.]
- Ady Endre, *Automobil-kiállítás Párizsban* = *Ady Endre összes prózai művei*, 5. kötet (Újságcikkek, tanulmányok: 1904. február – 1905. január), s. a. r. Vezér Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1965, 167–168. [AEÖPM V.]
- Ady Endre, *Az automobil* = A. E., *A Pokol-játék*, vál. Koczás Sándor és Hegedős Mária, Bp., Unikornis, 1999, 158 – 161.
- Ady Endre, *Az automobilok országútján* = *Ady Endre összes prózai művei*, 9. kötet (Újságcikkek, tanulmányok: 1907. október – 1909. december), s. a. r. Vezér Erzsébet, Bp., Akadémiai, 1973, 339–340. [AEÖPM IX.]
- Ady Endre összes versei*, összeáll. Láng József és Schweitzer Pál, Bp., Szépirodalmi, 1977.
- Argenbright, Robert, *Avtomobilshchina: Driven to the Brink in Moscow*, *Urban Geography* 29, no. 7. (2008): 683–684.
- Automobilities*, ed. by Mike Featherstone, Nigel Thrift and John Urry, *Theory, Culture & Society*, 2004, vol. 21, no. 4–5.

- Babits Mihály összegyűjtött versei*, szerk. Domokos Mátyás, Kelevéz Ágnes, Bp., Századvég, 1993.
- Bierbaum, Otto Julius, *Eine empfindsame Reise im Automobil*, Berlin, Julius Bard Verlag, 1903.
- Fried István, *A halál automobilon. Közlekedés és irodalom a magyar modernségben = Szerep és közeg. Medialitás a magyar kultúratudományok 20. századi történetében*, szerk. Oláh Szabolcs, Simon Attila, Szirák Péter, Bp., Ráció, 2006, 339–357.
- Gartman, David, *Three Ages of the Automobile – The Cultural Logics of the Car = Automobilities*, ed. by Mike Featherstone, Nigel Thrift and John Urry, Sage, Thousand Oaks, CA, 2005, 169–195.
- Gumbrecht, Hans Ulrich, *In 1926 – Living at the Edge of Time*, Cambridge-London, Harvard UP, 1997.
- Kosztolányi Dezső, *Álom és ólom*, szerk. Réz Pál, Bp., Szépirodalmi, 1969.
- Lengyel Géza, *Vasút, automobil, léghajó*, Nyugat, 1908/16.
- Logisztika: <http://logisztika.com/137-eve-szuletett-galamb-jozsef-a-ford-t-modell-fokonstrukto/>
- Siegelbaum, Lewis H., *Introduction = The Socialist Car. Automobility in the Eastern Bloc*, ed. by Lewis H. Siegelbaum, Ithaca and London, Cornell University Press, 2011, 1–13.

A Vasudvartól a Felsőházig: emlékezés Sesztina Jenőre születésének 150. évfordulóján

Antal Tamás

jogász, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem

2019-ben ünnepeljük a neves debreceni polgár, Sesztina-Nagybákay Jenő (1869–1944) születésének százötvenedik évfordulóját. A Sesztina család¹ legjelentősebb életutat befutó tagja volt, akinek a munkássága jóval túlnőtt a civisváros határain: vaskereskedőként indulva többek között eljutott a vidéki kereskedelmi és iparkamarák küldöttként az országgyűlés Felsőházába, amelynek tíz éven keresztül volt a tagja. Debrecenhez azonban minden másnál szorosabban kötődött; a város virilis polgára lett, annak kulturális mecénásaként, és a helyi kisipar lelkiismeretes támogatójaként is maradandó örökséget hagyott az utókorra. Az 1897-től nemesi címmel bíró Sesztina család példaadó története bizonyítja, hogy az egyéni gazdasági érdekek és a város közönségének egyetemes érdekei oly szerencsés módon is összekapcsolhatók, hogy abból mindenki számára nagybecsű alkotások keletkezhetnek. A jelen tanulmányban² – a megemlékezés keretében – Sesztina Jenő életútjának összegzése után egy eddig kevésbé vizsgált tevékenységébe, az említett felsőházi tagságába adunk betekintést.

A civis polgár

1819-ben Sesztina János vaskereskedő céget alapított Debrecenben, a Piacz u. 1712. szám alatt, melyet később fia, Sesztina Lajos – akit az 1869-ben újjászervezett helyi kereskedelmi és iparkamara első alelnökévé választottak, egyben tagja volt az 1867-ben megválasztott népképviselői közgyűlésnek³ – átköltöztetett a mellette fekvő, Vecsey Imre építész által tervezett és kivitelezett egyemele-

¹ Nagybákay (Rickl) Antal: *A Debreceni Sesztina Vaskereskedés története és kora*, I–V. kötet. Kézirat Nagybákay Antal Zelmós örökösének tulajdonában (=Sesztina családi levéltár), amelynek rendelkezésre bocsátásáért ezúttal is köszönetet mondunk.

² E sorok szerzőjének ide vonatkozó korábbi művei: Antal Tamás: *Az ifjú Sesztina Jenő*. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXIV. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1997. 109–130., Uő.: *Egy huszadik századi magyar polgár: Sesztina-Nagybákay Jenő*. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve XXV. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 1998. 287–318.

³ Antal Tamás: *Város és népképviselő. Az 1848:XXIII. tc. intézményei Debrecenben (1848–1872)*. = A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 36. Szeged, 2011. 172–174., 192–193.

tes házba, a Piacz u. 1713. szám alá (ma 23. sz.).⁴ Ez a cég hamar fogalommá vált a vaskereskedelemben, s a szabad királyi város egyik tekintélyes üzletévé fejlődött. Nem volt lakos, aki ne ismerte volna a *Sesztina Lajos Vaskereskedést* – vagy röviden: a *Vasudvart* – és megbízható kereskedelmi tevékenységét. A céget halála után a fia, Sesztina Jenő örökölte 1905-ben. A vaskereskedés az ő vezetés alatt élte fénykorát.

Sesztina Jenő 1869. június 14-én született Debrecenben; az édesanyja Beör Julianna volt.⁵ Csanak József fűszerkereskedő legfiatalabb lányával, Csanak Margittal, akivel már régóta ismerték egymást, 1893. november 11-én a Margit Fürdő dísztermében kötött házasságot. Közben áttért az evangélikusról a református hitre. A házasságukból gyermek nem született, ezért unokaöccsét és egyben cégtársát, ifj. Rickl Antalt – az idősebb Rickl Antal és Sesztina Jenő testvérének, Piroskának a gyermekét – 1936. április 4-én a fiává fogadta [ő azonos a jelen tanulmány jegyzeteiben hivatkozott Nagybakay (Rickl) Antallal].⁶

1895-ben indult meg a magyar kereskedelemért folytatott, egész életén át tartó áldozatos munkássága azzal, hogy megválasztották a *Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Egyesülete* elnökévé, majd a *Debreceni Kereskedő Társulat* választmányi tagjává. Egy, az Aranybika Szállóban rendezett bálon a *Kereskedő Ifjak Egyesületének* elnöki címét is elnyerte.⁷ 1905-ben – tízévi kitaró és lelkiismeretes munka után – leköszönt az utóbbiról. Még ebben az évben a *Debreceni Kereskedelmi Rt.* elnöke és az *Osztrák-Magyar Bank* váltóbírája lett. 1906 folyamán a *Debreceni Műpártoló Egyesület* választmányi tagjává és a *Gyáripárosok Kerületi Hitelszövetsége* alelnökének választották meg. 1908-ban a *Hajdúnánási Mezőgazdasági Gépgyárat* részvénytársasággá alakította át, és egyben az elnöke is lett az új vállalatnak, amely neve: *Pauchly Mezőgazdasági Gépgyár Rt.*-re változott (jogelődje Pauchly Béla és Nagy Imre vállalkozók társulásával jött létre). 1910-ben a Gépgyárat Hajdúnánásról Debrecenbe telepítette át, a részvénytőkét 200 ezer K-ra emelte, és ettől kezdve *Debreceni Mezőgazdasági Gépgyár Rt.*-nek nevezték.⁸

⁴ Nagybakay Antal Zelmós: *Részletek a debreceni „Vasudvar” történetéből*. In: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1991. évre. Szerk.: Gazda László, Módy György. Debrecen, 1993. 167–173., különösen: 167–168.; Lovas Enikő Amália: *Metamorfózis: A debreceni civis fogalmának tartalmi evolúciója*. In: Új Nézőpont. A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni Honismereti Egyesület online folyóirata (www.ujnezopont.com). V. évf. (2018.) 1. sz. 87–99., különösen: 94.

⁵ Nagybakay (Rickl) Antal, II. 2.; Nagybakay Antal Zelmós: *A Nagybakay Sesztina család*. In: Turul. Szerk.: Tarsoly István. 1998/1–2. füzet. 18–24., különösen: 24.

⁶ Sesztina-Nagybakay Jenő 1938. április 11-én kelt végrendelete alapján (Sesztina családi levéltár).

⁷ Nagybakay (Rickl) Antal, II. 162.

⁸ A Sesztina Lajos cég üzleti könyvei (Sesztina családi levéltár) és Nagybakay (Rickl) Antal, III. 45., 67.; Mózes Mihály: *Debrecen ipara a dualizmus korában*. In: Debrecen

1909. március 27-én bevásztották a debreceni *Városi Múzeumi Bizottság*ba. Azon év folyamán a lövőpetri-i kis imaházat iskolává alakította át, mely cselekedetét, hazafias áldozatkészségét a közoktatásügyi miniszter levelében is méltányolta, csakúgy, mint a Felsőszabolcsi Református Egyházmegye. Azt megelőzően a saját költségén egy – ma is álló – új templomot emeltetett a községben, amelyet 1908 szeptemberében szenteltek fel.⁹

Mint egyike a legtöbb adót fizető polgároknak, 1910-ben Debrecen törvényhatósági bizottságának virilis tagja lett.¹⁰ Ugyanebben az évben Sesztina Jenőt az *István Gőzmalom Rt.* felügyelő bizottságába is bevásztották, ahol korábban atyja 27 évig elnökölt. Az István Gőzmalom ekkor a város legnagyobb kapacitású malma volt (közel 800 ezer mázsa őrlőképességgel), gőzgépparkjának kapacitása 1910-ben 1000 lóerőre nőtt, villanymotorja 30 lóerőt számlált. Kivitele volt Németországba, Franciaországba, Angliába, Hollandiába és Ausztriába, a nyeresége pedig 1909-ben 209.593 korona.¹¹ De ezzel együtt is nehézségekkel küzdött, ugyanis a század elején generális pangás alakult ki a helyi iparágakban.¹²

1913 novemberében, a második Balkáni-háború után, a kereskedelmi és földművelési miniszter felkérésére a Kamara tagjaként Boszniába látogatott, hogy onnan húsz mezőgazdasági és ipari tanoncot hozzon, akiket azután a Tiszántúlon helyeznek el. Azonban közbejött a világháború, s a tervezett debreceni tanoncotthon, valamint a boszniai ifjúság magyar nyelvű képzése – minden haladó szándék ellenére – nem valósulhatott meg. Az útja alkalmával egyben a Mezőgazdasági Gépgyár üzleti érdekeiben is eljárta: egy ottani gépgyártó műhely felállításáról tárgyalt.¹³

1915-ben Zádor Lajos elnök halála után Sesztina Jenő a *Debreceni Kereskedő Társulat* alelnöke lett. Az év szeptemberében azonban behívták katonának. Először népfőlkelő hadnagyként, majd Nagyszőlősön fogolytábor-parancsnokként szolgált. A céget addig Weszter István – Sesztina cégtársa – irányította, az üzleti pénztárt pedig, a munkaerőhiány következtében maga Sesztina Jenőné

iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig. Szerk.: Ránki György. Debrecen, 1978. 81–146., ide: 132.

⁹ Nagybakay (Rickl) Antal, III. 81.

¹⁰ A virilizmus a legtöbb adót fizetők modernkori közjogi kiváltságolása volt porosz és osztrák mintára a törvényhatósági és a községi közigazgatásban 1872-től 1945-ig. Ennek eredményeként az ún. virilisek egy része – 1929 előtt választási aktus nélkül, csupán az adóösszeírások alapján, azután pedig egymás közüli választást követően – a megyei és a thj. városi törvényhatósági bizottságok tagjaivá váltak.

¹¹ Mózes 1978, 129.

¹² Mózes 1978, 128.

¹³ *A Magyar Országgyűlés Felsőházának naplói* (országgyűlésenként több kötetben; a továbbiakban: FHN) 1935–39, I. 377.

kezelte. A Debreceni Mezőgazdasági Gépgyár Rt., a Debreceni Vas- és Rézbútorgyár Rt., az Első Debreceni Gőzszappangyár Rt.,¹⁴ valamint a Debreceni Kereskedelmi és Iparbank Rt., illetve a Sesztina Lajos Vaskereskedés azonban közös kérelmet nyújtott be a honvédelmi minisztériumba Sesztina Jenő mihamarabbi leszerelése érdekében. A kérést a felelős szerv jogosnak ítélte, így hamarosan felmentették a további szolgálat alól. Egyúttal megbízták a Gépgyárban folyó lövedékhüvelyek és katonai járművek gyártásának felügyeletével.¹⁵

1918 folyamán Sesztina Jenőt megválasztották a *Debrecen-Nyírbátori Vasút Rt.* igazgatósági tagjává. Közben véget ért az első világháború. 1919. január 1-jére már 20 főre szaporodott a vaskereskedés háborúból visszatért alkalmazottainak a száma. Március 13-án ifj. Rickl Antal és Weszter Béla (az 1917-ben elhunyt Weszter István fia) is bejegyeztettek a vaskereskedés iparúzó tagjaivá.¹⁶ Három hét múlva – a Tanácsköztársaság alatt (1919. április 5-én) – a cég állami tulajdonba került, éppen az alapításának 100. esztendejében. Szerencsére az addigi vezetőség továbbra is a helyén maradhatott, Roós Márton megválasztott vaskereskedő-biztos – a Sesztina cég egykori *kommissionerje*, nagybani eladója – javaslatára.¹⁷ A századik évfordulót a román csapatok megszállása idején élte a cég, így akkor nem adódott lehetőség e jeles esemény méltó megünneplésére. A beérkező csapatok minden mozdítható értéket magukkal vittek „ajándék” gyanánt, így Sesztina Jenő lakásából is olajfestményeket, dísztárgyakat, ruhaneműket, egy hintót és lovakat tulajdonítottak el. A megszállás a vaskereskedésnek egyébként 24.247 korona és 4 fillér kárt okozott.¹⁸

1919 folyamán a Vas- és Rézbútorgyár elnökségéről Csanak János lemondott, helyét Sesztina Jenő vette át. Ekkorra már ifj. Rickl Antalt is beválasztották a felügyelő-bizottságba, aki később a Mezőgazdasági Gépgyárnál tett szert hasonló tagságra Weszter Bélával együtt. Sesztina Jenő ezen évben Lövöpetriben a hazatért katonáknak 47 házhelyet engedett át jutányos áron (1922-ben pedig a Horthy Miklós által alapított Vitézi rend javára adott 12 kh szántót a háborúban érdemeket szeretteknek). Ezek után Lövöpetri díszpolgárává avatták. A *Hajdúsági Virradat* című lap így írt: „bár ilyen földesura lenne minden falunak, akkor nem lenne szükség törvényre [...] Nem kell oda törvény, ahol szív van”.¹⁹

¹⁴ Nagybakay Antal Zelmós: *Az „Első Debreceni Gőzszappangyár” története.* In: *Olaj, Szappan, Kozmetika.* 1991. 1. sz. 29–31.

¹⁵ Nagybakay (Rickl) Antal, III. 115.

¹⁶ Nagybakay (Rickl) Antal, III. 137.

¹⁷ Sesztina cégiratok (Sesztina családi levéltár) és Nagybakay Antal Zelmós: *Kereskedelmi alkalmazottak a Sesztina vaskereskedésben.* In: *A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1989–1990.* Szerk.: Gazda László, Módy György. Debrecen, 1992. 257–295., ide: 275.

¹⁸ Nagybakay (Rickl) Antal, III. 151.

¹⁹ *Hajdúsági Virradat.* 1922. szeptember 17.(38. sz.), október 1.(40. sz.).

1920-ban a *Debreceni Kereskedő Társulat* elnökségét vállalta el, ami nagy kihívást jelentett, hiszen a háború után nehéz idők jártak a kereskedelemre. 1921 júliusában éppen ezért úgy döntött, hogy egy hattagú bizottságot küld ki a Társulat által fenntartott iskolák pénzügyi helyzetének felülvizsgálatára. Az eredmény lesújtó volt: Sesztina Jenő maga kényszerült lépéseket tenni az iskolák megmentésére. 1922-ben az egész tanári kar fizetését és a karácsonyig tartó fűtést ő állta. A problémák áthidalásán végül – a Társulat tagjainak áldozatvállalásán túl – a pénzügyi devalváció segített (3848 papírpengővel ki lehetett fizetni 1.139.000 pengő értékű régi koronatarozást).²⁰ Klebelsberg Kunó kultuszminiszter ezen cselekedetekről értesülve látogatást tett nála, és a kormányzónál javasolta állami kiténtetését. Horthy Miklós pedig, helyeselve a javaslatot, kiemelkedő érdemeiért kormányfőtanácsosi címmel tisztelte meg (1923. november 11.).

Országszerte köztudott, hogy Debrecen egyik legnagyobb nevezetessége a *Déri Múzeum*. Azt azonban ma már a debreceniek közül is csak kevesen tudják, hogy Sesztina Jenő az „egyik fő mozgatórugója volt a múzeum megteremtésének”. Déri Frigyes, aki a hosszú évek alatt összegyűjtött múkincseit a magyar államnak, esetleg szülővárosának, Bajának, vagy inkább egy nagyobb egyetemi városnak akarta adományozni, 1920. október 18-án ellátogatott Debrecenbe. Sesztina Jenő – mint múzeumbizottsági tag – ekkor ismerkedett meg vele, s kötődtek hamar igaz barátságot. A város a múzeum céljaira a Fűvészkert helyét jelölte ki, s Sesztina Jenő a folyamatok meggyorsítása végett 100 ezer koronát adományozott a másutt felállítandó Fűvészkert javára.²¹ 1923. szeptember 23-án megtörtént az ünnepélyes alapkövetés, amelyet követően Déri meghívta a nagyra becsült Sesztina házaspárt magához Bécsbe, ahol két napig élvezték vendégszeretetét. Bár Déri 1924. október 27-én váratlanul meghalt, Sesztina Jenő a későbbiekben is páratlan lelkesedéssel folytatta a múzeum értékeinek gyarapítását.²²

1926. április 21-én a *Debreceni Kereskedelmi és Iparkamara* elnöke lett,²³ azonban még e pozícióban sem tudta megmenteni az időközben veszteségessé

²⁰ Nagybákay (Rickl) Antal, IV. 23.; Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete, 1700–2000*. Budapest–Pécs, 2002. 281–282.

²¹ Nagybákay Antal Zelmós: *Múzeumpártolás a század elején Debrecenben*. In: A Debreceni Déri Múzeum megnyitásának 60. évfordulója alkalmából rendezett emlékülés előadásai. = A Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei 50. Szerk.: Gazda László. Debrecen, 1990. 53–58., ide: 54.

²² Lovas Enikő Amália: *A Nagybákay család és a Déri Múzeum*. In: A Debreceni Déri Múzeum évkönyve 2007. Szerk.: Magyar Márta. Debrecen, 2008. 195–200.

²³ Szűcs István: *Szabad királyi Debrecen város történelme*. Debrecen, 1872. III. 1076–1077.; Mózes Mihály: *A kereskedelmi és iparkamarák 150 éve*. In: Gulyás Judit (szerk.): *A vállalkozás szabadsága*. Debrecen, 2000. 17–28.

vált Mezőgazdasági Gépgyárat, amelyben a termelés 1925 és 1928 között fokozatosan megállt, s egy budapesti cég a még meglévő vagyont felvásárolta.²⁴

1928. június 28-án, 8 évi lelkiismeretes és áldozatkész munka után, egyéb elfoglaltságai miatt, lemondott a Debreceni Kereskedő Társulat elnöki posztjáról (utóda Békés Lajos lett). Azon évben díszelnöke lett a *Debreceni Kereskedők és Utazók Egyesületének* és a *Debreceni Rotary Clubnak*, s ez utóbbi minőségében december 24-én szeretetadományokat osztott a város legszegényebbjének. 1929-ben díszelnöke volt továbbá a *Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Sport Egyesületének* és a *Nyíregyházi Ipartársaság* testületének, valamint örökös tiszteletbeli tagja lett a *Szolnoki Kereskedő Társulatnak*, a *Debreceni Kereskedelmi Alkalmazottak Dalkörének*, illetve igazgatósági tagja a *Magyar Acélipar Rt-nek*.²⁵ 1931-ben díszelnökké választotta a *Demecseri Iparosok és Kereskedők Köre* is; azon felül választmányi tagjává vált a *Debreceni Sportrepülő Egyesületnek*, és megalapította a *Tiszántúli Madárvédő Egyesületet*.²⁶ Ugyancsak 1931-ben, mint alelnök, részt vett az *Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés* (OMKE) első tiszai kongresszusán, Szolnokon, ahol a megépítendő Duna-Tisza-Körös csatornáról és a tiszapolgári hídról tárgyaltak.²⁷ A gazdasági válságot egyébként a Vasudvar is megsínylette. Sesztina Jenő kénytelen volt 362 kh földbirtokot eladni, hogy egy pesti banknál fennálló 90 ezer pengős tartozását kiegyenlítse 1932-ben.²⁸

Mint a helyi iparkamara elnöke, az 1934. június 2. és 10. között megrendezett „Debreceni hét” alkalmával megszervezte az első – majd 1935-ben, 1936-ban és 1938-ban megismételt –, nagy sikerű *Tiszántúli Ipari Kiállítás és Árumin-ta Vásárt* (TIKÁV), amely a gazdasági élet fellendítését szolgálta;²⁹ emellett a soron következő OMKE kongresszusokon is aktívan szerepelt (1933, 1934, 1935).

1935-ben Sesztina Jenő nagy lépésre szánta el magát: látva, hogy az utódállamokban milyen fontossággal bír a nacionalizmusba hajló politikával szemben a magyar név megőrzése, úgy döntött, magyarságának és hazaszeretetének még

²⁴ Szani Ferenc – Tímár Lajos: *Debrecen ipara az ellenforradalmi rendszer időszakában*. In: *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig*. Szerk.: Ránki György. Debrecen, 1978. 147–241., ide: 174.

²⁵ Nagybakay (Rickl) Antal, IV. *passim*.

²⁶ A Madárvédő Egyesület elnökeként megszervezte a nagyerdei madárvilág téli etetését, illetve lehetővé tette dr. Nagy Jenőnek, a Debreceni Református Kollégium tanárának, hogy részt vegyen egy madártani kongresszuson Oxfordban. Az ornitológia korábban és később is érdekelte, ezért segítette például az *Első Magyar Fészekodúgyár* megalapítását 1904-ben.

²⁷ Nagybakay (Rickl) Antal, IV. 116–117.

²⁸ Tímár Lajos: *Vidéki városlakók*. Budapest, 1993. 104.; lásd még: Szani – Tímár 1978, 197–200.

²⁹ Debrecen. 1928. június 21. (129. sz.).

erősebb kifejezése érdekében szlovák eredetű nevét magyarosíttatja (valójában ő mindig horvát eredetűnek vélte a *Sesztina* szót). Így vette fel a *Nagybákay* nevet, de mivel tisztában volt azzal, hogy őt ezentúl is mindenki ugyanúgy fogja szólítani, mint addig, kérte a kettős vezetéknev használatát. Kormányzói legfelsőbb elhatározással november 30-tól lett *Sesztina-Nagybákay Jenő* a hivatalos neve.³⁰

1936-ban meghalt Sándor Pál, az OMKE addigi elnöke, május 10-én Sesztina-Nagybákay Jenőt választották utódjául. Nagy megtiszteltetésként érte ez, annál is inkább, mivel az elnöki posztot előtte nem budapesti kereskedő még sohasem nyerte el. A vélemény egyhangú volt: „Mi, vaskereskedők, most a magunk vezérét tisztelhetjük Sesztina Jenőben!” Új elnökként tartott székfoglalójában az eredményes munka egyik előfeltételének azt jelölte meg, hogy a kereskedelemnek a többi foglalkozási ágak szervezeteivel barátságos atmoszférát kell teremtenie és fenntartania, s az érdekképviselői vezetőknek – egymás kölcsönös megbecsülésével – egyben kölcsönös megértésre kellene törekedniük.³¹

Ekkor jutott el Sesztina-Nagybákay Jenő pályafutása csúcsára: elnöke volt a Debreceni Ipar- és Kereskedelmi Kamarának, az ország vidéki kamarái küldötteként tagja volt a magyar Felsőháznak, most elnöke lett az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülésnek, ezen kívül díszelnöke volt a Magyar Vaskereskedők és Vasiparosok Országos Egyesületének, a Debreceni Kereskedő Társulatnak és számos más vidéki kereskedő és iparos szervezetnek. 1933 és 1937 között további megtiszteltetések érték, tagja, elnökségi vagy tiszteletbeli tagja lett több gazdasági, kulturális, sport egyesületnek.³²

1937. december 5-én az OMKE 32 tagú küldöttségét vezetve Bécsbe utazott, ahol a kereskedelmi kapcsolatok élénkítéséről tárgyalt: „felülmúlt minden várakozást az a tisztelet és megbecsülés, amelyet Sesztina-Nagybákay Jenő a maga szemében Bécsben a magyar kereskedelemnek ki tudott vívni.”³³ 1939-ben pedig, a hetvenedik születésnapjára, Sesztina Jenő megkapta a *Hegedűs Sándorné emléklakettet*, melyet minden évben annak ítél az OMKE, aki a legtöbbet tett a különböző foglalkozási ágak közti megértés érdekében.³⁴

A második világháború szomorú változásokat hozott a magyar kereskedelem viszonyaiban is. 1939-ben és 1940-ben az OMKE közgyűléseken már a háborút majdan kiszolgáló magyar gazdaság kihívásaival kellett foglalkoznia Sesztina Jenőnek, ugyanakkor a második bécsi döntés nyomán őszinte örömmel üdvözölte a visszacsatolt erdélyi és kelet-magyarországi területek kereskedőit. 1940. november 24-én már Nagyváradon vett részt a *Nagyvárad* *Kereskedő*

³⁰ Nagybákay (Rickl) Antal, IV. 191.; Dr. Gerő József (szerk.): *A M. Kir. Belügyminiszter által igazolt nemesek, 1867–1937*. Budapest, 1938. 319.

³¹ FHN 1935–39, I. 559.

³² Nagybákay (Rickl) Antal, IV. 175–205., 243.

³³ Tiszántúli Ipar és Kereskedelem. 1937. december 5.(49. sz.).

³⁴ OMKE. 1939. június 17.(24. sz.).

Csarnok ünnepségén. Ezek után körlevelet intézett az összes erdélyi vaskereskedőhöz a cége nevében a kereskedelmi kapcsolatok újbóli megindítása érdekében.³⁵ 1941. május 4-én pedig a Délvidék visszacsatolását üdvözölte az OMKE soros közgyűlésén. Közben, az előző év december 15-én a kereskedelmi és iparkamarák autonómiáját az egész ország területén felfüggesztették. 1940. december 8-án tizenöt évi lelkiismeretes munka után Sesztina Jenő megkapta az elnöki tisztsége alóli felmentéséről szóló végzést.³⁶

1941. október 28-án megnyílt a *Déri György Ezredes Néprajzi Múzeum*. Debrecen újabb kulturális gazdagodását ismét Sesztina Jenőnek köszönhetette, mivel az új múzeum megnyitását és a gyűjtemény Debrecenbe hozatalát ő szervezte meg (Déri György az elhunyt Déri Frigyes öccse volt, szintén szenvedélyes gyűjtő). Egyébként az évek során maga is adományozott festményeket a Déri Múzeumnak.³⁷

1942. június 1-jén Horthy Miklós a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki a kereskedelem terén végzett kiemelkedő közgazdasági tevékenységéért: „ha van valaki, aki megérdemli ezt a kitüntetést, az elsősorban Sesztina-Nagybákay Jenő, aki érdemekben gazdag, munkás életen át mindig a köz érdekében gondolkozott és a legszentebb eszményeket szolgálta [...]”³⁸ Az érdemrend átvétele után, augusztus 8-án cikket írt az OMKE lapban *Átállítás* címmel, amelyben arra kérte a zsidó származású tagokat, hogy – ha a törvény értelmében teljes jogúakként nem teheték – levelező tagokként továbbra is maradjanak az Egyesülésben.

1943. november 11-én ünnepelte aranylakodalmát a Sesztina házaspár. Az áldást Uray Sándor lelkész mondta a református Kistemplomban. A házaspár a Sesztina cég és a Vas- és Rézbútorgyár alkalmazottaitól egy márvány asztaldíszot kapott, a tetején egy ezüstfedelű füzettel, amely az ajándékozók névsorát tartalmazta.³⁹

A *Magyar Vaskereskedő* 1944. június 24-i számában pedig a pályatársak ezt olvashatták: „A Sesztina cég 125 éves! [...] amely a Tiszántúl legfőbb vaselosztó helye [...] 1938 óta légoltalmi és gázvédelmi eszközök árusításával is foglalkozik”. Ezt a jeles évfordulót megélni nagy öröm volt Sesztina-Nagybákay Jenő

³⁵ Sesztina-Nagybákay Jenőnek az erdélyi kereskedőkhöz 1940 novemberében írt körlevelé alapján (Sesztina családi levéltár).

³⁶ Cserhádi Lászlóné Nagybákay Krisztina: *150 éve született Sesztina Jenő*. In: Kamarai Iránytű Magazin. II. évf. (2019.) 1. sz. 18–19., ide: 19.

³⁷ Nagybákay1990, 56–57., valamint Nagybákay (Rickl) Antal, IV. 320.

³⁸ OMKE. 1942. június 20.(21. sz.).

³⁹ Nagybákay Antal Zelmos: *A Sesztina család és az egyházak*. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 2002–2003. Szerk.: Sz. Máthé Márta, Magyar Márta. Debrecen, 2003. 185–191., ide: 190. Az asztaldísz és az adatai miatt forrásértékű füzet ma a Sesztina családi levéltárban található.

számára, aki meleg hangú üdvözetek és gratulációk sokaságát kapta az ország minden részéről. A jubileum tiszteletére emlékérem is készült.⁴⁰

De eközben, június 2-án, a háború elérte Debrecent. A bombázásokat megszállás követte, a belváros romokban hevert. A Sesztina Vaskereskedés pincéjét sokan óvóhelyként használták. Az idős Sesztina házaspár nagyerdei villájába húzódott. Ott látogatta meg őket október 15-e éjjelén a frontról hazatérő dr. Nagybakay Antal – id. Nagybakay (Rickl) Antal fia –, s ezzel az utolsó volt a családból, aki élve láthatta őket. Ugyanis nem tudták elviselni a háború borzalmait és az orosz katonáktól állandóan elszenvedett lelki megaláztatásokat. Ez vezethette őket a tragikus öngyilkossághoz, amelyet – a szintén a pincében rejtőző özv. Keserű Imréné szakácsnő segítségével – 1944. október 21-én közösen hajtottak végre. A Sesztina házaspárt először a villa kertjében temették el, majd később hamvaikat a Debreceni Köztemetőbe szállították át, s a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra.⁴¹

A Sesztina Lajos Vaskereskedést 1949. október 14-én államosították. Ezt megelőzően Nagybakay (Rickl) Antal és fiai: Antal és Péter vezették a céget. Nagybakay (Rickl) Antal 1976. március 24-én halt meg 91 éves korában, miután megírta a Sesztina Vaskereskedés történetét (a művet sohasem publikálták). Dr. Nagybakay Péter 2002. augusztus 7-én, dr. Nagybakay Antal Zelmos 2004. szeptember 14-én Budapesten hunyt el.⁴² A családi vaskereskedés helyén az államosítás után is vasüzlet működött; túlélte a népi demokratikus korszakot, mígnem utolsó tulajdonosa, a *Paletta Rt.* 1995. szeptember 6-án bezárta az üzletet.⁴³ Ezzel 176 éves fennállása után megszűnt az a patinás vasárubolt, amit megszerezte mindenki csak így ismert: a Sesztina. 1998. május 23-án a *Rotary Club Debrecen* jóvoltából a Vasudvar falára emléktábla került, hirdetvén a jövőnek a nagy múltú család emlékeztétét. Sesztina Jenő nevét egy utca is őrzi a debreceni Széchenyi-kertben.⁴⁴

A felsőházi tag

Sesztina Jenőt 1927. január 8-án a kereskedelmi és iparkamarák egyik küldötteként beválasztották az 1926. évi XXII. tc. alapján megszervezett, ismét kétkama-

⁴⁰ Nagybakay Antal Zelmos: *Egy ritka jubileumi emlékérem története*. In: Numizmatikai Közlöny. 1991–1992. Szerk.: Bíróné Sey Katalin. (XC–XCI. évf.) 228–230.

⁴¹ Kürti Katalin: *A Debreceni Köztemető képzőművészeti értékei*. (Hajdú-Bihar temetőművészete. Főszerk.: Szöllősi Gyula) Debrecen, 1980. 248.

⁴² Antal Tamás: *In memoriam Nagybakay Antal Zelmos (1918–2004)*. In: Turul. Szerk.: Draskóczy István. 2004. 3–4. füzet. 135–137.

⁴³ Herczku Anikó: *Egy dinasztia tündöklése*. In: Hajdú-Bihari Nap. 1995. szeptember 9. (112. sz.).

⁴⁴ Tóth Pál: *Debreceni utcanevek*. Debrecen, [é.n.] 252.

rássá vált Magyar Országgyűlés *Felsőházába* tíz évre,⁴⁵ 1928. június 21-én pedig újra őt delegálták, miután alaki hiba miatt az említett kamarák első választási eredményét a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság (mint választási bíróság) érvénytelenítette.⁴⁶ Sesztina Jenő 1937 végéig maradt a Felsőház tagja,⁴⁷ vagyis három: az 1927-ben, az 1931-ben és az 1935-ben összeült országgyűlés alatt vett részt a törvényalkotás munkájában. Az ülészakonként újjáalakított *állandó bizottságok* közül rendszerint a közgazdasági és közlekedési bizottságnak volt a tagja, de megbízatása utolsó évében az igazságügyi, az iparügyi, valamint a kérényyi bizottságokba is beválasztották.⁴⁸

Az Országház felsőházi termében 1927. december 9-én tartotta meg első nagyobb beszédét a közúti gépjárművek *közúti célokra való megadóztatásáról* szóló törvény (1928. évi VI. tc.) plenáris vitája közben, amelyben a külföldi gépjárművek importjának megszorítását javasolta, illetve figyelmeztetett: azok elterjedése veszélyezteti a tradicionális kocsikészítő mesterek egzisztenciáját. Felismerve ugyanis a fejlődés irányát, az új adónem bevezetését és a gépjárműközlekedés modern utakkal való elősegítését lényeges állami feladatnak tekintette, ám ekkor azt is előre vetítette, hogy „amennyire szükséges és amennyire megköveteli a modern élet a gépjárművek elterjedését, éppen annyira, csodálatos módon, egy nagy exportlehetőségünktől fosztja meg ez kicsiny, csonkává aprított országunkat”, amivel a híres magyar kocsikészítő művészetére, illetve a lókereskedelemre s az ezekhez kapcsolódó megannyi kis- és polgári iparra utalt. Az autók terén arra hívta fel a figyelmet, hogy, akik tehetik, lehetőleg ne az Észak-Amerikában gyártott járműveket vásárolják, hanem legyenek figyelemmel a magyar gazdaságra is: „némi áldozatot hozva, az egész köznek, az egész magyar nemzetnek, a nemzet minden egyes fiának arra kell néznie, hogy igenis, becsülje meg azt, ami idehaza elkészíthető, és azokat a gépjárműveket – nem csak a közszükséglet, hanem a magánszükséglet tekintetében is – a magyar ipar kezéből vegye át”.⁴⁹

A beszédet, amelyet Sesztina Jenő a kereskedelemügyi miniszternek címezett, Herrmann Miksa egyetértően fogadta: ő is elismerte, hogy a hazai ipar ter-

⁴⁵ Püski Levente: *A magyar felsőház története, 1927–1945*. Budapest, 2000. 11–31.; Ruzsoly József: *A törvényhozás intézményi alapjai a Horthy-korszakban*. In: *Uő.: Újabb magyar alkotmánytörténet, 1848–1949. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2002. 264–294., különösen: 289–293.; Takács Imre: *A Horthy-rendszer felsőháza*. In: *Tanulmányok a Horthy-korszak államáról és jogáról*. Budapest, 1958. 61–77.

⁴⁶ E bíraskodás mibenlétéről általában: Ruzsoly József: *A választási bíraskodás története Magyarországon*. = *Jogtörténeti Tár* 3. Szeged, 2015. 393–417. Konkrétan: FHN 1927–31, II. 62., III. 55., 85.

⁴⁷ FHN 1931–35, II. 37.

⁴⁸ FHN 1935–39, I. 414., II. 8., III. 6.; Püski 2000, 176–177.

⁴⁹ FHN 1927–31, II. 56–58.

mékeit gyakran bizalmatlanság vagy egyenesen előítélet övezte, s bár valóban voltak még hibák, úgy látta: az előtte felszólaló gondolatai szellemében küzdeni kell a magyar iparügyért, éppen az okból, hogy a fejlődés eredményeként teljes megnyugvással bízhatta magát a nemzet a hazai iparra.⁵⁰ Sesztina Jenő egyébként hamar példát mutatott: 1928-ban maga is egy hazai gyártmányú *Magosix* gépkocsi tulajdonosa lett, ami a Magyar Általános Gépgyár (MÁG) terméke volt.

Bár részt vett az országgyűlések munkájában, csak hosszú szünet után szólalt fel ismét. A következő önálló beszédét 1934. június 22-én a kereskedelmi és iparkamarákról szóló 1868. évi VI. tc. módosításakor mondta el. Ebben a később az 1934. évi XX. tc.-ként kihirdetett javaslat támogatásáról biztosította a kereskedelemügyi minisztert, azonban annak apropóján a *kamarai illetékek* problémáját tárta a Felsőház elé, amely az egyik legjelentősebb vita volt a szóban lévő kamarákban tömörülő kis-, közép- és nagykereskedők, illetve iparosok, gyárosok között. A kormány a tagsági illetékek mérséklése felé hajlott, miközben a vidéki kamarák egyre nagyobb pénzügyi nehézségekkel küzdöttek. A magyarországi illeték így is lényegesen kisebb volt, mint a környező államokban lévők, azaz évi 6 %, ami már a kamarák működését veszélyeztette. E terhek részbeni, differenciált mérséklése nem csak a szakszerű működést akadályozta volna még jobban, hanem a kiválás útjára terelte volna a tagok egy részét, ami oly negatív hatású, mintha „a nemzet egységét bontanák meg”, s olyan károkat okozhat az országnak, mint az egyébként szorosan összetartozó szalmaszálaknak a megoldott kéve.⁵¹ Bár a rövid beszédet többen tapssal támogatták, miniszteri válasz akkor nem érkezett rá.

Az 1935. évi IV. tc., a természetvédelemről és az erdőkről szóló új törvény elfogadásával összefüggésben a számára oly kedves témáról, a *természet megóvásának* fontosságáról beszélt az Országházban. Történeti bevezetés után őszintén kimondta, miszerint „meg kellett ennek az országnak csonkulnia, el kellett veszítenie anyagi erejét, szegénységbe kellett süllyednie, hogy a kormányzat és annak agilis vezetői ezt a törvényjavaslatot megalkossák. Én tehát, mint az Alföld szülőtte, hálás köszönetemet fejezem ki azoknak, akik ennek a törvénynek létrejöttében közreműködtek”. Az iparosok és a kereskedők szempontjából nézve e szavakkal méltatta a jogszabályt: „ez a törvény jóformán a nemzetgazdaság, a magyar közgazdaság, a magyar jövő élet egyik legszilárdabb alapját fogja képezni, és éppen ezért nemcsak a földművelés, nemcsak a birtokos osztály, nemcsak az erdőbirtokosság, de maga a magyar kereskedelem és az ipar is meghajtja a lobogóját azok előtt, akik ezt a törvényt létrehozták. Mert hiszen rettenetes elgondolni, hogy az utóbbi 15 esztendőben ennek az országnak szegénye és gazdagja, a legkisebb emberig kénytelenek leadni a maguk obulusát, ha a gyerme-

⁵⁰ FHN 1927–31, II. 59.

⁵¹ FHN 1931–35, III. 431–432.

küeknek egy pohárka meleg tejet akarnak adni, az elszakított területen most uralkodó románoknak, cseheknek a vám- és vasúti díjak alakjában, mert hiszen a legkisebb gyűjtőért már bizonyos hányadát, bizonyos ezrelékét a mi filléreinknek kénytelenek vagyunk átadni nekik”.⁵²

De nem csak, mint kamarai elnök, hanem a *Tiszántúli Természetvédelmi és Madárvédő Egyesület* több, mint 600 tagja nevében is örömet fejezte ki. E szervezet azzal is foglalkozott, hogy „nemcsak a kisebbrendű természet-, madár- és állatvédelmet propagálja és teszi ismertté a felnövekvő gyermekserg előtt, hogy ezáltal azok lelkét felüdítse, de a külföld előtt is megismerteti a mi magyar fajtánknak kulturális erejét és kulturális képességeit”. „Van egy másik kérelmem is – fordult Darányi Kálmán földművelésügyi miniszterhez –, amely szintén az ornitológusoknak országszerte vágya és óhaja, hogy tudniillik méltóztassék a Kisbaltaton kócsagtelepének megmentésére a legerélyesebb lépéseket megtenni, valamint az ürbő-pusztai [Pest-Pilis-Solt vm.] mocsári madárvilág fészkelő lehetőségét biztosítani azáltal, hogy azokat a mocsarakat a kiszáradástól megóvni méltóztassék”.⁵³ Válaszában Darányi Kálmán ígéretet tett arra, hogy „amennyiben a csekély fedezet erre módot ad, a legnagyobb készséggel hajlandó vagyok az ilyen irányú vidéki törekvéseket támogatni”.⁵⁴

Az 1936. április 1-jén elmondott, leghosszabb beszédében Sesztina Jenő a hazai kisipar (kézműves iparosság) lemaradásának, színvonala redukálásának veszélyére hívta fel a figyelmet az *ipari közigazgatás* egyes kérdéseinek tárgyalásáról szóló törvényjavaslat vitája során.⁵⁵ Az 1930. évi népszámlálási adatokból kiindulva megállapította: „statisztikai számok igazolják azt a tételt, hogy a kisipar és a kézműipar boldogulásának elsősorban előfeltétele a mezőgazdaság jobb helyzete országszerte. [...] Sokszor félig földművesek ezek a szegény falusi iparosok s a falu pusztulását mutatja az is, hogy a kisipar 206.203 lelket számláló segédszemélyzetéből mindössze 64.063 jut a 10.000-en aluli lakosságú községekre. Ez a szám mutatja a vidéki kisiparosság nagyon nehéz helyzetét”.⁵⁶ A törvény legfontosabb céljainak a szakképzettség, a színvonal és az erkölcsi érték emelését tartotta. A javaslat ennek keretében az ipari tanoncképzés megkezdett reformját is folytatta, ami általában pozitívum volt, de létezett egy gyakorlati árnyoldala: „vigyázni kell mindig arra, hogy a teendő intézkedésekben ne túlozzuk [el] az olyan természetű intézkedéseket, amelyek a tanoncot a mestertől túlságosan elvonják... A mester ezért nem szívesen szegődött tanoncot, mert hiszen a mester az ő fáradozásának ellenértékeképpen és hozott áldozatainak ellenszolgáltatásául a tanonc munkaértékét a lehetőségig a maga számára óhajtja

⁵² FHN 1931–35, III. 514.

⁵³ FHN 1931–35, III. 514–515.

⁵⁴ FHN 1931–35, III. 518.

⁵⁵ Szani – Tímár 1978, 204–210.

⁵⁶ FHN 1935–39, I. 375–376.

biztosítani”. Erre tekintettel ajánlotta a törvény végrehajtási rendeletének kidolgozásakor a tanoncnevelés és a mestervizsga kérdéseit az érintett kamarákkal alaposan megtárgyalni.⁵⁷

Felemlítette továbbá az ún. *árrombolás (ár-kartellezés) elleni intézkedések* szükségességét. A jelenségben rejlő társadalmi veszélyeket így foglalta össze: „az árrombolás elleni küzdelem nemcsak a kispolgári egzisztenciák megmentése érdekében szükséges, hanem a köz szempontjából is, mert csak az az iparos és kereskedő tudja megfizetni a békebelihez képest sokszorosan nagyobb közterhet, a szociális biztosítási terheket, és ezeket a nagyon magasra emelkedő [egyéb] biztosítási terheket is, aki munkája tisztas jutalmát is el tudja érni. A kifejlődött gyakorlat szerint ugyanis az árrombolás ellen a tisztességtelen versenyről szóló törvény alapján is akár a királyi bíróságnál, akár pedig a kamarai választott bíróságnál lehet eljárni. Nagy baj azonban az, hogy ez az eljárás rendkívül költséges, már pedig az árrombolók igen sokszor, sőt talán majdnem mindig, azoknak a köréből kerülnek ki, akiknél már semmiféle bírság vagy pénzbüntetés nem segít, mert nem lehet ezeket a bírságokat vagy pénzbüntetéseket rajtuk behajtani.”⁵⁸

Zavartkeltő volt az is, hogy a tényállás megállapításához nélkülözhetetlenül szükségeltetett a helyes, tisztességes ár ismerete a hatóság részéről, ám a gyakorlat azt mutatta: mihelyt ez a kérdés felvetődött, még a látszólag legegyszerűbb ügyekben is súlyos problémák adódtak. A kamarák részint javasolták, hogy az 1934. évi osztrák ipartörvény rendelkezései mintájára a legalacsonyabb árakat, illetve a minimálbért maguk határozhassák meg, részint, hogy német és osztrák mintára valamilyen „fegyelmi bíróság-félét” (választott bíróságot vagy szakmai becsületbíróságot) alapíthassanak az árszabályok megszegőinek megbüntetésére. A javaslat az utóbbi megoldást tartalmazta: a kamarák kebelében eljáró háromtagú bizottságok szervezését tette kötelezővé. Azonban nem tartalmazott érdemi rendelkezéseket a működési feltételek biztosítására, noha nagyszámú eljárásra lehetett számítani, s az például máris lehetetlennek tűnt, hogy minden vizsgálat során a kamarai elnök vagy a helyettese maga vezesse a bizottság – tulajdonképpen egyfajta választott bíróság – munkáját.⁵⁹

Ezek mellett Sesztina Jenő felhívta a figyelmet az ipartestületekről szóló 1932. évi VIII. tc. módosításának szükségességére is az ipartestületi „pennaforogatók”, vagyis a jegyzők magasabb javadalmazása terén, annak érdekében, hogy ez állások élethivatásszerű betöltése a diplomás fiataloknak vonzó, a testületeknek pedig megfizethető legyen, miáltal az utóbbiak adminisztratív munkája magasabb nivót érhet el. Ugyancsak szót emelt a terjedő, összetett szolgáltatást nyújtó nagyáruházak gazdasági hatásai ellen, mivel a detail-kereskedelemtől (a kicsinybeli eladástól) vonták el a vásárlókat. (Hasonló jelenség volt ez, mint a

⁵⁷ FHN 1935–39, I. 376–377.

⁵⁸ FHN 1935–39, I. 377.

⁵⁹ FHN 1935–39, I. 378.

21. században a hipermarketek túlzott térnyerése a kisebb kereskedelmi egységek rovására.) Egyben remélte, hogy az asztalon fekvő javaslattal megkezdett iparügyi reformnak folytatása lesz.⁶⁰

Az utolsó beszédét 1936. június 24-én mondta el a költségvetési vita közben. A hazai kereskedelmet túlzott társadalmi mértékűnek tekintő állásponttal szemben, amelyet Lipthay László felsőházi tag fejtett ki, Sesztina Jenő úgy látta a 1930. évi népszámlálás adatainak tükrében, hogy a kereskedelemről élők az 5,6 %-át téve ki a hazai kereső népességnek (Debrecenben 9,2 %-át, ami ekkor a legmagasabb volt a vidéki nagyvárosok között⁶¹), kisebb arányt foglaltak el, mint az Ausztriában vagy Németországban működő társaik. „Ami nálunk túlméretezett, az tulajdonképpen az államosított kereskedelem a maga privilégiumaival és monopóliumaival. [...] mi kereskedők boldogok volnánk, ha újra szabad versenyben tudnánk egymással versenyezni azért, hogy minél jobb árat, minél több hasznot biztosítsunk a gazdának, ezáltal az országnak és természetesen magának a kereskedelemnek is” – tette hozzá teljes határozottsággal. Az állami beavatkozást legjobban a *külkereskedelem* irányításában és ellenőrzésében látta eltúlzottnak: „nem tudok egyetérteni azzal a felfogással, hogy a kormányzat, amely a kereskedelmi szerződéseket köti, egyúttal jogot szerez arra is, hogy megállapítsa, kik és milyen feltételek mellett vehetnek részt a kivitelben, avagy a behozatalban. Gömbös Gyula miniszterelnök úr Ő exellenciája állapította meg az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés közgyűlésén 1933-ban, hogy a kereskedelem feladata az értékesítés munkája, amely abban áll, hogy piacot szerez, és a megszerzett piacot megtartja. Ebben a munkában a kereskedelmet megakadályozni, nézetem szerint, nem szabad, mert aki ezt teszi, az veszélyezteti a piacok további megszerzését, és még inkább veszélyezteti természetesen azok megtartását”.⁶²

Konkrétumot említve, a nyugati szomszédunkkal kapcsolatos helyzetre utalt: „az államközi megállapodások a nemzetközi kereskedelemnek csak feltételeit állapíthatják meg a nélkül, hogy a tartalmát is megszabhatnák. Sajnálatos példája ennek Ausztriával való forgalmunk alakulása, amelyre vonatkozóan hiába sikerült Magyarországnak számára azt az előnyt biztosítani, hogy az Ausztriából behozott áruk másfélszeres értékét szállíthatjuk ki az osztrák piacra, hiába jöttek létre megállapodásaink Ausztriával a magyar búzaexportra nézve is, a magyar-osztrák áruforgalom ezeknek a megállapodásoknak ellenére is az 1:1 arányt is alig-alig tudta elérni, és nagyon keservesen lehet ezt fenntartani, mert a kereslet és kínálat alakulása erősebb a kereskedelempolitikai megállapodások bármily logikus és helyes intenciójánál”. Következtetése szerint a hibás vagy túlzott állami árszabályozás a nemzetgazdaság kiviteli versenyképességét rontot-

⁶⁰ FHN 1935–39, I. 379.

⁶¹ Szani – Tímár 1978, 186–187.

⁶² FHN 1935–39, I. 593.

ta, s részben e miatt veszített piacokat Magyarország is az 1930-as évek első felében.⁶³

A szabad versenybe való *túlzott állami beavatkozásnak* minősítette a hazai szövetkezeteknek a külkereskedelemben szerzett jogosulatlan térhódítása elősegítését is. A kisgazda szövetkezeti mozgalmat helyeselte, de az exportra vitt áruk többségét nem a „kisemberek szövetkezései” termelték, hanem a nagyobb tőkés-vállalatok, így a szubvenció, amelyben a szövetkezetek a kivitel terén részesültek, valójában nem a gazdatársadalmat segítette, hanem az „uradalmi árut”. „A lényeg az – folytatta beszédét –, hogy a támogatásban részesülő szövetkezetek a piacon éppen olyan kereskedők, mint a többi kereskedő; egy fillérrel sem fizetnek a piaci árnál többet a gazdáknak a maguk bevásárlásainál. Ezt kereskedelmi szempontból kifogásolni nem lehet, mert ez realitásra vall, de nem vall realitásra az, hogy az ilyen szövetkezeteket a kereskedelem rovására támogatásban részesítik, úgyhogy ezeknek a szövetkezeteknek előnyei miatt sok száz és sok ezer kereskedő adófizető exisztenciája ásatik alá.”⁶⁴ Az ehhez kapcsolódó „egykéz politikát” szintén erősen ellenezte: nem fogadhatta el, hogy az agrárimportra vagy -exportra csak meghatározott gazdasági szereplők, nevezetesen a szövetkezetek szerezzenek jogosultságot. A rendszer eleve magában hordozta a veszélyt: ha csak egy árukiajánló volt, „akkor ezzel szemben erőteljesebben lehet a vevőnek fellépnie, azt a vásárlástól való tartózkodással és más üzleti politikával és ügyeskedéssel inkább lehet olcsóbb árak elfogadására kényszeríteni, mint a szabad kereskedelmet”.⁶⁵ A hazafias beszéd élénk figyelmet keltett, amit a szakfolyóiratok tudósításai is bizonyítanak.⁶⁶

Utószó

Sesztina Jenő egy radikálisan változó korban élt. Nehéz kihívások jellemezték a társadalom minden alrendszerét, amelyek ennek ellenére – a maguk eltérő módján – mégis helytállni próbáltak. A nemzet zászlaját fel kellett emelni – nem csak a politikusoknak, hanem azoknak is, akiknek a tehetséggel párosult vagyoni helyzete ezt lehetővé tette. E százötven éve született férfiú igazi magyar polgár volt, aki nem csupán a családja javait szaporította, hanem ennek beneficiumaiból a tenni akaró, becsületes polgártársait is részeltette, hol közvetlenül, hol közvetve. Így a lokálpatriotizmus számára nemes kötelességgé vált, akárcsak a tisztántúli iparosok, kereskedők tisztességes érdekeinek védelme a Vasudvartól a Felsőházig.

⁶³ FHN 1935–39, I. 594.

⁶⁴ FHN 1935–39, I. 594.

⁶⁵ FHN 1935–39, I. 594–595.

⁶⁶ Magyar Vaskereskedő. 1936. július 12.(28. sz.); OMKE. 1936. június 27. (26. sz.).

A személyes hitvallásának összegzésére szolgáljon az alábbi, 1936-ban megfogalmazott gondolata: „Nem szabad olyan rendszert tartani fenn a gazdasági élet területén, amely a termelési ágak között egymással szemben bizalmatlanságot és féltékenykedéseket kelthet. Soha nem volt olyan szükség a magyar mezőgazdaság, gyáripar és kereskedelem együttműködésére és megértésére, mint most, és ezt a harmóniát kell elősegíteni a gazdasági élet szabadságának, a versenyfeltételek egyenlőségének biztosításával és azzal, hogy az állam húzódjék vissza a gazdasági élet területeiről, ahol az állami beavatkozás túlzott érvényesülése veszedelmes ellentétet élez ki és mesterséges gátakat támaszt a termelő munka előtt. [...] De éppen annyira szükséges és fontos, hogy a különböző termelő foglalkozások között felmerülő vitás kérdéseket igyekezzünk egymás helyzetének jóindulatú megértésével és méltánylásával kielégítő megoldáshoz juttatni.”⁶⁷

Mindez egy olyan ember története, aki a lelkében és a tetteiben is szabadnak született.

⁶⁷ FHN 1935–39, I. 595.

A Tanácsköztársaság eseményei és következményeik a debreceni református leánynevelő intézet életében

Fogarassy Zoltán

könyvtáros, DRK Dóczy Gimnáziuma

Az 1918-as polgári átalakulást a különböző egyházakhoz tartozó lelkészek, papok és értelmiségiek, köztük a tanárok és tanítók is országsszerte reménykedve fogadták. Így volt ez Debrecenben, a tiszántúli reformátusok körében is. Reményeiket táplálta, hogy az egyházkerület élén a liberális felfogású Baltazár Dezső püspök állt.¹ A közoktatási kormányzat már 1919 februárjában megkezdte a tanároknak és tanítóknak az új rendszernek megfelelő ideológiai ismeretekkel való ellátását, ún. szociális irányú tanfolyamokat szervezett Budapesten. A debreceni református leánygimnázium ezekre három tanár kiküldését határozta el, Harkó Gyuláét, Nánay Béláét és Tóth Etelkáét, mint akik különös érdeklődést mutattak a szociális-társadalmi kérdések iránt.²

Debrecenben a tanácskormány budapesti megalakulása után egy nappal, 1919. március 22-én vette át a hatalmat a munkás- és katonatanács. Az oktatás irányítása a korábban a Szociáldemokrata Párt keretében megalakult Tanítók Szakszervezete kezébe került, melynek elnöke Kovács Lajos volt. Lefkovits Vilmos lett a közoktatási politikai megbízott. Belépésre kötelezték a város valamennyi pedagógusát, akik csak szakszervezeti igazolványuk felmutatásával juthattak hozzá az alapvető élelmiszerekhez is.

A Dóczi Intézet, a többi iskolához hasonlóan, kénytelen volt alkalmazkodni a Tanácsköztársaság rendszeréhez, annak oktatáspolitikájához is. Hogy a Dóczi

¹ Az 1918/19-es tanév egyébként a leánynevelő intézet történetének bizonyára egyik legrövidebb tanéve volt, azt először 1918. szeptember 25. és november 16., majd december 2. és 1919. január 6. között kellett felfüggeszteni a tomboló spanyolnáthajárvány miatt, s szünetelt a tanítás a román megszállás kezdetén is, 1919. április 23. után pár napig.

² Nánay Béla az I. világháborúban tábori lelkészként vett részt. 1916-ban került a leánygimnázium tanári karába. 1935-ig tanított itt, majd nyugdíjazták. Nyugdíjazását követően 1942-ben újra munkába állt, az esztergomi községi gimnázium tanára lett, majd 1945–50 között Debrecenben volt gimnáziumi igazgató. Polgári baloldali gondolkodása miatt a kommunista rendszer sem tartott igényt munkájára. Röviddel második nyugdíjazása után, 1953-ban halt meg. – Tóth Etelkát szilárd keresztyén világlátása és a politikától való tartózkodása megővta attól, hogy az 1919-es tanácsrendszerben kompromittálja magát. – Harkó Gyula ugyancsak nem játszott szerepet a Tanácsköztársaság alatti történésekben.

Intézet tanárai a Károlyi-kormányt követő tanácsrendszerhez hogyan viszonyultak, számos tényező határozta meg, függött ez nemcsak egyéni elképzeléseiktől, céljaiktól, de habitusuktól is. Mindhárom tagozat életében hagyott valamilyen nyomot a tanácskormány időszaka, ezekről igyekeznek képet adni jelen dolgozat. A források meglehetősen hiányosak voltak és az a tény, hogy a későbbi eljárások során a vádak jobbra szóbeli kijelentésekre, illetve cselekedetekre alapozták, megnehezítik a tényleges történések és szándékok rekonstruálását. A periratok tanúvallomásai ugyanis minden bizonnyal egyéni, szubjektív értékítéleteket is tartalmaznak az események elbeszélésénél. A leghitelesebbnek a tanárkari jegyzőkönyvek tekinthetők, de ezeknél sem zárható ki a valós eseményektől eltérő interpretálás, éppen a vádlottak védelmében.

A Tanácsköztársaság időszakának eseményei az Intézetben

Március 26-án a leánygimnázium tantestülete is belépett a szakszervezetbe, és annak felszólítására bizalmivá választotta Rábold Gusztáv tanárt.³ Rábold Gusztáv 1913-tól tanított a debreceni református leánygimnáziumban, mint a görög és a latin nyelv tanára. Kezdeményezőkézsége, mellyel képes volt akár az események elébe is menni, és határozott elképzelései az oktatás hagyományos struktúráit megbontó, de szükséges reformjáról, alkalmassá tették a tanárkar, az iskola képviselőjére ilyen zavaros időkben is, ugyanakkor talán ambíciói is hozzájárultak a szerepvállalásához. Rábold az aznapi tanárkari értekezleten indítványozta, hogy a tanári kar maga szervezzen szociális tanfolyamot az iskola diáksága számára, hogy „a mai nagy átalakulást és annak eszméit illetékes forrásból ismerjék meg”. A tanári kar helyeslése mellett Nánay Bélát, Rábold Gusztávot és Tóth Etelkát bízta meg a részletek kidolgozásával.

A Szakszervezet március 29-én tartott gyűlése határozatban mondta ki a vallásoktatás, és minden vallásos cselekmény eltörlését az iskolákban.⁴ A munkástanács javaslatát Rábold Gusztáv ismertette, mely később, több tanú által félreértve, a vád legfőbb pontja lett ellene. Mint a legtöbb vallomásból kiderül, az iskolák bizalmiainak gyűlésén egyszerűen kijelölték, mint akinek kötelessége a javaslat ismertetése.⁵ Ekkor kötelezték az iskolaigazgatókat, hogy posztjukról mondjanak le, és a tantestületeket hatalmazták fel az új vezető megválasztására. Ennek megfelelően az intézményt 10 éve vezető Koncz Aurélné Karácsony Otília is bejelentette visszavonulását, de a tantestület 12:4 arányban újraválasztotta. Ezen a napon mondták ki az iskolák államosítását.

³ A Tiszántúli Református Egyházker. Levéltára (a továbbiakban: TtREL) I.120.d. 6. k.

⁴ A tanúvallomásokból kiderül, hogy Tóth Lajos énektanár a tiltás után is tanította az egyházi énekeket és Maár Margit testnevelő továbbra is imádkoztatta az órák kezdetén növendékeit, és ezt csak ismételt fenyegetésre szüntették be.

⁵ Toroczky Oswald tanár vallomásában meg is említette, hogy Rábold próbált tiltakozni a megbízatás ellen, hiába.

A tanárok egyéni kezdeményezéseinek teret adó helyzetet felhasználva Rábold bejelentette, hogy eltér a tantervtől, és a következő változásokat eszközli az általa tanított osztályokban: az ókori irodalom nagy részét beszünteti, a latin óraszámát 1-1 órával csökkenti és ezek helyett szociális ismereteket tanít. A sodró események által hajtva úgy döntött, nem várja meg a három nappal korábban alakított bizottság javaslatát, hanem saját hatáskörben határozott a tananyag megváltoztatásáról. Azzal érvelt, hogy az új tanügyi szervezet feljogosítja a tanárt az ilyen módosítások megtételére. A tantestület még e bejelentés után is úgy határozott, hogy egyelőre csak értekezletet hív össze, s ott hoznak majd döntést.

A tantestületi jegyzőkönyvben nem találni bejegyzést a debreceni direktoriumnak⁶ a vallásoktatás eltörléséről hozott rendelkezéséről. Maga a tény már csak a következmények tárgyalása kapcsán merül fel. Ugyancsak Rábold Gusztáv volt az, aki március 29-én „indítványozta, hogy a vallásórák helyett állítsassék vissza a tornatanítás”.⁷

Ady Lajos tankerületi főigazgató április 9-én látogatott el a leánygimnáziumba. Beszélt a tanterv régi hibáiról, amelyet maguk a tanárok is hosszú ideje jeleztek már, valamint a politikai átalakulás által sürgetett tantervi változásokról. Ezek két nagy feladatot róttak az iskolára: 1. a diákokat sújtó túlterhelés csökkentését, és 2. új ismereteket helyezni a régi keretekbe, hogy az átalakulás eszméit ne az utcai szónokoktól hallják a diákok, hanem az iskola felelőséggel és komoly moralitással gondolkodó tanáraiktól.

Felvetésére ismét csak Rábold reagált, már kész tervvel: a tananyagcsökkentés lényege a latin-görög nyelvi anyag illetve az ókori irodalom anyagának csökkentése. Ezek helyett modern irodalmat, erkölcsant és szociológiai ismeretek tanítását javasolta bevezetni. Az erkölcsant és a szociológiai ismeretek oktatását Rábold Gusztáv, Koncz Aurélné, Nánay Béla, valamint a zilahi menekült tanár, Fóris Miklós vállalta. A változtatásokkal járó óraszámelosztást a tantestület a következő ülésére halasztotta.

Április 23-án a román hadsereg bevonult a városba. Az igazgató a fenntartó felszólítására kérdést intézett a tantestülethez, ki az, aki azonosítja magát a Tanítók Szakszervezete 1919. márc. 25-i, a Népakarat című lapban megjelent, a vallást, az egyházakat, az eddigi erkölcsöket durván támadó cikkével? A tanári kar egy emberként elutasította a fenti cikket, azt egyedül a Szakszervezet elnöke magánvéleményének tartotta, amit az erőszakolt rá a Szakszervezet tagságára, és ami nem egyezik a tanári kar véleményével.

A régi rend visszatérése ismét új tantárgyfelosztást hozott magával, a tanév során az ötödiket. Bár a tananyag régi beosztását visszaállították, Rábold mégis

⁶ A Tanácskormány csak az iskolák államosításáról hozott törvényt, a vallásoktatás meghagyását vagy eltörlését a helyi tanácsok hatáskörébe utalta.

⁷ A vallásoktatás a lelkészek lakásán folyt tovább.

közölte, hogy a Caesar háborúiról szóló olvasmány helyett Phaedrust és Ovidiust fog fordíttatni. A tantestület rábízta a döntést.

Közismert, hogy a forradalmi hangulatban országszerte középiskolai diáktanácsok alakultak, működésük azonban nem volt összeegyeztethető az iskolák rendjével, ezért a tanév végén maga a Tanácskormány szüntette meg azokat.⁸ A diákság szervezkedésére a tanítónőképző tagozat életéből is rendelkezésre áll egy érdekes forrás, mégpedig az egyik végzős növendék emlékkönyve, amelyben az egyik bejegyzést Kovács Anna IV. éves képzős növendék 1919. március 30-i keltezéssel, a „Dócy szovjet elnöke” aláírással tette.⁹ Az ő iskolai életéről, különösen mivel az 1918/19-es tanévben értesítőt sem adott ki az iskola, sokkal többet nem tudunk. 1901-ben született Hajdúböszörményben, Kovács Gábor tanító gyermekeként. Sorai azt látszanak alátámasztani, hogy a református leánynevelő intézetben is volt valamiféle korszerűségnek megfelelő szervezkedés.

Május 24-i, második bejegyzésében így írt: „Az én elnökségemnek is vége vége már. Hál’Istennek.” Kiderül belőle az is, hogy a tanítónőképzőben is bevezették, a többi tagozathoz hasonlóan a szociológiai ismeretek oktatását, amit azonban Kovács Anna így jellemezett: „a kényelmes szociológia órák”. Így aztán talán a gimnáziumban sem kellett túl komolyan venni az új tantárgyakat.

Kovács Anna megkapta tanítónői oklevelét, úgy tűnik, nem merült fel ellene semmilyen vád a Tanácsköztársasággal kapcsolatban¹⁰.

A rendőrségi vizsgálat

1919 májusában megkezdődött a Tanácsköztársaság debreceni vezető tisztségviselőinek felelősségre vonása, a rendszerrel együttműködők, vagy ennek gyanújába keveredők tevékenységének vizsgálata.

A Dóczy Intézet több tanárát is vizsgálat alá vonta az államrendőrség.¹¹ A vád, mint minden ilyen esetben, az volt, hogy „a kommunista államrendet nagymértékben támogatta és az ifjúságot ilyen szellemben nevelte”.

Nánay a rendőrségen tett vallomásában előadta, hogy bűnösnek nem érzi magát. Politikai áramlatokkal behatóan sohasem foglalkozott, sem elméletben, sem a gyakorlatban. A kommunizmusnak híve nem volt, sőt bírálta és rosszalta

⁸ A helyzet kísértetiesen megismétlődött az 1948–50-es évek oktatáspolitikai törekvései során. Ld. Magyarország története V., Akadémiai K. Bp., 1978., szerk. Pach Zsigmond Pál, 247.

⁹ Köszönetet mondok dr. Szabó Andrásnak, aki nagymamája, Bartha Borbála emlékkönyvének vonatkozó részeit megosztotta velem, s felhasználásához hozzájárult.

¹⁰ Részletes életrajzát közölte a Pedagógusok arcképcsarnoka 2002-es kötete.

¹¹ MNL Hajdú-Bihar megyei Levéltára, IV.B. 1416. 1. k. Köszönöm dr. Petheő Juditnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta kutatási anyagát, az iratok másolatát.

egyres rendeleteit. Tanításának szellemén a Tanácsköztársaság proklamálása nem változtatott. Tanítványai előtt nem nyilatkozott a kommunizmusról, nem buzdította őket a kommunista eszmék terjesztésére. Mint elmondta, április 6-tól azért lehetett a Tanítók Szakszervezetének titkára, mivel a nevelő munkások egyesülete középiskolai szakosztályának jegyzőjeként neve ismert volt a tanítók-tanárok előtt. A titkári állás amúgy is csupán adminisztratív pozíció volt, nem politikai. Politikai előadásokat nem tartott, csupán a pacifizmusról beszélt, mely eszme hívének vallotta magát.

Az ügy másik gyanúsítottja a református leánynevelő intézet polgári iskolájának fiatal tanára, Mika Ilona volt. 1893-ban született Brassóban, 1917. október elsején került a polgári tanári karába, s ez az iskola lett egyetlen munkahelye. 1919 márciusában a polgári iskola őt választotta bizalmivá, amit azzal indokoltak, hogy ő foglalkozott legbehatóbban a szociális eszmékkel. A választás azonban, Mika Ilona érzése szerint nem a tanártársai iránta való bizalmának jele volt, ezért nem is akarta elfogadni a megbízatást, de a tantestület megmaradt döntése mellett. A szakszervezet gyűlésein két ízben vett részt, mint bizalmi, de szerepet nem vállalt, beszédet nem mondott. A terrort elítélte. Bevádolásának egyik okát abban látta, hogy környezetének feltűnt: szegény lévén a Tanácsköztársaság rendelkezései egzisztenciálisan nem érintették súlyosan, így könnyebben beilleszkedett az új rendbe.

A vele szemben elhangzott vádakra önérzetesen kijelentette, hogy kommunista volt,¹² híve annak az eszmének, amely az embereknek egyenlő munkájuk után egyenlő megélhetést ad. Tanári működése során igyekezett a gyermekeket fegyelemre és munkára ösztönözni. A diákok politikai szervezkedését azonban teljes mértékben elítélte. Mint énektanár, tanította a Marseilles-t, magyartanárként meghallgatta a növendékek proletár vers szavallatait is. Proletár verseket azonban csak kényszerűségből tanított, mint több más tanártársa. A proletárdiktatúra hatalomra jutása után valóban olvasta a Kommunista Kiáltványt és más kommunista írásokat, de határozottan tagadta, hogy a gyermekeket kommunista szellemben nevelte volna. Amit tett, jó szándékkal tette, közéleti tapasztalatlanságával magyarázta a rendszer támogatását. A Marseilles tanítását sem kommunista buzgalomból tette, s ezt annál is kevésbé tartotta bűnének, mivel diákkorában neki is tanították azt.¹³

Mika Ilona ellen is elhangzottak túlzó, hamis vádak. A leghatározottabban tagadta, hogy tanártársait inzultálta, és hogy azoknak a tanártársainak, akik nem

¹² Ehhez azonban később szükségesnek érezte magyarázatot fűzni; nem abban az értelemben tartotta magát kommunistának, ahogy azt a Tanácsköztársaság igyekezett megvalósítani, csupán a társadalmi egyenlőség híve volt: „hogy egyenlő munka után egyenlő megélhetés legyen biztosítva az embereknek.”

¹³ Konrád Teréz igazgató egyenesen arról tanúskodott, hogy a tanári kar állapotodott meg a Marseilles tanításáról.

akartak a kommunizmus szellemében tanítani, az intézetből való eltávolítását ajánlotta volna.

Fiatalabb tanártársai jóval kritikusabban ítélték meg szerepét, magatartását. Tarr Júlia a következőképpen számolt be Mika Ilona magatartásáról: „1918. szeptember óta vagyok együtt Mika Ilonával. Ő az 1918. novemberben kitört forradalomig, sőt a Károlyi-kormány alatt is arisztokrata gondolkozású volt. Midőn 1919 márciusában a Pesten tartott polgári iskolai tanító gyűlésről hazajött, már tapasztaltuk rajta, hogy gondolkozás módja megváltozott.¹⁴ Majd a Tanácsköztársaság megalakulásakor az új rendszert helyeselte, sőt a tanártársainak az őket ért károk felett való bánkódását határozottan kárörömmel és gúnyos mosollyal nézte¹⁵.” Azt azonban még Tarr sem állíthatta, hogy kommunista szellemben tanított volna, bár hozzáteszi „mivel óráján nem voltam”. „Ő a tanári szobában tett olyan kijelentéseket, hogy helyesli a Lefkovitsnak a gyermekek szervezkedéseiről tartott gyűlését, sőt, midőn mi helytelenítettük, hogy Lefkovits a tanári kar tudta nélkül tartotta a gyűlést, egyedül ő volt az, aki helyeselte, és örült azon, hogy a gyermekek fel vannak világosítva, azt is mondta, hogy ő is beszélgetett velük. Igaz, hogy később már ő is helytelenítette a túlzást... Általában helyeselte a direktórium intézkedéseit, különösen az iskolákra vonatkozólag”. A Mika Ilona elleni vádak közt elhangzott később az is, hogy a Tanácsköztársaság oktatáspolitikája jegyében ő is nagyobb szabadságot kívánt adni a diákoknak.

Idősebb tanártársai nagyobb megértést tanúsítottak vele szemben, igyekeztek mentő körülményeket előadni. Májerszky Béláné Bunyitay Klára jellemzősekor elmondta róla, hogy mindig szenvedélyes, könnyen lobbanó személyiség. Az iskolákra vonatkozó rendelkezéseket helyeselte, mint például a vallástanítás beszüntetése, az iskolák államosítása. Tanártársaival zajlott ideológiai vitái mindig megmaradtak a józan beszélgetés keretei közt. Kolléganője szerint is a kommunizmus hívének tartotta magát, de a megvalósítás módját nem helyeselte. Tanártársait nem kényszerítette, hogy kommunista szellemben tanítsanak, egyáltalán nem igyekezett befolyásolni működésüket. Egész magatartását így összegezte: „mint tapasztalatlan és fiatal, ránk nagyobb hatással nem lehetett.”

¹⁴ A tanúvallomások szerint éppen azért utazott fel tanártársaival Budapestre, hogy tiltakozzon a polgári iskolai tanárok egyesületének a szociáldemokrata tanítói szakszervezetbe olvasztása ellen. Erről az útról tett említést egy másik tanú, Nagy József polgári iskolai tanár is, aki úgy emlékezett, hogy Mika Ilona már az úton kijelentette, „ő nem szeret politizálni, miért kényszerítik őt rá? A gyűlésen tapasztalt terror felett ő is felháborodott. Találkoztam vele azután néhány Debrecenben tartott gyűlésen, azonban sohasem vett semmiféle aktív részt. Hogy ellene volt a kommunista államrend megvalósítási módjának, azt az elejtett szavaiból határozottan állíthatom.”

¹⁵ Erről hasonlóképpen vallott másik tanártársa, Csernátony Janka is.

Konrád Teréz, a polgári iskolai tagozat igazgatója is fiatal korának, a fiatal-ságra jellemző liberális felfogásnak tulajdonította az eszmével való rokonszenvezést, a gyermekek nagyobb bevonását a fegyelmezés-értékelés kérdéseibe. Ő is szociális gondolkodásúnak nevezte, de nem kommunistának. Ugyanakkor alátámasztotta, hogy Mika Ilona is elítélte a túlkapásokat, az eszmék erőszakos megvalósítását. Önként semmi olyat nem tett, ami a bolsevik terrornak szolgált volna.

A leánygimnázium két tanárának működéséről a következők láttak napvilágot a tanúvallomások során: Tarr Júlia, a polgári tanárának elmondása szerint Nánay náluk a vallást tanította, 1919 januárja óta. Néha megfordult a tanári szobában, és beszélgetések során hangot adott szociális gondolkodásának. Egy Tarr Júliával való beszélgetés során a tanárnő szemére vetette, hogy annak édesapja „a munkások munkáján gazdagodott, nem osztotta meg jövedelmét azokkal, akik megszerezték.” Konrád Teréz azt vetette a szemére, hogy amikor ő tiltakozott a szocialista pártba való kötelező belépés ellen, Nánay kijelentette: „még nem is biztos, hogy beveszik, még azt el is fogják bírálni. Nekünk meggyőződéses emberekre van szükségünk!” A szakszervezeti gyűlésen Nánay és Rábold, mint szónokok követelték a vallásnak, ezzel együtt az imádkozásnak és az éneklésnek az iskolából való teljes kiküszöbölését és a határozatot el is fogadták. Mindketten tetszéssel fogadták a Tanácsköztársaság intézkedéseit, többször kijelentették, hogy az eszmét csak terrorral lehet diadalra juttatni.¹⁶

Nánay és Rábold szerepét közvetlen kollégáik, a leánygimnáziumi tanárok sem tudták kedvezőbb színben feltüntetni, talán csak szükségességükkel igyekeztek kitérni a részletek taglalása elől. Martinekné Koós Otília szerint hívei voltak a rendszernek és bíztak sikerében. Koncz Aurélné elmondta, hogy ők ketten kérték őt az igazgatói állásáról való lemondásra, ezek után viszonyuk elhidegült.¹⁷ A vallásoktatás eltörlését helyeselték, március 23-i beszédükben ők ajánlották a szakszervezetnek.¹⁸ Szerinte, bár kifejezetten sosem beszéltek vagy

¹⁶ Mint több tanár vallomásából kiderült, nem javasolták, hanem ismertették a határozatot. Konrád Teréznek a pártba való jelentkezésekkel, forradalmi terrorral kapcsolatos megjegyzése is egy folyosói beszélgetés félreértésén alapult. Rábold a budapesti párttag-felvételekkel kapcsolatban jegyezte meg, hogy külön listát vezetnek a hatalomátvétel után jelentkezettekről, mert nekik elvhu párttagokra van szükségük, nem érdekből belépőkre. Ugyancsak ismertette Lefkovits fenyegetőzéseit, melyek szerint a szakszervezetbe be nem lépő tanárokat elbocsájthatják, vagy elhelyezhetik az ország más részeibe. Vagyis nem ő fenyegette tanártársait.

¹⁷ Ugyanakkor a vádlottak szerint az igazgatónő később is mindig jóindulattal viseltetett irántuk. A zavaros politikai viszonyok ellenére a vádlottak és tanártársaik közt fennmaradó kollegiális viszonyról vallott Papp Ferenc is.

¹⁸ Ahogy fentebb láttuk, Ráboldnak ez a tette váltotta ki a legnagyobb ellenérzést, ugyanakkor épp ennek a körülményeiről, az önkéntesség kérdéséről vallottak a tanúk

cselekedtek a vallásoktatás ellen, a kommunista rendszer mellett, „általános magatartásukban volt valami”, ami óvatosságra intette kollégáit, „aminek hatása alatt a tanárok jobbnak látták a belépést” a Szakszervezetbe és ami az ő visszavonulásához is hozzájárult. Papp Ferenc, betegségére hivatkozva az ő ügyükben sem tett érdemi vallomást.

Kezdetben úgy tűnt, a vizsgálatok minden érintett tanár esetében következmények nélkül zárulnak le. Mindnyájan el is kezdték az 1919/1920-as tanévet saját tagozatuk tanári karában. A gimnáziumot Rábold Gusztáv képviselte az intézet igazgatótanácsában. Az egyházi főhatóság felszólítására, hogy a tanári kar tegye meg észrevételeit a középiskolai reformra, a tantestület szintén őt és Papp Ferencet bízta meg.

Aztán a tanév végén a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól (VKM) végzés érkezett a gimnáziumhoz, melyben közölték, hogy Rábold Gusztáv és Nánay Béla fizetéskiegészítő államsegélyét beszüntetik.¹⁹ A tanári kar és Koncz Aurélné igazgató azonban, félretéve a korábbi sérelmeket, kiállt mellettük. Határozatukban egyenesen úgy fogalmaztak, hogy a minisztérium túllépett a hatáskörén, mert az érintett tanárok ellen csak fegyelmi vizsgálatot folytatott a felettes egyházi hatóságuk, de állásukból nem függesztette fel őket, így jogosultak a teljes fizetésükre. Az ügy lezárásáig kérték, hogy az egyházközség előlegezze meg az állami fizetéskiegészítésüket.

A források alapján úgy tűnik, az állami igazságszolgáltatás a debreceni református leánynevelő intézet egyik tanárát sem marasztalta el a Tanácsköztársaság idején tanúsított magatartása miatt. Ebben az enyhe elbírálásban nyilván nagy szerepe volt annak, hogy az igazoló bizottságot Baltazár Dezső püspök vezette.

A református egyház fegyelmi eljárása

A rendőri nyomozás mellett egyházi fegyelmi vizsgálat is indult a három tanár ellen.²⁰ Ez a világi hatóságok eljárásánál jóval alaposabban, több tanút meghallgatva, minden részletre kiterjedően végezte eljárását. Már a leánynevelő intézet igazgatótanácsa javasolta vizsgálat alá vonásukat, annak eldöntésére, megtorlásra érdemes viselkedést tanúsítottak-e? Jelentésükben úgy fogalmaztak: „Különösen a leányközépiskola tanárkaránál bizonyos sajnálatos buzgóság látható a felforgató irány felkarolásában.” A fegyelmi eljárást 1920. július 7-én rendelték el. A főbb vádpontok a következők voltak: 1. Támogatták a vallásoktatás eltörlését, ezzel vétettek a kötelező hithűség ellen. 2. Tisztségeket töltöttek be. 3. Ellenszergültek az egyházi felsőbbség rendeleteinek, sőt izgattak ellenük.

a legellentétebben. A többség vallomása szerint pedig egyedül Rábold Gusztáv volt a javaslat előterjesztője/ismertetője.

¹⁹ TtREL I.120.d. 7. k.

²⁰ TtREL I.31.c 23.d.

Tanúként az intézet több tanárát is meghallgatták, vallomásaikból mind Nánay Béla, mind Mika Ilona magatartása is több szempontból, árnyaltabban tárul elénk, valamint teljesebb képet rajzolhatunk Rábold Gusztáv szerepéről is. Ugyanakkor Nánay és Rábold jóval kidozottabb formában adta elő védekezését. Koncz Aurélné az egyházi bíróság előtt is megerősítette, hogy a megállapított tanterv szerint tanítottak, nem a Szakszervezet utasításai szerint.²¹ Az igazgató az is elmondta vallomásában, hogy sem Rábold, sem Nánay nem emeltek szót az iskolai imádkozás ellen, és nem ők akadályozták az internátusban történő vallásoktatást sem. Maár Margit, aki közismerten meggyőződéses buzgó keresztyén volt, szintén védelmébe vette tanártársait. Véleménye szerint nem gyakoroltak befolyást a vallástanítás vagy az imádkozás eltörlésére, sem arra, hogy az internátust sem vehették igénybe a vallástanítás folytatására. Az imádkozás, egyházi éneklés beszüntetését tanácslóan ajánlották, nem követelték. Hallomásból tudta, hogy őt is ők vették védelmükbe, mikor a Szakszervezet üldözése fenyegette. Megerősítette azt is, hogy Rábold március 23-i beszédében éppen a vallásoktatás színvonalának emelésével indokolta az iskolai oktatásból való kiiktatását és képzett lelkészekre bízását. Papp Ferenc az egyházi eljárásban azt vallotta, nem tud róla, hogy Rábold önkényesen változtatott volna a tanterven.

Ráboldot és Nánayt azzal is vádolta az egyházi bíróság, hogy nyomást gyakoroltak Koncz Aurélnére, hogy elérjék lemondását. Ők védekezésükben előadták, hogy az egyházi törvények szerint Koncz Aurélnének amúgy is esedékes volt a lemondása, másrészt a tanárkari gyűlésre kapott meghívóból már ismert volt az igazgató szándéka, ezért sem szólíthatták fel őt ott lemondásra. Előző napon valóban volt szó egy Rábold, Nánay és Morvay Ferenc közti beszélgetésben arról, hogy ha Koncz Aurélné, a viharos politikai helyzetre tekintettel jobbnak látja, hogy férfi álljon az iskola élén, Rábold vállalta volna a tisztséget, de csak a tanári kar egyhangú támogatása mellett, ideiglenes jelleggel. Mivel azonban az igazgató nem kívánt lemondani illetve a kötelezően felajánlott lemondása után szándékában állt állását visszavenni, elálltak szándékuktól.

Az első vádpontra, miszerint március 23-i szakszervezeti felszólalásában az egyház és a vallástanítás ellen beszélt, Nánay önérzetesen kijelentette, hogy mindössze az egyháznak az alkalmazottaival szembeni szűkkeblűségét ostorozta, amivel sokszor nehéz anyagi helyzetbe hozták tanítóikat. A vallástanítás iskolai megszüntetésének már 1918 előtt voltak szószólói, egyházi körökben is, ennek bizonyítására számos újságcikket, tanulmányt sorolt fel. Meggyőződése, mondta,

²¹ Ez a megjegyzés bizonyítja, hogy a Szakszervezetnek e rövid pár hét alatt is volt gondja rá, hogy az oktatás tartalmát is átalakítsa. Ennek mibenlétéről azonban nem találtam bővebb adatokat.

hogyan az iskolán kívüli hitoktatás, lelkesíti kézben sokkal nagyobb eredményt érne el, mint most, mikor a túlterhelt iskolai tanárokat bízzák azokkal.²²

Vádolták azzal is, hogy propagálta az egyházi iskolák államosítását. Ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy nem a református egyház iskoláiról beszélt, hanem általában a felekezeti iskolákról, és észrevételét az egyházak anyagi helyzetét mérlegelve tette, tudva, hogy egyik felekezetnek sincs elég anyagi ereje egy színvonalas iskolarendszer fenntartásához.

A szakszervezeti titkárságát felrózó vádra magabiztosan elmondta, hogy ilyen minőségben tevékenységet nem fejtett ki, különben is, az egyház előjárói sem kifogásolták az események idején a tisztségviselést, sőt voltak, akik nyilatkozataikban összeegyeztethetőnek mondták a tanácsrendszeri szerepvállalást az egyházi mivolttal.

Rábold Gusztáv előzetesen kijelentette a vádakra tett feleletében, hogy ő politikával soha nem foglalkozott, arra a történelmi változások vették rá. A Tanítók Szakszervezetébe kényszerűségből lépett be, mikor nyilvánvalóvá vált, hogy a polgári pártok nem tudják a pedagógusokat megvédeni a szociáldemokrata párttal szemben. Március 9-én már úgy vették fel a szakszervezetbe, mint iskolája bizalmiját. Erről később le is mondott, de kollégái újra őt választották meg. Már március 25-én a rendszerrel szembeni ellenérzését fejezte ki kollégájával, Szele Miklóssal folytatott beszélgetésben. Kijelentette, hogy vitatott szakszervezeti felszólalásában csak a munkástanács felhívásáról való határozathozatalra szólította fel a tagságot. Elmondta, hogy őt kijelölték a felszólalásra, tiltakozásával szakszervezeti tagságát, ezzel megélhetését veszélyeztette volna. A tanárkari gyűléseken előterjesztett javaslatait, amit a bíróság az egyházi felsőbbrendűleteivel szembeni engedetlenségnek minősített, nem az új rendszer iránti rokonszenve vezette, csupán az ifjúságért való aggodás. A tankerületi főigazgató iskolában tett látogatásával megerősítve látta intézkedéseit. A tantervi változásokat is Ady útmutatásai alapján konkretizálták. A túlterhelés csökkentése érdekében már korábban is cikkezett. Eljárása védelmében elmondta azt is, hogy Lefkovits azzal fenyegetőzött, ha a tanári karok nem hajtanak végre saját hatáskörben módosításokat a tanterven, ő fog radikális intézkedéseket hozni. Ady is a tanárkarok intézkedését javasolta. A tanári gyűlések jegyzőkönyvvezetője, Tóth Etelka az egyházi vizsgálat során azt vallotta, hogy Rábold javaslatai a datálásnál később, már az államosítás után születtek.²³ Ennek a cselekmények súlyának megítélésé-

²² Benedek Berta és F. Kiss István tanítónőképző-intézeti tanárok megerősítették védekezését. Utóbbi elmondta azt is, hogy Nánay beszédében rámutatott arra a nehézségre is, ami a természettudományos és a vallásos felfogás között előállhat, és ami Nánay szerint szintén az iskolán kívüli vallásoktatás mellett szólt.

²³ Tóth Etelka is azt vallotta, hogy egyik vádlott magatartásában sem talált semmi olyat, amiből arra következtethetett volna, hogy rokonszenveztek a „társadalomfelforgató” irányzattal.

ben volt jelentősége, hiszen így nem volt vádolható az egyházi főhatósága iránti engedetlenséggel.

Védekezésüket mindketten azzal zárták, hogy egyházukhoz mindenkor hűek maradtak, bíznak az igazságos elbírálásban. A megejtett egyházi vizsgálat azonban már nem zárult a rendőrségihez hasonló kedvező végzéssel.

Az egyházmegyei bíróság az 1920. szeptember 28-án megtartott tárgyaláson, annak ellenére, hogy a tanúvallomások többsége a vádlottakra nézve kedvező volt, mindhármukat vétkesnek mondta ki, dacára annak, hogy az egyházmegyei ügyész írásban is megfogalmazta, hogy Mika Ilona ellen a vádat ejteni javasolja. Rábold Gusztávot és Nánay Bélát a hithűség elleni vétségben és az előljáró elleni engedetlenségben marasztalták el és 6–600 korona, Mika Ilonát az első vádpontban találva bűnösnek 200 korona pénzbüntetésre ítélték. Mindhármuk esetében kimondták, hogy 3 évig nagyobb javadalmú állásra, vagy magasabb egyházi tisztségre nem választhatók. Az 1920/21-es tanév jó részére Mika Ilonát és Rábold Gusztávot is szabadságolták, a hivatalos indoklás szerint megromlott egészségi állapotuk miatt. Rábold és Nánay, bár benyújtottak fellebbezést az ítélet ellen, azt nemsokára visszavonták. Mika Ilona ítéletét a VKM fegyelmi tanácsa 1921. február 10-én tudomásul vette.

Nincs nyoma annak, hogy – iskolájukhoz visszatérve – bármiféle hátrányos megkülönböztetés érte volna őket. Sőt, Rábold Gusztáv és Mika Ilona vezették az Önképzőkört, ami a Horthy-korban az ismeretterjesztő képzés mellett az ideológiai nevelés egyik eszköze is volt. Mika Ilona több évig volt a polgári cserkészcsapatának vezetője is. Rábold pedig itteni működése során, 1929-ben lelkesi oklevelet szerzett. Mindketten a Dóczi Intézetből vonultak nyugdíjba, 1935-ben.²⁴

Végül is mindegyik szereplőt más-más motiváció vezette, kit meglévő szociális érzékenység, kit szakmai jobbító szándék, kit gyermeki kíváncsiság. Rövid időre elragadhatta őket a forradalmi hevület, de későbbi életpályájuk azt mutatja, hogy 1919-ben sem szakítottak a nevelés-oktatás évszázados – őszinte, személyes meggyőződésükkel is megegyező – keresztyén irányával.

²⁴ Rábold Gusztáv 1937-ig még tanította a gyorsírást a leánygimnáziumban, 1949-ben hunyt el. Mika Ilona egy balassagyarmati öregotthonban halt meg 1968-ban. Volt tanítványai temették el Debrecenben.

Beszámoló az MTA Debreceni Területi Bizottságának 2018. évi munkájáról

Hodossy-Takács Előd teológus, főtítkár
Gergely Pál biokémikus, akadémikus, elnök
Magyar Éva közgazdász, titkárságvezető
MTA DAB, Debrecen

Létszám és tudományos potenciál

A DAB tevékenysége három megyére terjed ki: Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Jász-Nagykun-Szolnok tudományos életét van hivatva összefogni. Nagy figyelmet fordít arra a bizottság vezetése, hogy az országhatáron túl is segítse a tudományos élet szervezését, s a regionalitást a legtágabban értelmezve építse ki kapcsolatait a hozzá közel eső országok tudósaival. A keretek tekintetében az elmúlt év nem hozott változást, továbbra is a kárpátaljai és az erdélyi kapcsolattartás áll a középpontban. Kárpátalján változatlanul szűkek a kutatási lehetőségek, Erdélyben – ezen a téren – a helyzet összehasonlíthatatlanul jobb.

Területi bizottságunk létszámát tekintve a legnagyobbak közé tartozik: köztestületi tagjaink száma 1400 fő, ebből 27 akadémikus, 257 MTA doktora és 553 PhD fokozatot szerzett fiatal kutató. Bizottságunk területén 2018-ban 10 oktató-kutató nyerte el az MTA doktora címet:

Balogh Péter	DE GTK Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Int.
Borics Gábor	MTA Ökológiai Kutatókpt DKI Tisza-Kutató Oszt.
Hortobágyi Tibor	DE ÁOK Patológiai Intézet
Karaffa Levente	DE TTK Biomérnöki Tanszék
Klekner Ákos	DE ÁOK Idegsebészeti Tanszék
Kozma Gábor	DE TTK Társadalomföldrajzi és Területfejl. Tszk
Laczkó Tibor	DE BTK Angol-Amerikai Intézet
Oláh László	DE ÁOK Neurológiai Tanszék
Püski Levente	DE BTK Történelmi Intézet
Szántó Sándor	DE ÁOK Belgyógyászati Intézet

Az Akadémiai Adattár frissítését folyamatosan végezzük, a fiatal PhD fokozattal rendelkező kutatók belépését igyekszünk elősegíteni, szorgalmazzuk belépésüket az MTA köztestületébe.

A területi munka segítését az MTA TABT Debreceni Területi Bizottság Titkárságán 7,5 fő statisztikai létszámmal 8 fő végzi. A közalkalmazotti létszám nem változott.

Területi bizottságunk 2018. évi tevékenységét 14 szakbizottságban és 88 munkabizottságban látta el, 170 rendezvénynek biztosított helyszínt. A végtelenül színes feladatok, melyeket a szak- és munkabizottságok végeznek a régióban, hatalmas érték. A DAB elnöksége törekszik arra, hogy olyan szervezeti struktúrák alakuljanak ki, amelyek a szak- és munkabizottságok számára a legharmonikusabbak. A határon átnyúló kapcsolatok szorgalmazásával, több tudományterület együttműködésével, gyakorlati szakemberek bevonásával közös eredmények megvalósulása a cél.

A Magyar Tudomány Ünnepe programjai

A rendezvénysorozat 2018. évi központi témája „Határtalan tudomány” volt. A DAB számos tudományos előadás, konferencia, szimpózium, workshop megszervezésével szolgálta a tudomány legújabb eredményeinek népszerűsítését. A tudomány érdekes és izgalmas, a társadalommal együttműködve képes gyors fejlődésre. Ehhez minél inkább érthetővé, láthatóvá és érezhetővé kell tenni a tudomány nagyszerű eredményeit.

A Magyar Tudomány Ünnepeinek időszakában a Debreceni Akadémiai Bizottság szervezésében 28 rendezvény valósult meg.

A DAB helyi nyitóünnepségén a tudományos előadást nagy érdeklődés mellett Lovász László az MTA elnöke tartotta, a gráfok síkba rajzolhatóságának geometria tartalmú feltételeivel foglalkozott. Rámutatott, hogy minden síkba rajzolható gráf felfogható egy poliéder éhálójának vetületeként. Bemutatta Tutte fizikai megfontolásokon alapuló ábrázolási módszerét és Thurston érintőkörös reprezentációját is. A gondolatébresztő előadás egyszerűen, de intuitív módon engedett bepillantást a matematikának ebbe a dinamikusan fejlődő modern területébe.

Az ünnepségen került sor az MTA Atommagkutató Intézete 2018. évi Szalay Sándor-díjának átadására, amelyet a Tudományos Tanács döntése alapján Rajta István fizikus nyert el. Rajta István a világ vezető mikroszonda-laboratóriumaiban szerzett tapasztalatait felhasználva 1996-ban védte meg PhD disszertációját, aminek a témája az ATOMKI pásztázó mikroszondájának telepítése és annak első tudományos alkalmazása volt. Ekkor egy olyan berendezést telepített és fejlesztett tovább, mely az elmúlt két évtizedben egy teljes kutatócsoport alapvető és nélkülözhetetlen infrastruktúráját jelentette. Erre alapozva tudott az ionnyaláb-analitikai csoport olyan nagy presztízsű nemzetközi pályázatokat az Atommagkutató Intézetébe vonzani, mint az Iperion vagy az E-RIHS.

A bizottság a gazdaság szereplőit is díjazta az ünnepségen. Észak-Alföldi Regionális Innovációs Díjban részesült a Hajdú-Bihar Megyei Kereskedelmi és

Iparkamara három díjazottja az Electromega Kft. (Debrecen), a FreeFrom Hungary Kft. (Debrecen) és a SmartFoodInno Kutatás-fejlesztési Kft. (Debrecen). A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Kereskedelmi és Iparkamara díjazottja a Weld-Impex Termelő és Kereskedelmi Kft. (Karcag). A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kereskedelmi és Iparkamara díját pedig a „Pro-Team” Nonprofit Kft. (Nyíregyháza) nyerte el.

Központi szervezésű rendezvények

Az MTA Debreceni Területi Bizottságának vezetése, szak- és munkabizottságai törekszenek a szélesebb közönséget érintő kérdések megvitatására, azok közvetítésére, érdekes és hasznos ismeretek nyújtására.

Az MTA elnökének a Területi Bizottságoknak juttatott 4-4 millió Ft-os támogatása lehetővé tette kiemelt rendezvényeink méltó megrendezését (pl. PhD konferencia, Kiadványpályázat, Nobel-nap Debrecenben).

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága kiemelt szerepet szán a fiatal nemzedék tudományos tevékenységének felkarolására. 2015-ben és 2016-ban középiskolásoknak kiírt pályázattal, 2017-ben pedig fiatal, PhD fokozattal rendelkező kutatók számára hirdettünk meg pályázati lehetőséget. A hagyományt folytattuk és a Debreceni Egyetemen közösen PhD pályázatot hirdettünk. A legsikeresebb pályaművek készítői szimpóziumon is bemutatkozhattak.

A nyertes kiadványok:

Györfly Erzsébet: Helynév-szociológia

Pete László: Itáliától Olaszországig. A Risorgimento és az olasz egyesítés

Bárány Attila (szerk.): Diplomata írók – író diplomaták.

(MEMORIA HUNGARIAE, 6.)

Szendrei Ákos (szerk.): Régió kutatási módszerek és eredmények

(Új Nézőpont Könyvek 1.)

Tóth Orsolya (szerk.): Miraculum. A csodák szerepe és jelentősége az európai kultúrtörténetben

Nyul Imre: A debreceni Újkert. 1746-tól napjainkig

2018-ban hagyományt teremtve harmadik alkalommal került megrendezésre a Nobel-nap Debrecenben. Az érintett tudományterületek jeles hazai képviselői mutatták be élvezetes előadásokban a fizikai Nobel-díj: Arthur Ashkin, Gérard Mourou és Donna Strickland, a kémiai Nobel-díj: Frances H. Arnold, George P. Smith és Sir Gregory P. Winter, az orvosi Nobel-díj: James P. Allison és Hondzso Tazuku, közgazdasági Nobel-díj: William D. Nordhaus és Paul M. Romer kitüntetettjeit és tudományos eredményeiket.

2018-ban is sikeresnek bizonyult a DAB-Klub működése. Ismeretszerző, amatőr alkotó, városi értelmiségi közösség számára szervezzük havonta két-három alkalommal az eseményeinket. Az érdeklődő lakosság körében is egyre népszerűbbek az események. Tavaly 21 esemény és 10 kiállítás valósult meg.

Elismerések és kapcsolatok

Az MTA Debreceni Területi Bizottsága kiváló kutatók tevékenységét ismerte el 2018. február 21-én hagyományos éves közgyűlésén, a DAB legmagasabb kitüntetésében, a DAB *Pro Scientia* Éremben részesülők előadás formájában is bemutatták legújabb kutatási eredményeiket.

DAB Pro Scientia Érem: Muszbek László akadémikus (Barangolások a hemosztázis és a laboratóriumi diagnosztika világában); Balla György akadémikus (Hogyan érinti a stressz az érrendszerünket),

DAB Plakett: Bárány Attila, DE BTK Történelmi Intézet, Középkori, Korajkori Magyar Történelmi Tanszék; Ráthy Istvánné, Óbudai Egyetem Bánki Donát Gépész és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar; Veres Szilvia, DE MÉK, Növénytudományi Intézet, Mezőgazdasági Növénytan Növényélettani és Biotechnológiai nem önálló Tanszék,

DAB Elismerő Oklevél: Pelei Imre, a Pelei Mérnökiroda vezető mérnöke.

Az MTA Területi Akadémiai Bizottságok találkozója 2018-ban Debrecenben volt. A hazai területi bizottságok képviselői mellett a tanácskozást személyes jelenlétükkel megtisztelték a külföldi magyar területi képviselők is.

Az MTA DAB székház rendezvényein – a teljesség igénye nélkül – résztvevőként, vagy vendégként a következő közismert személyiségek vettek részt: Csikos Sándor Jászai Mari-díjas érdemes és kiváló művész, Duffek Mihály zongoraművész Debrecen díszpolgára, Pálffy Péter Pál matematikus akadémikus, Sipos László az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának tagja, Szénási Miklós író, újságíró, a Dehír és a Debreceni Korzó főszerkesztője stb..

Infrastruktúra

Az elmúlt évben több felújítást sikerült megvalósítani. Elkészült a 24 férőhelyes parkolónk, ami a rendezvényre érkezők számára megkönnyíti a parkolást és megvalósult a lapos tető szigetelése, így elhárultak a további beázások, károkozások. Rendezvényeink számára tervezzük a Bognár Rezső Terem hangtechnikai felújítását, a könyvtár átalakítását kisebb szimpóziumok befogadására, illetve videokonferencia lehetőségének kialakítására. Reméljük, hogy ebben a hároméves ciklusban ezek a sürgető felújítások megvalósulhatnak.

A termék kihasználtságát tekintve a legnagyobb befogadóképességű termet, a Bognár Rezső Termet és a Klubot használják a legtöbbször. Mindkét helyiség felújításra került, jól felszerelt. Előbbi a tudományos és ismeretterjesztő előadá-

sok méltó helyszíne. Utóbbi többfunkciós, rendezhető, vendéglátási helyszínek is ideális. A rendezvények szervezői használhatják a székház eszközeit, igénybe vehetik a munkatársak segítségét és szabadon választhatják meg vendéglátós partnerüket. Saját büfé tartására is van lehetőség. A vendéglátás helyszínéül elkért bérleti díj minimális, annak kikalkulálását kérjük a szolgáltatás igénybevétele esetén.

Szak- és munkabizottságok tevékenysége

A DAB tudományszervező munkájából fakadóan lényegi munkájának meghatározó része a szak- és munkabizottságokban folyik. Tevékenységüket a szokott rend szerint elkészített beszámolóikban foglalták össze, ezeket az egyes szakbizottságok vezetői tanácsülés keretében mutatták be 2019. február 6-án.

Agrártudományi Szakbizottság

A szakbizottságban 10 munkabizottság végzi munkáját. A szakbizottság 8, a munkabizottság 42 rendezvényt szervezett, ezeken összesen 3275 fő vett részt. Kiemelkedő alkalom volt a 25. Jubileumi Búzatanácskozás, de pl. szerveztek kukorica- és napraforgó, szarvasmarha- és strucc tenyésztési tanácskozást is. Fontos kezdeményezésük a korosztályok összekapcsolása a szakmai programokon, igyekeznek ezekbe bevonni a posztgraduális hallgatókat és az emeritus oktatókat, kutatókat is. A Magyar Tudomány Ünnepe előadássorozatot szerveztek a magyar agrártudományok helyzete, múltja és jelene áttekintésére.

Biológiai és Környezettudományi Szakbizottság

A szakbizottság és a tíz kapcsolódó munkabizottság számos rendezvényt szervezett, ezek közül kiemelkedik az Aktuális Flóra- és Vegetációkutatás a Kárpát-medencében XII. című konferencia, melyen 35 előadás hangzott el csaknem kétszáz résztvevő előtt. Tudománynépszerűsítő, ismeretterjesztő munkát végeztek a közoktatásban, az óvodás korosztálytól kezdve; pályázatot írtak ki középiskolásoknak, botanikai-természetvédelmi folyóiratot jelentettek meg. Az Evolúciobiológiai Munkabizottság előadássorozata a városból is sok érdeklődőt vonzott, a Tisza-kutató Munkabizottság óvodásoknak és általános iskolásoknak szervezett ismeretterjesztő bemutatót. Megrendezték a szokásos Hidrobiológus Fórumot, rendezvényeiken az új módszerek alkalmazási lehetőségeit igyekeztek középpontba állítani. Új munkabizottságot szerveztek (Biofizikai, Biokémiai és Molekuláris Biológiai Munkabizottság), egy munkabizottságot idén kell újjászervezni.

Bölcseleti, Művészet- és Vallástudományi Szakbizottság

A szakbizottság egy szakbizottsági rendezvényt szervezett meg, a Filozófiai, a Klasszika-filológiai valamint a Vallástudományi és Teológiai Munkabizottság is tartott rendezvényt, ezek részben jelentős évfordulókhoz kapcsolódó konferenci-

ák, vagy összetett jelenségek sokoldalú feltárást célzó rendezvények voltak. Külön ki kell emelni a klasszika-filológusok kezdeményezését, mely sajnos régióinkban különösen aktuális problémára keresi a megoldást, helyesebben: tompítja a veszteséget. Közismert, hogy az elmúlt évtizedekben a közoktatásban folyamatosan szorult háttérbe a latin nyelv tanítása, mára a latin egy itt-ott fellelhető színfolt maradt. A munkabizottság a jól képzett latintanárok számára kínál lehetőséget arra, hogy egyetemi kollégák segítségével foglalkozzanak értékes középkori magyar szövegek latin forrásainak leírásával. Reméljük, ez a munka valamelyest hozzájárul ahhoz, hogy a latintanárok tudása és ez az ismeretkör ne vesszen el.

Földtudományi Szakbizottság

A szakbizottság és munkabizottsága három nagy konferenciát (összesen 234 előadás) jegyez. A szakbizottsághoz kapcsolódó kutatók ezeken, és más hazai, valamint nemzetközi konferencia-előadásokon elsősorban szénmező-kutatással, klímaváltozással, energiatudatossággal, szélklimatológiai elemzésekkel, vízrendezési kérdésekkel foglalkoztak. A szakbizottság elnöke a DAB képviselőjében vett részt a Hajdú-Bihar Megyei Klímastratégiai megbeszélésen, ennek révén sikerült a kutatás és a gyakorlat felé nyitni: tartós együttműködési szerződés jött létre a Megújuló Energiapark Kutatóközpont Kft-vel, sokkal intenzívebb az együttműködés a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Fejlesztési, Tervezési és Stratégiai Osztályával. Kapcsolatrendszerük fontos része a kárpátaljai kutatók és oktatók kutatásainak segítése, fokozatszerzésük, habilitációjuk támogatása.

Irodalom-, Nyelv-, Kommunikáció-, és Médiatudományi Szakbizottság

A szakbizottság új munkabizottságokkal bővült (Kommunikációmenedzsment Munkabizottság, Médiatudományi Munkabizottság), ez magyarázza a szakbizottság új elnevezését is. A kibővített profilú szakbizottság (és munkabizottságai) mintegy húsz rendezvényt tartott az elmúlt évben. „A debreceniség mintázatai” címmel hirdetett rendezvényen történelmi, írói, városkutatói szemszögből keresték Debrecen kulturális identitását. A Nyelvészeti Munkabizottság a DAB Székházban rendezte meg „A honfoglalók származása genetikai és nyelvészeti adatok alapján” című konferenciát, finnugor nyelvészek és az orvostudomány területén dolgozók részvételével. A rendezvény a tudomány és a közélet határvidékén vont le fontos következtetéseket és mutatott be tudományos eredményeket - ez az elmúlt időszakban ismét változó intenzitással fel-felbukkanó, gyakran tudományosnak alig nevezhető megnyilvánulások között fontos eredmény. A rendezvényhez kapcsolódóan a Debreceni Szemlében jelent meg anyag. A tavalyi évben, a Monarchia széthullásának centenáriuma „Összeomlás” címmel szerveztek kerekasztal-beszélgetést, erről a rendezvényről az Alföld Folyóiratban jelent meg összeállítás. A Kommunikációmenedzsment Munkabizottság

workshopján („Jó gyakorlat a médiaoktatásban”) a médiatudatossággal foglalkoztak.

Jog- és Közgazdaságtudományi Szakbizottság

Fontos eredmény, hogy a korábbi évekhez képest 2018-ban sokkal sikeresebben valósult meg a szakbizottsághoz tartozó két munkabizottság tevékenységének összehangolása, különösen a környezetvédelem, fenntarthatóság, vállalati ügyek, munkaügyek interdiszciplináris megközelítése terén. Gazdasági és jogi kérdéseket közösen vizsgáltak az Európai Fenntarthatósági Hét keretében. A Jogi Munkabizottság rendezvényei nemzetközi jogi, fogyasztóvédelmi, fizetésképtelenségi kérdések mellett jogtörténeti témákkal is foglalkoztak (Csemegi-kódex). A Közgazdaságtudományi Munkabizottság egy tagja, Czeglédi Pál, a DAB Nobel-napján a gazdasági növekedés okairól és következményeiről tartott előadást. Több könyvbemutatót szerveztek. Ezeken a szakterületeken különösen fontos a gyakorlati szakemberek bevonása a szakmai programokba, ezen a téren a szakbizottság jó és biztató eredményeket ért el.

Kémiai Szakbizottság

A szakbizottság tagjai több esetben évtizedes múltra visszatekintő rendezvények szervezésében, előkészítésében, megrendezésében vettek részt. Jelentős szerepet vállaltak a Hatvani-évfordulóhoz kapcsolódó megemlékezésekben (Hatvani István, 1718-1786, születésének háromszázadik évfordulóját ünnepeltük a tavalyi évben). Ehhez kapcsolódóan folyamatban van néhány jelentős, máig lefordítatlan latin nyelvű művének fordítása és kiadása is. Az *Inorganica Chimica Acta* folyóirat szerkesztősége különszámot dedikált Sóvágó Imre professor emeritusnak, ami komoly gesztus, és jelentős megtiszteltetés. Hagyományaikhoz híven két évente rendezik meg a hazai és erdélyi kémikusok tudományos találkozóját, ebben az évben Erdélyben került erre sor.

Matematikai, Fizikai, Informatikai Szakbizottság

A tudomány ünnepén a szakbizottság „A bibliotékától a világhálóig” című eseményén köszöntötték tanítványai Bényei Miklóst 75. születésnapja alkalmából. Megtartották szokásos rendezvényeiket a mindig komoly érdeklődés mellett zajló Kutatók Éjszakáján; valamint ez a szakbizottság is részt vett a Hatvani-évfordulóhoz kapcsolódó megemlékezésekben, önálló rendezvényt szántak az eseménynek. Évekkel ezelőtt a Fizikai Munkabizottság kezdeményező szerepet játszott a Nobel-nap megszervezésében, az elmúlt évben is hozzájárultak a program sikeres megrendezéséhez. A Matematikai Munkabizottság külön figyelmet fordított az alkalmazás-centrikus matematika bemutatására.

Műszaki Szakbizottság

A szakbizottsághoz tartozó Közlekedési és Távközlési Munkabizottság átszervezésre került, így alakult meg az Infrastruktúra Fejlesztési Munkabizottság, mely reménység szerint a gyakorlati szakemberek számára kellőképpen vonzó lesz.

Az Építési Munkabizottság jelen pillanatban nem tekinthető aktívnak. A szakbizottságon belül működő Gépészeti Munkabizottság, a Repülőműszaki Munkabizottság és Hidrológiai Munkabizottság önálló üléseket szervezett, vagy más rendezvényekhez kapcsolódva jelent meg rendezvényeken.

Nevelés-, Művelődéstudományi és Pszichológiai Szakbizottság

A szakbizottság 2018-ban konferenciát szentelt a pedagógia ezredfordulós kihívásainak (ezen belül az informatikai fejlődésből fakadó kihívásoknak, az innovatív iskola és a digitális tanulás kérdéseinek, a művészetpedagógia kérdéseinek), ezen kívül tartottak andragógiai konferenciát, könyvbemutatókat, neveléstudományi szimpóziumot, valamint kötetrel és rendezvénnyel köszöntötték Polónyi István professzort. Programjaikhoz számos társrendező, közhasznú egyesület, művelődési intézet és alapítvány csatlakozott. Súlypontokat határoztak meg a további munka eredményes végzéséhez, ezek: (1) regionalitás további fejlesztése, (2) környező országokkal történő együttműködés erősítése, (3) a felsőoktatás aktuális problémáinak elemzése. A gyakorlati alkalmazási lehetőségek feltárását ez a szakbizottság is központi feladatának tekinti.

Orvostudományi Szakbizottság

Az Orvostudományi Szakbizottság méretéhez méltó módon szerteágazó tevékenységről adott számot jelentésében. Az Immunológiai Munkabizottság a DAB székházban rendezte meg regionális allergológiai ülést; ugyanez a munkabizottság szervezte meg debreceni középiskolások számára a részvétel lehetőségét az Immunológia Napja c. budapesti rendezvényen (MTA Székház), a diákok utazási költségeihez a DAB is hozzájárult. A Szerv- és Szövetátültetési Munkabizottság a debreceni csontvelő-transzplantációról is rendezett ülést városunkban. De ezek csak szubjektív módon kiemelt elemek, a szakbizottság munkájához több tucat kisebb-nagyobb rendezvény kapcsolódik, résztvevői létszám tekintetében ezek közül legnagyobb a XXIII. Debreceni Kardiológiai Napok volt, 1000 résztvevővel, komoly sajtómegjelenéssel. Értelemszerűen hangsúlyos ezen a területen, hogy rendezvényeik jelentős része több, esetenként 8–10 társrendezővel és/vagy támogatóval közösen kerül megszervezésre, és ezek a programok komoly szerepet játszanak az egészségügyben dolgozók továbbképzésében és a lakosság egészségtudatos nevelésében is.

Társadalom- és Történettudományi Szakbizottság

A szakbizottságon belül négy munkabizottság működik. Jelentős könyvkiadási, publikációs tevékenységről adott számot a Politológiai Munkabizottság. Hasonlóan az Irodalom-, Nyelv-, Kommunikáció és Médiatudományi Szakbizottsághoz ennek a szakbizottságnak a Történelmi Munkabizottsága is tartott rendezvényt az Osztrák-Magyar Monarchia és a történelmi Magyarország összeomlásáról, ezt a rendezvényt székhelyen kívül, a karcagi városházán rendezték meg.

Külön rendezvényeket szenteltek a szegénység kérdésének (Szociológiai Munkabizottság) és az arisztokrácia-kutatásnak (Történelmi Munkabizottság).

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottság

A szakbizottság tevékenységét alapvetően meghatározza a szolnoki felsőoktatás helyzete. A városban újraindult a helikopter- és repülőpilóta képzés, ami a jövőben értelemszerűen hatással lesz a Repüléstudományi Munkabizottságra. Más képzések elkerültek Szolnokról, de ennek ellenére sikerült fontos rendezvényeket tartani, repüléstudományi konferenciát és tájékológiai konferenciát rendeztek, volt rendezvényük a Tudomány Ünnepe és a Kutatók Éjszakáján. Két munkabizottságuk nem tudott önálló rendezvényt tartani.

Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szakbizottság

A szakbizottság Gerontológiai Munkabizottsága és a Romológiai Munkabizottság szervezett rendezvényeket az elmúlt évben. Szakbizottsági rendezvényként nemzetközi konferenciát rendeztek a Tudomány Ünnepehez kapcsolódóan, ami különösen fontos volt a határon túli magyar kollégák számára. A Gerontológiai Munkabizottság által szervezett „Szépkorúak Akadémiája” továbbra is jegyzett rendezvénysorozat Nyíregyházán. Kiváló szakmai kapcsolatokat ápolnak a kárpátaljai kollégákkal (Beregszász, Ungvár).

Összegző megállapítások

1. A DAB Elnöksége köszönetét fejezi ki minden szak- és munkabizottság vezetőjének 2018-ban végzett munkájáért, a rendezvények megszervezéséért, szabad idejének a DAB-ra fordított részéért, a beszámolók elkészítéséért.

2. Az Elnökség több területen szorgalmazza a különböző szakbizottságok munkabizottságai közötti szorosabb együttműködést (pl. Hidrológiai Munkabizottság és Hidrobiológiai Munkabizottság, stb.), illetve egyes munkabizottságok és intézmények közötti kapcsolatfelvételt (pl. Sportbiológiai és Mozgásszervi Munkabizottság - DE Sporttudományi Intézet).

3. Az Elnökség támogatja, hogy a szak- és munkabizottságok egyre nagyobb mértékben keressék a kapcsolatot a gyakorlati területen dolgozó szakemberekkel, ezen a téren viszont még vannak további együttműködési lehetőségek (pl. Építési Munkabizottság – Debrecen komoly építési szakemberei, építészei).

4. A DAB minden szükséges és lehetséges segítséget megad a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Szakbizottságnak a folyamatos működéshez.

5. A DAB Elnöksége felhívja a szak- és munkabizottságok figyelmét a Debreceni Szemlében történő publikálás lehetőségére, a lap folyamatosan várja a tudományos eredményeket bemutató írásokat.

6. A DAB-hoz tartozó kutatók és felsőoktatási szakemberek közül 2018-ban tízen lettek az MTA doktorai, többen kaptak magas állami kitüntetést és

fontos szakmai elismeréseket, vagy váltak Debrecen város díszpolgárává. Új Széchenyi-díjas tudósok is vannak sorainkban, 2018-ban ezt az elismerést Bitskey István, a DAB korábbi elnöke mellett Varga Zoltán Sándor professor emeritus vehette át. Szeretettel gratulálunk valamennyiüknek!

Finnugristák találkozója Debrecenben

Kelemen Ivett

finnugrista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem

2019 januárjában – hat év után ismét – a Debreceni Egyetem adott otthont a Finnugor Szemináriumnak, amely a magyarországi finnugrisztika képviselőinek tradicionális, kétnapos rendezvénye. Az 1989-ben indult vándorszeminárium mindenkori célja: lehetőséget biztosítani az aktuális kutatások eredményeinek ismertetésére, a szakmát érintő kérdések, problémák megvitatására, a jövőbeli feladatok kijelölésére.

A 31. Finnugor Szeminárium a DE BTK dékánja, Keményfi Róbert köszöntő beszédével vette kezdetét. A hosszú évtizedek során kialakult egyfajta hagyományos tematika, melyet az idei találkozó is hűen követett. Az első napon az előadásoké volt a főszerep. A szervező Finnugor Nyelvtudományi Tanszék ebben az évben főként a jövő tudós generációját, a doktoranduszokat, fiatal kutatókat kérte fel tudományos munkáik, eredményeik közzétételére.

Idén a finnugrisztikával foglalkozó tudós társadalom fontos jubileumot ünnepel: 200 éve, 1819-ben született a hazai finnugrisztika egyik úttörője, Reguly Antal. Nem meglepő tehát, hogy a nyitó előadások hozzá kapcsolódtak. Csúcs Sándor (Pázmány Péter Katolikus Egyetem) Reguly munkásságáról megfogalmazott gondolatai után Gulyás Zoltán, a zirci Reguly Antal Múzeum munkatársa Reguly kartográfia-történeti jelentőségéről számolt be. Lenyűgöző, hogy az első-sorban nyelvészként, néprajzkutatóként számon tartott Reguly hogyan volt képes komolyabb mérőműszerek, a mai értelemben vett modern tudományos eszközök nélkül ennyire pontos térképészeti munkát végezni (ő készítette el az Urál-hegység első térképét). Munkája nemcsak korának, hanem későbbi kartográfiai munkáknak is fontos alapjául szolgált.

Ezt követően leíró nyelvészeti témák ismertetésére került sor. Az ELTE doktoranduszai (Horváth Laura, Szabó Ditta, Kubitsch Rebeka) a votják (udmurt)¹ nyelvben végzett kutatási eredményeiket mutatták be, egyetemünk egykori hall-

¹ A finnugor nyelvcsalád ún. permi ágába tartozó nyelv. A 2010-es népszámlálási adatok alapján 554 ezren vannak, döntő többségük, 74%-uk a Vjatka és a Káma alsó folyása között fekvő Udmurt Köztársaságban lakik, a többiek Tatár földön, Baskíriában és egyéb oroszországi területeken szétszórva élnek. A nyelvet ténylegesen beszélők száma kb. 324 ezer. (A finnugor nyelveknek/népeknek általában két neve van. Hazánkban korábban a külső nevükön voltak ismeretesek, mostanában inkább a belső nevüket használjuk, ld. pl. cseremisiz ~ mari, zürjén ~ komi, vogul ~ manysi, osztják ~ hanti.)

gatója, a gyulai Erkel Gimnázium tanára, Fodor György pedig az erza-mordvin² időviszonyításról beszélt.

A délután hátralévő részében a múlt és jelen szolgáltatta az előadások témáját. Pusztai Gábor, a DE Néderlandisztika Tanszékének vezetője izgalmas utazásra invitálta a résztvevőket. A 16. században élt holland utazó, felfedező és térképész, Willem Barentsz 1595-ös – eredetileg Kínába tartó – fehér-tengeri második útja során ugyanis szamojédokkal³ is találkozott. A harmadik északi expedíciója során, 1596-ban – miután észak felől megkerülte Novaja Zemlját – legénységével a jég fogságába esett, így a szigeten kellett tölteniük a telet (hajóikból menedéket, a hajón lévő hordókból szaunát építettek). Hazafelé a Kola-félszigeten lappokkal (számikkal)⁴ találkoztak. Ezeknek a találkozásoknak az emlékéiről, valamint Barentsznek a „vad emberekről” szerzett tapasztalatairól szólt az előadás.

Kelemen Ivett (DE), közel két évszázadot előugorva az időben, a 18. században élt jezsuita tudós, az összehasonlító nyelvtudomány és a finnugrisztika egyik atyjának is tartott Sajnovics János egy eddig kevésbé ismert munkájára hívta fel a figyelmet. Sajnovics – a híres csillagással, Hell Miksával közös norvégiai csillagászati expedíciójáról⁵ hazafelé tartva – Koppenhágában egy Anders Porsanger nevű számi (lapp) származású teológus segítségével a kor elismert

² Az erza – a moksa mellett – a finnugor nyelvcsalád finn-volgai nyelvei közé tartozó mordvin nyelv egyik ága. Jelenleg is vita tárgyát képezi, hogy az erza és a moksa két különálló nyelv-e, vagy csupán a mordvin nyelv dialektusai. Jóllehet az erza és a moksa nyelven beszélők önálló nemzeti identitással rendelkeznek, és az oroszországi politikának is „kifizetődőbb” a két nyelv ~ két nép elkülönítése, nyelvészeti szempontból az erza és a moksa esetében csakis dialektális különbségekről beszélhetünk. A mordvinok (kb. 450–500 ezer erza és a 250–300 ezer moksa) a kilencedik legnagyobb nemzetiség Oroszországban. 45%-uk lakik a róluk elnevezett Mordvin Köztársaságban, a többiek nagyon szétszórtan, közelebbi és távolabbi területek diaszpóráiban élnek.

³ Az uráli nyelvcsalád két nagy ága, a finnugor és a szamojéd a Kr.e. 4 évezredben vált szét. A szamojédoknak két nagy csoportját szokás megkülönböztetni: az északiba tartozik a nyenyec (jurák), az enyec (jenyiszeji szamojéd) és a nganaszan (tavgi); míg a déli ág nyelvei/népei közül ma már csak a szölkup létezik.

⁴ A számi (lapp) nyelvek/nyelvváltozatok a finnugor nyelvcsalád finn-volgai ágához tartoznak, 40–80 ezren lehetnek. Ők az Európai Unió egyetlen őslakos népe. A négy ország (Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország) területén élő számik nyelve nem egységes: kilenc számi nyelvet szokás elkülöníteni; a távolabbi lakó csoportok nem értik egymást.

⁵ Ennek az eredetileg csillagászati megfigyelések céljával indult expedíciónak a „melléktermékeként” született meg 1770-ben Sajnovics világhírű *Demonstratio idioma Hungarorum et Lapporum idem esse* [Bizonyítása annak, hogy a magyar és lapp nyelv azonos] című munkája, amely az első tudományos igényű összehasonlító nyelvészeti munka.

professzorának, Knud Leemnek a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* című dán–lapp–latin szótárát magyar nyelvű helyesírással írta át, illetve magyar jelentésekkel egészítette ki. Habár a „magyaros” ortográfia bevezetésének befolyásos pártolói voltak, ez végül nem valósult meg.

A számiknál maradvá, de már a jelenben, egy napjainkban igencsak aktuális és a számi kisebbségi nyelvek megmentésére tett kísérleteknek egy nagyon érdekes szegmensébe, az ún. nyelvi fészkek működésébe engedett betekintést a MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, Heltai Borbála. A nyelvi fészkek a fiatalkorú (általános iskolás vagy akár annál is lényegesen fiatalabb) gyermekek részére létrehozott csoport, amelyben az adott kisebbséghez tartozó gyermekek tanulják őseik nyelvét. A nyelvi fészkekben az oktató mindig csak a tanulandó kisebbségi nyelvet használja, akkor is, ha a gyermek egyáltalán nem ismeri azt. Az előadás a finnországi Oulu városában működő nyelvi fészkekről számolt be részletesen.

Az első nap az utóbbi időkben megjelent finnugor témájú könyvek ismertetésével zárult. A DE Finnugor Nyelvészeti Tanszéke vezetőjének, Maticsák Sándornak a szerkesztésében jelent meg Voigt Vilmos válogatott írásainak gyűjteménye, *Finnugrisztika – filológia – folklórisztika* címmel. A kötetet ők ketten ismertették. Klima László, Katona Erzsébet és Maticsák Sándor *Ember és népek a Volga-vidéken* c. kötetét az ELTE Finnugor Tanszékének vezetője, Klima László mutatta be, szerzői minőségében. Végül a szegedi egyetem tanára, Kozmács István ajánlotta a jelenlévők figyelmébe Susan Gal *Nyelv és politika* című munkáját.

A szeminárium második napja – a hagyományoknak megfelelően – az Uráli Nyelvészeti Munkabizottság ülésével kezdődött, majd folytatódtak az előadások, az oktatás, az irodalom és színház témakörében.

Elsőként a Pannon Egyetem tanára, Vígh-Szabó Melinda beszélt az észt–német nyelvi kontaktushatásokról. Észtország viharos története során hosszan állt német befolyás alatt, s ez a nyelv szókincsében is érezteti hatását: nagyon sok német jövevényszó van az észt nyelvben.

Tímár Bogáta ismertette az ELTE doktoranduszai által meghirdetett rendhagyó magyar órákkal kapcsolatos tapasztalataikat. A manapság is igen erőteljesen jelenlévő finnugorelles megnyilvánulások idején igen dicséretes, hogy a doktorandusz hallgatók anyagi juttatás nélkül, önszorgalomból állnak a magyar szakos tanárok rendelkezésére, és egy-egy rendhagyó magyar óra keretén belül mutatják be a diákoknak a finnugor nyelveket beszélő népeket, terepgyakorlatukon szerzett tapasztalataikat, a finnugor nyelvrokonságot.

Balázs Renáta a finn irodalomtörténet-írás aktuális kérdésével foglalkozott előadásában: mit is nevezhetünk nemzeti irodalomnak és mit jelent a kisebbségi irodalom? Van-e határ a kettő között?

A második nap előadás-sorozatát Sirató Ildikó zárta, aki előadásában a 2018-ban százéves függetlenségét ünneplő Észtország jubileumi rendezvénysorozatának részeként *Az évszázad története* című színházi projektről, annak megvalósításáról szólt. A projektben az ország vezető színházai véletlenszerűen párba sorsolva a 100 év egy-egy évtizedét dolgozták fel közösen, szabadon választott formában és eszközökkel.

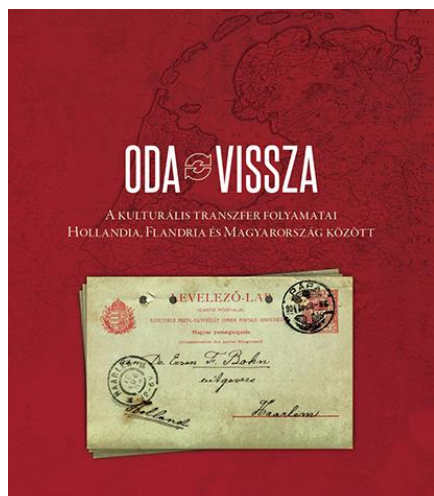
A szeminárium zárásaként a jövő évi házigazda kijelölése (MTA Nyelvtudományi Intézete), illetve a már említett Reguly Antal születése 200 éves jubileumának megszervezésével kapcsolatos javaslatok, felvetések hangzottak el.

KÖNYVSZEMLE

**Oda-vissza. A kulturális transzfer folyamatai Hollandia,
Flandria és Magyarország között.**

Szerkesztette: Gera Judit – Vesztergom Janina

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2018. 293 oldal

SZERKESZTETTE:
GERA JUDIT – VESZTERGOM JANINA

A kultúraközvetítés tanulmányozása egyre népszerűbb kutatási terület. Nagyobb kultúrák esetében egyszerűbb a kapcsolatokra példákat találni, de olyan kis kultúrák esetében, mint a magyar, már nehezebb dolga van a kutatónak. Ráadásul, ha a vizsgálat tárgya két kisebb kultúra közötti transzfer, akkor egyenesen kihívásnak tekinthető érintkezéseket keresni.

Ez a helyzet például, ha megkérdezzük bárkit is arról, hogy milyen kapcsolat van a holland nyelvű európai országok – Hollandia és Belgium – illetve Magyarország között.

Nagy valószínűséggel az a válasz hangzana el, hogy semmilyen, mivel olyan kultúrákról van szó, melyek teljesen eltérő nyelvet beszélnek, melyek között semmilyen rokoni kapcsolat nem lelhető fel, földrajzilag távol helyezkednek el egymástól, és ha végigtekintünk akár a magyar, akár a németalföldi történelmen, nem igen találkozunk olyan közös momentummal, amelyről a történelemkönyvek beszámolnának.

Az *Oda-vissza* című tanulmánykötet mégis több olyan eseményről ad számot, amikor a két kultúra igenis keresztezte egymás útját. A kötet, mely elsőként foglalkozik a Magyarország, Hollandia és Flandria közötti kulturális transzferfolyamatokkal magyar nyelven, a *Kis irodalmak találkozása. A magyar irodalom fogadtatása Hollandiában és Flandriában, a holland nyelvű irodalom fogadtatása Magyarországon* című pályázat keretében készült. A holland nyelvű irodalom és kultúra nemcsak Magyarországon, hanem a világ más részein sem kifejezetten ismert, aminek oka, hogy azt mindig a világirodalmi folyamatoktól elzárva, önmagában vizsgálták. A kötetből kiderül, hogy a hollandok első kezdeményezése izoláltságuk feloldására talán a

Nederlandse cultuur in Europese context (1999–2001) [Holland kultúra európai kontextusban] című ötkötetes sorozat lehetett, mely új alapokra helyezte a holland nyelvű irodalom és kultúra vizsgálatát. Ez az ötkötetes sorozat fordításoknak köszönhetően elérhető volt más kultúrák számára is, mely nem elhanyagolható szempont, ha figyelembe vesszük, hogy a mű eredetileg holland nyelven íródott, és így csak kisebb számú közönséget szólíthatott meg. Ezt követően ez a nyitás a világ felé újra megszűnni látszott, és visszatértek az elszigeteltséghez.

Azonban a néderlandisztika tanulmányokkal mélyebben foglalkozó kutatók nem voltak hajlandók feladni a reményt, hogy más nemzetekkel is megismertessék a holland nyelvű irodalmat és kultúrát. Ennek a kitartó munkának a gyümölcse például az Elke Brems, Réthelyi Orsolya és Ton van Kalmthout által szerkesztett *Doing Double Dutch. The International Circulation of Literature from the Low Countries* [Keringő a holland nyelv körül. A németalföldi irodalom nemzetközi cirkulációja] című tanulmánykötet vagy a *Beatrijs de wereld in. Vertalingen en bewerkingen van het Middelnederlandse verhaal [Beatrijs]* a nagyvilágban. A közép-németalföldi történet fordításai és feldolgozásai] című kötet, melyet Ton van Kalmthout, Réthelyi Orsolya és Remco Sleiderink szerkesztettek.

A Debreceni Egyetem Néderlandisztika Tanszékén 2007 óta működik Pusztai Gábor vezetésével a holland-magyar kapcsolatok kutatócsoport, amely már számos kiadványt jelentetett meg a témában. Közülük csak néhányat említünk: *Michiel de Ruyter és Magyarország* (2008), *Debrecentől Amszterdamiig. Magyarország és Németalföld kapcsolata* (2010), *Szumátrától az orosz frontig* (2013), *A lehetetlen-ségek országa. Székely László szumátrai elbeszélései* (2014), *Történetek a mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban* (2014), *Menekülés az idegenbe* (2017). Jelentős a témában a tanszék tudományos folyóirata, az *Acta Neerlandica*. De a Debreceni Egyetem Irodalom- és Kultúratudományi Intézetét is meg kell említenünk a 2017-ben kiadott *Németalföld emlékei Magyarországon – magyar – holland kapcsolatok* című tanulmánykötetével.

A Debreceni Egyetem mellett a Károli Gáspár Református Egyetem és az ELTE Néderlandisztika Tanszéke is jeleskedik a magyar – holland/flamand kapcsolatok kutatásában. A Károli Gáspár Református Egyetemen Balogh Tamás Johan Huizinga, holland kultúrtörténész magyarországi fogadtatását vizsgálja, Daróczi Andrea pedig a 13. századi németalföldi misztikus író, Hadewijch műveit kutatja és fordítja. Az ELTE 2015. október 1-jén nyitotta meg a *Néderlandisztikai Kultúrákövetítő Központot*, mely a németalföldi és magyar kulturális

kapcsolatok körül folyó kutatások támogatását szolgálja.

Amikor kultúráközvetítésről beszélünk, leginkább a fordítás jut először eszünkbe, főleg, hogy a fordítókat kultúráközvetítőként tartják számon. Ugyanis azzal, hogy egy adott művet lefordítanak egy másik nyelvre, az adott kultúra egy szeletével is megismertetik a célnyelvi olvasót. Viszont az *Oda-vissza* című kiváló tanulmánykötet megmutatja, hogy nem a fordítás az egyetlen módja a kulturális transzfernek.

Bozay Réka tanulmányában azt vizsgálja, hogy a kora újkorban a magyar diákok a hollandiai peregrinációjuk során szerzett teológiai és orvostudományi ismereteket hogyan tudták hasznosítani hazatérésük után, és mennyire voltak itthon nyitottak a nyugati világ hozadékaira. Főleg a teológia területén vezetett komoly vitákhoz az újszerű gondolkodás, amikor valaki egy-egy olyan teológiai irányzatot kezdett hirdetni, amely itthon nem volt elfogadott. Egy-egy ilyen fellépés, sokszor az illető karrierjének a végét is jelentette. A magyar és erdélyi orvostudomány azonban több áttörést is köszönhet a hollandiai közvetítésnek, ilyen például a vérkeringés tana vagy a jatrokémia és jatrofizika. A 17–18. században élt holland orvos, Herman Boerhaave munkásságának jelentőségéről is olvashatunk, akit ebben a korban Erdélyben és Magyarországon is ismertek. Csokonai Vitéz Mihály is megemlíti néhány költeményében.

P. Szabó Béla is a 17–18. századi magyar peregrinusokat veszi górcső alá. Munkájában a jogi tanulmányokra helyezi a hangsúlyt, és azt vizsgálja, hogy a diákok hazatérésük után, milyen mértékben tudták hasznosítani a Hollandiában megszerzett tudást. Mivel nem tudunk olyan magyar jogi munkákról, amelyekben a közvetlen holland hatás érződik, így előtérbe kerülnek olyan jogi- és politica-disputációk, melyek megvédése magyarországi diákok részvételével történt.

Juhász Ildikó Hendrik Conscience flamand író *De loteling* című regényének magyar fordítását vizsgálja. Érdekesség, hogy a műnek kétféle fordítása is megjelent. Az első változat *A besorozott* címen látott napvilágot 1855-ben, fordítója kiléte ismeretlen. A második fordítást 31 évvel később, 1886-ban Gyalui Farkas készítette, és *Az ujoncz* címet adta a regénynek. A tanulmány elsősorban annak jár utána, hogy mi indokolta két külön fordítást, mi volt ennek az oka, illetve, hogy a fordítások alapja a holland nyelv volt-e, vagy valamilyen más, közvetítő nyelv?

Szintén a műfordítói tevékenység jelentősége került a középpontba Ton van Kalmthout tanulmányában is, amely a holland Adèle Opzoomer és férje, Antal Géza kultúráközvetítő munkásságát vizsgálta. Az, hogy Opzoomer Petőfi-verseket fordított hollandra és az ő nevéhez fűződik Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményének a fordítása is, már ön-

magában is jelentős tény, de a házaspár kultúraközvetítő szerepe ennél sokkal összetettebb és sokrétűbb. Aktívan részt vettek a holland kulturális életben, Antal Géza több tudományos körnek is a tagja volt, és neki köszönhető a Holland–Magyar Társaság megalapítása is. Emellett különböző publikációival is kultúraközvetítő szerepet töltött be Hollandia és Magyarország között.

Gera Judit tanulmányában tovább foglalkozik a Ton van Kalmthout által boncolgatott témával, de ő már csak az A. S. C. Wallis álnéven publikáló Adèle Opzoomer munkásságát vizsgálja interdiszciplináris módszerekkel. Wallis nem csak műfordítóként töltött be fontos szerepet a Hollandia és Magyarország közötti kulturális transzferfolyamatokban, hanem saját írói munkásságával és festőként is.

Míg az előző írások a 19–20. századról szólnak, addig Réthelyi Orsolya visszanyúl a középkorhoz. Két kanonizált németalföldi mű, az *Elckerlijck* – németül *Jedermann*, angolul pedig *Everyman* címen ismert – és a *Beatrijs* című Mária-legenda 20. századi színházi adaptációját elemzi, melyek Max Reinhardt rendezésével kerültek színpadra. Majd ezek után azt vizsgálja, hogy a magyar adaptációt, hogy fogadta azt itthoni közönség, és hogy Reinhardtot lehet-e a németalföldi irodalom közvetítőjének nevezni.

Tóth Zsuzsa tanulmánya arról ad számot, hogy Jo van Ammers-

Küller, 20. századi holland író munkáit hogyan fogadták Magyarországon. Összehasonlítja kritikái fogadtatását Hollandiában és Magyarországon, majd azt boncolgatja, hogy munkásságát illetően mi lehet az oka a pozitív magyar visszhangnak, amikor a korabeli holland kritikai elutasítja. Emellett a magyar fordítások keletkezési körülményeit is górcső alá veszi, és azt is megvizsgálja, mi lehetett az oka, hogy az író egyike lett a legtöbbször magyarra fordított holland nyelvű alkotóknak.

Pusztai Gábor a műfordító házaspár Madelon Székely-Lulofs és Székely László kultúraközvetítő tevékenységével foglalkozik, amely ugyan sikeresnek bizonyult, mégsem került be a magyar irodalmi kánonba. Műfordítóként nagyon produktívak voltak mind magyar, mind holland fordításaik révén, de emellett saját publikációik is nagy jelentőséggel bírtak. Nem elhanyagolható tény, hogy a házaspár kiterjedt művészi kapcsolatokkal rendelkezett, és jó viszonyt ápolt a magyar irodalmi elittel. Ismerték többek között Kosztolányi Dezsőt, Márai Sándort, Kassák Lajost, és műveiket is fordították.

Vesztergom Janina Annie M. G. Schmidt *Minoes* című ifjúsági regényének magyarországi sikeres fogadtatásának okait vizsgálja. A magyar fordítás, amely *Macskák társasága* címen jelent meg, Damokos Kata nevéhez kapcsolódik. A tanulmány elsősorban azt vizsgálja, mennyire igaz ezen fordítás eseté-

ben Jan van Coillie kijelentése, miszerint „A nevek szentek és sértetlenek, de nem a gyerekkönyvek esetében”. Másrészt a mű színpadi adaptációját is elemzi elsősorban verbális, zenei és vizuális szempontból.

Zárásképp Varga Orsolya két részből álló tanulmánya foglalkozik a holland nyelvű területek és a Magyarország közötti kulturális transzferfolyamatokkal. Szerző írása első részében felvonultatja a Hollandiában megjelent magyar irodalom legfontosabb állomásait a második világháborútól a kétezres évek elejéig, a második részben pedig Henry Kammer munkásságát mutatja be, aki a magyar irodalom legproduktívabb fordítójának tekinthető.

A kötetben megjelent nagyszerű tanulmányok kellően bizonyítják, hogy a kulturális transzferfolyamatok nem merülnek ki egyszerűen a műfordítói tevékenységben. Kultúránkat számos módon közvetíthetjük. Mint például az első és második világháború után szervezett hollandiai és belgiumi gyermekmentő akciók – amelyekről csak érintőlegesen esik szó a tanulmánykötetben –, ugyancsak kitűnő példát szolgáltathattak arra, hogyan kerülhet kapcsolatba két kultúra egymással. A kötet címe – *Oda-vissza* – pedig kiválóan tükrözi, hogy minden esetben kétirányú folyamatról van szó.

Küzmös Dóra

néderlandista, óraadó tanár,
Debreceni Egyetem

E számunk szerzői és elérhetőségek

Antal Tamás	jogász, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem; antalt@juris.u-szeged.hu
Csorba Péter	geográfus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem; csorba.peter@science.unideb.hu
Égerházi Péter	nyug. újságíró; egpet@freemail.hu
Fogarassy Zoltán	tanár, könyvtáros, DRK Dóczy Gimnáziuma; fogarassy@doczy.drk.hu
Gergely Pál	biokémikus, akadémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem; gpal@med.unideb.hu
Herczeg Ákos	irodalomtörténész, könyvtáros, Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen; akosherczeg@gmail.com
Hodossy-Takács Előd	teológus, egyetemi docens, Debreceni Református Hittudományi Egyetem; takacse@drhe.hu
Imre László	irodalomtörténész, akadémikus, professor emeritus, Debreceni Egyetem; imre.laszlo@arts.unideb.hu
Kelemen Ivett	finnugrista, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; kelemen.ivett@arts.unideb.hu
Küzmös Dóra	néderlandista, óraadó tanár, Debreceni Egyetem; dorikuzmos@gmail.com
Magyar Éva	közgazdász, titkárságvezető, MTA TABT Debreceni Területi Bizottság titkársága, Debrecen; magyar.eva@tab.mta.hu
Máté Domicián	közgazdász, habilitált egyetemi docens, Debreceni Egyetem; mate.domician@eng.unideb.hu
Nagy Nikoletta	történész, doktorandusz, Debreceni Egyetem; nagyniki19@gmail.com
Püski Flóra	nemzetközi gazdálkodás (BSc) hallgató, Debreceni Egyetem; puskiflora@gmail.com
Rácz István	irodalomtörténész, anglista, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem; racz.istvan@arts.unideb.hu
Rácz Zoltán	építész, Rácz Építész Iroda, Debrecen; raczepitesz@gmail.com ; http://www.raczzoltan.hu/
Szegedi Andrea	orvos, bőrgyógyász, immunológus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem; szegedi.andrea@med.unideb.hu
Szöllősi János	biofizikus, akadémikus, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem; szollo@med.unideb.hu
Takács Miklós	irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem; takacs.miklos@arts.unideb.hu

THE DEBRECEN REVIEW

SCIENCE AND CULTURE

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

VOL. XXVII. NO. 2.

NEW ISSUE

2019. II.

CONTENTS

STUDIES

- Andrea Szegedi*: The Microbiota of the Skin and Its Effects on the Skin's Immune Mechanism 121
- Péter Égerházi*: Obstinate People Make Good Researchers (Interview with Academician János Szöllősi)..... 131
- Péter Csorba*: The Paradigm Change in Geography and Current Aspirations of Landscape Research 136
- Zoltán Rácz – István Rácz*: Professors' Villas and Those Who Lived in Them 144
- Flóra Püski – Domocián Máté*: Is the New Crisis on the Doorstep? The Exit of the UK from the EU with Attention to Economic Consequences 156
- Nikoletta Nagy*: The Propaganda of the Baross Union in Subcarpathia between 1939 and 1944 167

ANNIVERSARIES

- László IMRE*: The Anniversary of the Dethronement in Debrecen..... 178
- Ákos Herczeg*: At the Intersection between Two Eras: Tradition and Artistic Freedom in *New Poems* 183
- Miklós Takács*: Automobility in Endre Ady's Life Work..... 192
- Tamás ANTAL*: From the "Iron Court" to the Upper House: Remembering Jenő Sesztina on the 150th Anniversary of his Birth 201
- Fogarassy Zoltán*: The Events during the Hungarian Soviet Republic and Their Consequences in the Calvinist Institute for Girls..... 217

NEWS FROM THE WORLD OF SCIENCES

- Pál Gergely – Előd Hodossy-Takács – Éva Magyar*: An Outline of the Activity of the Debrecen Regional Committee of HAS in 2018 228
- Ivett Kelemen*: A Meeting of Scholars in Finno-Ugric Studies in Debrecen 238

BOOK REVIEW

- Back and Forth: Trends in the Cultural Transfer between the Netherlands, Flanders and Hungary (Eds. Judit Gera, Janina Vesztergom) (*Küzmös Dóra*). 242
- Authors of This Issue*..... 247
- Contents* 248